नेपालभाषा

(Nepalbhasha Journal)

ल्याः ८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग

चैन लाकौल स्मृतिभवन

यल

नेपाल संवत् ११३७

नेपालभाषा
NEPALBHASHA

(नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया अनुसन्धानमूलक जर्नल)

पिथना ल्याः ८ ने.सं. ११३७ ई.सं. २०१७

मू-सम्पादक
प्रा. डा. चन्द्रमान वज्राचार्य

कार्यकारी-सम्पादक
उपप्रा. राजितवहादुर श्रेष्ठ

सम्पादक पुचः
सहप्रा. ज्वाला स्थापित
सहप्रा. डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठ
उपप्रा. ईश्वरी मैंया श्रेष्ठ
उपप्रा. वज्रमुनि वज्राचार्य
उपप्रा. रवि शाक्य
शि.स. शरदवीर कसाकार
आं.शि. जीवनकुमार महर्जन
आं.शि. दीपा महर्जन
आं.शि. लसता सिं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
चैन लाकौल स्मृतिभवन
यलध्वाखा, यल

नां : नेपालभाषा
पिकाक : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
चैन लाकौल स्मृतिभवन
यलध्वाखा, यल ।

पिकाःगु दँ : नेपाल संवत् ११३७
(वि.सं. २०७४/इ.सं. २०१७)

थ्यं ल्याः : ८

मू : २००/- व्यक्ति
५००/- संस्थागत

स्वापू : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
फोन : ०१-५२६०४९४

थाकू : डट्स प्रिन्टिङ्ग हाउस
पिन्छेँ, ल.पु., फोन ५५२४४९०
dotsprinting@gmail.com

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल ।

उपकुलपतिको कार्यालय

भाद्र २२, २०७४

शुभकामना

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, पाटन संयुक्त क्याम्पस परिसर, पाटन ढोका, ललितपुरले एम.ए. नेपालभाषाको सन्दर्भ सामाग्री लगायत महत्वपूर्ण अनुसन्धानमूलक लेखहरू समाविष्ट **नेपालभाषा जर्नल अङ्क** ८ प्रकाशन गर्न लागेकोमा अत्यन्तै खुसी प्रकट गर्दै शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

आफ्नो विभागको समग्र पक्षलाई समेटेर यस्ता पत्रिका प्रकाशन गर्नु अत्यन्तै सराहनीय कार्य हो। यसले विभागको गतिविधिलाई पारदर्शी गर्नुको साथै सामाजिक दायित्वलाई पनि बोध गराउँदछ। यस जर्नलमा प्रकाशित अनुसन्धानमूलक, समसामयिक तथा सान्दर्भिक लेख, रचनाको साथै विभागका दस्तावेजहरू अध्ययन गरी विद्यार्थी, शिक्षक, सरोकारवाला एवं जिज्ञासुहरूले आवश्यक जानकारी प्राप्त गरी क्याम्पसको समग्र पक्षबारे ज्ञान हासिल गर्ने छन् भन्ने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, उक्त जर्नल प्रकाशनसँग सम्बन्धित सबै पक्षलाई धन्यवाद दिँदै, प्रकाशनको निरन्तरताको आशा गर्दै विभागको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु।

प्रा.डा. तीर्थराज खनियाँ
उपकुलपति

फोनः ४३३०४३३/४३३०४३४, फ्याक्सः ९७७-१-४३३१९६४, E-mail: vcoffice@tribhuvan-university.edu.np, पोष्ट बक्स नं. ८२१२

रजिष्ट्रारको कार्यालय
OFFICE OF THE REGISTRAR

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ,
नेपाल ।

Tribhuvan University
Kirtipur, Kathmandu,
Nepal.

Ref.No./ पत्र संख्या:

मिति : २०७४/५/२५

शुभकामना

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको आंगिक क्याम्पस पाटन संयुक्त क्याम्पस अन्तर्गत नेपालभाषा केन्द्रीय विभागले वितग आठ वर्षदेखि विभिन्न प्राज्ञिक लेख रचना ऐतिहासिक झलकहरु सहित "नेपालभाषा" नामक अनुसन्धानमूलक जर्नल अंक ८ प्रकाशन गर्न लागेको थाहा पाउँदा अत्यन्त खुशी लागेको छ ।

वितग वर्षमा जस्तै यस वर्ष पनि प्रकाशित हुन लागेको जर्नलमा नेपालभाषा एम.ए.को सन्दर्भ सामाग्री लगायत केन्द्रीय विभागको ऐतिहासिक पृष्ठीभूमी, विद्यमान गतिविधिहरु तथा भावि योजना समेत समेटिनेछन् भन्ने आशा गरेको छु । यसका साथै पाठक वर्गका लागि उपयोगी हुने शिक्षक, विद्यार्थी तथा विद्वानहरुका लेख रचनाले सबै पाठकहरु लामान्वित हुनेछन् भन्ने विश्वास लिएको छु ।

अन्तमा उक्त अनुसन्धानमूलक जर्नलको अंक ८ "नेपालभाषा" प्रकाशनले निरन्तरता पाउँदै जाओस् भनि शुभकामना व्यक्त गर्दै केन्द्रीय विभागको उत्तरोतर प्रगतिको कामना गर्दछु ।

....
डिल्लीराम उप्रेती
रजिष्ट्रार

Phone: 4330436, 4330315, 4330533, Fax: 977-1-4331964, P.O.Box No. 8212

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाध्यक्षको कार्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल

पत्र संख्या :

शुभ कामना

मिति : २०७४।०५।२१

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको आङ्गिक क्याम्पसको रुपमा मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपालभाषा केन्द्रीय विभागबाट विगत आठ वर्षदेखि **नेपालभाषा** नामक अनुसन्धानमूलक जर्नल प्रकाशित हुँदै आइरहेको खबर सुन्दा मलाई ज्यादै खुसी लागेको छ।

विगतमा जस्तै यस वर्ष पनि नेपालभाषाको एम.ए. तहको सन्दर्भ सामग्री लगायत महत्वपूर्ण अनुसन्धानमूलक लेखहरू समावेश गरी **नेपालभाषा** जर्नल अङ्क ८ प्रकाशनलाई निरन्तरता दिन लागेकोले आम पाठक वर्ग, अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूमा अवश्यनै उत्साह पैदा गर्ने छ। उक्त जर्नल प्रकाशनले विद्यार्थीहरुको पठन पाठनलगायत शैक्षिक वातावरणमै समेत थप हौसला र सकारात्मकतामा अभिवृद्धि हुनेछ। अतः प्रकाशोन्मुख उक्त **नेपालभाषा** जर्नल विविध ज्ञानवर्धक एवं जानकारी मूलक सामग्रीले बढीभन्दा बढी स्थान पाई मार्गदशक बन्न सकोस् र ती पाठ्य सामग्रीले विद्यार्थी एवं क्याम्पसको लक्ष्य प्राप्तिमा टेवा मिल्न पुगोस्। यही मेरो शुभकामना छ। यसै अवसरमा नेपालभाषा केन्द्रीय विभागको उत्तरोत्तर प्रगतिको समेत कामना गर्दछु।

....
प्रा.डा. सुधा त्रिपाठी
शिक्षाध्यक्ष

फोन नं.: ४३३०३३६, फ्याक्सः ९७७-१-४३३१९६४, E-mail: rectoroffice@tribhuvan-university.edu.np, पो.ब.नं.: ८२१२,

NEWAH ORGANIZATION OF AMERICA
A 501 © (3) Tax-exempt, Non-profit Charitable Organization (02-0630839)

President
Mrs. Babita Shrestha
(703) 477-6920
bshrestha@ifc.org

1st Vice-President
Mr. Pushkar Prajapati
(703) 270-8456
pushbill@gmail.com

2nd Vice-President
Mr. Sushil Lal Shrestha
(571) 278-7702
sushillalshrestha@hotmail.com

General Secretary
Mr. Mahindra Pradhan
(301) 821-2796
mpradhan33@gmail.com

Secretary
Mr. Divakar Dhaubhadel
(301) 633-0730
ddhaubhadel@yahoo.com

Treasurer
Mr. Rajesh L. Shrestha
(301) 905-7348
rajeshlshrestha@hotmail.com

Executive Members
Mr. Yagya Man Shakya
(347) 276-4846
yagyaman@gmail.com

Mr. Udaya Shrestha
301-257-6305
shresthauk14@gmail.com

Mrs. Meena Pradhan
443-604-0478
Munaandravi123@yahoo.com

Nepal Country Coordinator
Mr. Kiran Ken Ranjit
961 943 7015
kenranjit@yahoo.com

Honorary Members
Dr. Satya Mohan Joshi
Dr. Manik Lal Shrestha
Mr. Padma Ratna Tuladhar
Mr. Durga Lal Shrestha
Mr. Madan Krishna Shrestha
Dr. Juhee Gubhani
Mr. Kashinath Tamot

Advisors
Mr. Beda Pradhan
Mr. Tribhuvan Tuladhar
Mr. Rajesh Shrestha
Mr. Season Shrestha
Mr. Ram Lal Shrestha

ने. सं.११३७ ञलागा सप्तमी

हनेबह:म्ह प्रोफेसर डा. भाजु चन्द्र मान बज्राचार्य जु,

नाय: - नेपाल भाषा केन्द्रिय बिभाग, त्रिभुबन बिश्वबिद्यालय

यल ध्वाखा:, यल

नेपाल भाषा केन्द्रिय बिभाग एम. ए. या सिलेबस (Syllabus) या आधारय जिमिगु संस्था नेवा: अर्गनाइजेसन अफ अमेरिकाया ग्वाहालीं पिदनीगु "नेपालभाषा जरनल" सफुं बिद्यार्थीतयत थगु पढाइ व अनुसन्धान यायत यक्को ग्वाहाली जुइ धका आशा याना च्वोना । नेवा: अर्गनाइजेसन अफ अमेरिकां अमेरिकाय च्वोना नेवा: भाय, संस्कृति, तजि लजि व मेमेगु क्षेत्रयनं प्रोत्साहन व प्रबर्धन याना अले प्रोत्साहन व प्रबर्धन यायत नं ग्वाहाली यायागु ज्या याना वया चोंगु दु । भबिश्यय अमेरिकाय च्वोनाचोंपिं नेवा:त व नेवा:भाय मतिना दुपिं मनुतयेत नेपा: वइगु इलय फयांफति कक्षाया ब्यबस्था याना नेवा:भाशं च्वोयेगु व ल्हायगु ग्वाहाली यायत नेपाल भाषा केन्द्रिय बिभाग व नेवा: अर्गनाइजेसन अफ अमेरिकाया दथुइ सहलह जुइ धैगु आशा याना च्वोना ।

भबिश्यय न नेवा: अर्गनाइजेसन अफ अमेरिका व नेपाल भाषा केन्द्रिय बिभाग जाना: थजागु कथं ग्वाहाली व सहलह याना झिगु माँ भाय, संस्कृति, तजि लजि या नापं नापं मेमेगु क्षेत्रय प्रोत्साहन व प्रबर्धन यायगु ज्या: याय फयमा धैगु कामना यासें नेपाल भाषा केन्द्रिय बिभागया उत्तरोत्तर प्रगतियानं कामाना याना च्वोना । सुभाय !

Babita Shrestha

बबिता प्रधान श्रेष्ठ
नाय:, नेवा: अर्गनाइजेसन अफ अमेरिका
वाशिंतन, डि. सी. मेट्रो एरिया, अमेरिका

9435 Lorton Market Place Suite 101 VA 22079 Tel: (703) 477-6960 info@newah.org www.newah.org

सम्पादकीय

शोधार्थीं दकसिबे न्हापां विचाः याय्‌माःगु छुं खँ

नेपालय् उच्च-शिक्षा तह एम.ए. व पीएच.डीया विद्यार्थीपिसं उपाधि प्राप्तिया निंतिं दकसिबें न्हापां शोध-प्रस्ताव न्ह्यब्वय्‌माः । शोध-प्रस्ताव स्वीकार जुइधुंकाः मेमेगु प्रक्रिया न्ह्यानावनी । उकिं शोध-प्रक्रियाया न्हापांगु व मुख्यगु भाग धैगु हे शोध-प्रस्ताव तयार याय्‌गु खः । शोधार्थीं दकसिबे न्हापां विचाः याय्‌माःगु भाग धैगु हे थ्व शोध-प्रस्ताव खः । उकिं थ्व हे खँयात महत्व बियाः थन चर्चा याय्‌त्यनागु खः ।

१) दकसिबे न्हापां शोधार्थीं थःम्हं हे विषयया ल्यज्या याय्‌माः, थःगु इच्छा व विज्ञासा दुगु विषय जुइमाः । मेपिसं ब्यूगु थःत मयःगु विषयय् शोध-ज्या याय्‌गु कुतः याय्‌मज्यू । थथे ज्या याय्‌गु कुतः यातधाःसा शोधार्थीं थःगु ज्या न्ह्याके फइमखु ।

२. शोध-ज्या याय्‌गु धैगु सत्य-तथ्य मालेगु ज्या याय्‌गु जूगुलिं थ्व ज्या धैगु छुं निश्चित समस्याय् आधारित जुइ । उकिं शोध-प्रस्तावया न्हापां दैगु शोध-शीर्षक समस्यामूलक जुइमाः । शोध-शीर्षक समस्यामूलक मजुलधाःसा दकसिबे न्हापां थनं हे शोधार्थीया शोध-ज्याय् बाधा वइ । शोध-शीर्षक हे हिलेमालेयः ।

३. सम्वन्धित कार्यालयं गथे नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् एम.ए. ब्वनाच्वंम्ह विद्यार्थी जूसा थ्वहे विभागं छम्ह विद्यार्थीयात छम्ह निर्देशकया व्यवस्था यानाबिइ । व्यवहारय् विद्यार्थीया इनापय् यःम्ह निर्देशक चूलाका बिइगु नं यानावयाच्वंगु दु । थः हित्तचित्त मिलेजूम्ह, विभिन्न दृष्टिं पाय्‌छि जूम्ह, भिंगु बांलाःगु विचाः दुम्ह निर्देशक जुलधाःसा शोधार्थीयात थःगु शोध-ज्याय् यक्को ग्वहालि दइ, गुकिं थःगु शोध-ज्या याउँक अःपुक सिधइ । तर निर्देशक मभिंम्ह लातधाःसा शोधार्थीं तसकं दुःख सिइमाले यः । भिंपिं निर्देशकपिसं शोध-ज्या न्ह्याकेत अःपुगु लँ क्यनाः याउँक, याकनं, अःपुक शोध-ज्या सिधय्‌केत निर्देशन बिइ । तर मभिंपिं निर्देशकं विद्यार्थीयागु शोध-ज्या मन्ह्याकेत अर्थात् दिकातय्‌त कुतः याइ । थज्याःपिं निर्देशक चूलातधाःसा शोधार्थी निगूकथंया हानी-नोक्सानी जुइ - छगू, शोधार्थीयागु थःगु ई सितिंवनी, मेगु संस्थाया नियमकथं मद्दिक्क ध्यबा दस्तुर पुलाच्वनेमाली । उकिं शोधार्थी थः निर्देशक ल्यय्‌गु इलय् भिंम्ह निर्देशकया लागि तसकं ध्यान बिइमाः । यदि सुं निर्देशकं शोधार्थीयात म्वाःमदुगु खँ निर्देशन बियाः दुःख बियाच्वनधाःसा शोधार्थी तुरुन्त हे सम्वन्धित क्षेत्रया केन्द्रीय विभागय् अथवा डीन कार्यालयय् निर्देशक हिलेत इनाप याय्‌मालेफु ।

थुकथं शोधार्थी वा शोधकर्तां दकसिबें न्हापां थुलि ज्ञान कयाः थःगु ज्या न्ह्याकेत सफल जुलधाःसा थनं लिपाया चरणय् याय्‌माःगु अनुसन्धान ज्याय् छुं बाधा-व्यवधान वइमखु, याउँक हे थःगु शोध-ज्या सिधइ । नेपालभाषा एम.ए. ब्वनाच्वंपिं विद्यार्थी अथवा पीएच.डी.या विद्यार्थीपिं थ्व खँ न्हापां हे सचेत जुइमाः ।

थुगु जर्नलप्रति भिन्तुना देछायादीगुलिं त्रिभुवन विश्वविद्यालयया उपकुलपति, शिक्षाध्यक्ष व रजिष्ट्रारप्रति नं कृतज्ञता देछायाच्वना ।

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागपाखें थौं थुगु जर्नल विज्ञापन मतःसे पिकाय्‌दयाः तसकं लसता वः । उकिं थुगु लसताय् जर्नलया आधार-भूमि नेवाः अर्गनाइजेशन अफ अमेरिकाया नायः बबिता प्रधान श्रेष्ठजुया नापं उगु संस्थाया नेपाःया लागि संयोजक व नेपालभाषा एम.एम.या विद्यार्थी किरण केन रन्जितजुप्रति यक्को यक्को कृतज्ञता देछायाच्वना ।

थथे जर्नलयात ग्यसुग्यंगु अनुसन्धानात्मक च्वसु बियाः ग्वहालि यानादीगुलिं सकसितं सुभाय् बियाच्वना ।

मोहनीया भिन्तुना ।

धलः

शीर्षक	च्वमि	पौल्याः
अनुसन्धान-विधिइ APA पद्धति.....	प्रा.डा. चन्द्रमान वज्राचार्य	१
धर्मरत्न 'यमि' व वय्कःया उपन्यास	प्रा. प्रेमशान्ति तुलाधर	७
नेपाललिपि उत्पत्ति व विकास	सहप्रा. काशीनाथ तमोट	१५
सिद्धिदास महाजुया वर्णविन्यास व्यवस्था	प्रा.डा. तुयु बहादुर महर्जन	२४
विप्रदासं च्वःगु *संगीतचन्द्र*	सहप्रा. तुलसीलाल सिंह	३५
अभिलेखखालययया सूचीकरण	सहप्रा. ज्वाला स्थापित	४३
अभिलेख सम्पादनया थासाया सार	सहप्रा. डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठ	४६
एम.ए. नेपालभाषा अनुसन्धान-प्रबन्ध.....	उपप्रा. ईश्वरीमैयाँ श्रेष्ठ	४९
मञ्जुश्री सु खः ?	उपप्रा. वज्रमुनि वज्राचार्य	५६
रीति-सिद्धान्त	उपप्रा. राजितबहादुर श्रेष्ठ	६२
समालोचनाया म्हसीका	उपप्रा. रवि शाक्य	६८
अभिलेख विज्ञानया छुं सैद्धान्तिक पक्ष	शि.स. शरद कसाकार	८१
अभिलेखय् प्रशस्ति वाक्य	आ.शि. जीवनकुमार महर्जन	८८
शोध-ढाँचा	आ.शि. दीपा महर्जन	९२
प्राचिनकालया स्वम्ह स्येच्वमि रानीपिं	आ.शि. लसता सिं	१०१
नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् जूगु नेपालभाषा क्रियाया अन्तय् 'ये' लाकि 'य्'	न्ह्यब्वम्ह : रवि शाक्य	१०७

अनुसन्धान-विधिइ APA पद्धतिकथं – "सन्दर्भ-संकेत" व "सन्दर्भ-धलः"

☞ *प्रा. डा. चन्द्रमान वज्राचार्य*

मूति : *शोध-प्रवन्ध वा अनुसन्धनात्मक च्वसु च्वय्बलय् न्ह्याबलें शोधार्थीयात अलमल जुइगु धैगु लिधंसा धलः न्ह्यब्वय्बले खः । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् नं शोध-प्रवन्ध च्वय्बलय् शोधार्थीतय् लिधंसाय् एकरूपता खने मदु । थौंकन्हे लिधंसा च्वय्बलय् APA पद्धतियात नालेगु याः । उकिं केन्द्रीय विभागया शोधार्थीतय्सं नं थ्वहे APA पद्धति नालावनेगु बांलाइ ।*

मूखँग्वः *: सन्दर्भ-संकेत, सन्दर्भ-धलः, APA*

१. न्ह्यथना

थौंया युग अनुसन्धानया युग खः । विश्वय् न्यंकनं अनुसन्धानया ज्या तीव्रगतिं न्ह्यानाच्वंगु दु । नेपाःया न्हापांगु विश्वविद्यालय त्रिभुवन विश्वविद्यालय दुने २०३४ निसें डिजर्टेसनया व्यवस्था जुसांनिसें अनुसन्धानया ज्या न्ह्याःगु खः । थनं लिपा २०३८ निसें एम.ए नियमित कक्षा सुरू जुयाः अनुसन्धानया ज्याय् तीव्रता वल । तर थौंतकं अनुसन्धानया सैद्धान्तिकपक्ष व प्रायोगिकपक्षया अध्ययन नितान्त अभाव हे दनि । आःतकया ल्याखं प्रा.डा. तुयुबहादुर महर्जन (ने.सं.११२१)याग‌ु 'अनुसन्धान-विधि म्हसीका' व उप-प्राध्यापक रवि शाक्य (ने.सं.११३५)यागु 'अनुसन्धान-विधि' थ्व निगू सफू जक हे अस्तित्वय् वःगु दु । थ्व सफू दुने नं थौंकन्हे अन्तर्राष्ट्र्य् तसकं प्रचलित पद्धतिया बारे स्पष्ट अध्ययन जूगु मदु ।

अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रय् थौं अनुसन्धानया ज्याय् तीव्रता वयाच्वंथें अनुसन्धान विधिइ नं परिवर्तन वयाच्वंगु दु, विकास जुयाच्वंगु दु । विश्वया विभिन्न क्षेत्रय् सन्दर्भ-संकेत व सन्दर्भ-धलः न्ह्यब्वय्गु खँय् विभिन्न अनुसन्धान विधिया विकास जुयाच्वंगु दु । गथे –

क. American Psychological Association (APA) Style थ्व सामाजिक विज्ञानया विद्यार्थीतय्सं छ्यलीगु पद्धति खः ।

ख. Modern Language Association of America (MLA) थ्व मानविकीशास्त्रया विद्यार्थीतय्सं छ्यलीगु पद्धति खः ।

ग. Chicago Manual of Style (CMS) नं मानविकीया विद्यार्थीपिंसं छ्यलीगु पद्धति खः ।

घ. American Anthropological Association (AAA) व

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया प्रमुख ।*

ङ. American Political Association (APSA) थ्व निगुलिं नं विभिन्न विश्वविद्यालयय् सामाजिकशास्त्रया विद्यार्थीपिंसं छ्यलीगु पद्धति खः ।

च. Association of Legal Writing Director and Darby Dickerson (ALWD) थ्व कानूनी क्षेत्रया अनुसन्धानय् छ्यलीगु खः । थथे हे पत्रकारिता क्षेत्रय् APS, समाजशास्त्रय् ASA, American Chemical Society (ACS) थ्व रसायन क्षेत्रय् छ्यलीगु खः । Physics क्षेत्रय् American InstituteofPhysics, CSE – जीवविज्ञान, AMS –गणितशास्त्रय्, American Medical Association (AMA), National Library of Medicine (NLM) Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE) इन्जिनीयरिङ क्षेत्रय् छ्यलीगु खः ।

छ. सन्दर्भ-संकेत व सन्दर्भ कृतिया धलःया निम्तिं नेपाःया अनुसन्धानकर्तापिंसं छ्यलीगु मेगु छगू पद्धति Linguistic Society of America पद्धति खः । थुकियात LSA धाय्‌गु याः ।

थथे अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रय् प्रचलनय् वयाच्वंगु सन्दर्भ-संकेत व सन्दर्भ-धलः न्ह्यब्वय्‌गुया बारे अनुसन्धान पद्धति नेपालभाषा क्षेत्रय् अध्ययन मजूनिगु व उकिया कारणं विश्वय् प्रचलित MLA व APA पद्धतिया बारे खास चर्चा तकं थौंतकं जूगु मदुगुलिं अनुसन्धानय् एकरूपता मवयाः MLA व APA पद्धति स्पष्ट मजुया ल्वाकःबाकः जुयाः छगू समस्या जुयाच्वंगुलिं थ्व सम्बन्धी अध्ययन याय्‌गु थ्व च्वसुया तातुना खः ।

२. APA पद्धति म्हसीका

APA (American Psychological Association) थुकियागु मेगु नां लेखक-मिति पद्धति Author - Date System (APA, 2010) खः । थ्व मनोविज्ञान क्षेत्रय् जक प्रयोग जुइगु पद्धति मखु, सामाजिक विज्ञानया क्षेत्रय् हे यक्को प्रयोग जुयावयाच्वंगु पद्धति खः ।

थथे विश्वय् सन्दर्भ-सामग्री विवरण बिइगु तःगू प्रकारमध्ये APA शैली सामाजिकशास्त्रया विद्यार्थीपिंसं छ्यलीगु याःसा त्रिभुवन विश्वविद्यालय विद्यार्थीपिंसं APA व MLA (Author - Page System) निगुलिं पद्धति छ्यलेगु याः । तर अप्वः APA पद्धति हे छ्यलेगु याः । उकिं थन APA पद्धतिकथं अ) सन्दर्भ-संकेत (Parenthesis) व आ) सन्दर्भ-कृति धलःया अध्ययन जुइ । थ्व निगूया ढाँचा थन थुकथं दु –

क. APA पद्धतिइ सन्दर्भ-संकेत (Parenthetical or In-text Citation)या ढाँचा

अनुसन्धानया ज्याय् Footnotes या तःधंगु महत्व दु । थ्व पृष्ठया दकसिबे क्वय् अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्‌त ग्वहालि काःगु तथ्यया स्रोत न्ह्यथनाः अनुसन्धान विश्वसनीय याय्‌त फक्को कुतः याय्‌गु उद्देश्यं प्रयोग याइगु खः । थौंकन्हे थुकथंया Footnotes बिइगुया पलेसा सन्दर्भ-संकेत (Parenthesis) बिइगु प्रचलन जूगु दु । थ्व सन्दर्भ-संकेतयात गर्भे टिप्पणी व सन्दर्भाङ्कान नं धाय्‌गु याः । कारण थुगु कथंया सन्दर्भ-संकेत Footnotes य् थें पृष्ठया दकसिबे क्वय् मतःसे सन्दर्भ वःगु गुगु थाय् खः, उगु हे थासय् संकेत जक बियाः सन्दर्भ-कृति धलखय् न्ह्यब्वइ । उकिं थुकियात सन्दर्भ-संकेत धाय्‌गु याःगु खः । थथे सन्दर्भ-संकेत बिइबलय् Footnotes यागु जटिलताया थासय् सरलता वल, अनुसन्धानया ज्या नं याकनं जुइगु, अले Footnotes

यागु भद्वापन दैमखुगुलिं थुकिं अनुसन्धानया ज्याय् सौन्दर्य नं थकयाः ब्यू ।Author - Page System (MLA, 2009) व Author - Date System(APA, 2010) पद्धतिइ पादटिप्पणीया विधि दुसां व टिप्पणीकथं जक दयाच्वनी ।

सन्दर्भ-संकेतबिइबले विशेष ध्यान बिइमाःगु खँ थथे दु –

१) ब्राकेटय् दुने च्वमियागु थर, पिदंगु मिति अले निफुति निर्देशक प्रयोग यानाः पौल्याः बिइमाः । गथे – (श्रेष्ठ, १०८८:१७१)

२) प्रकाशन मिति छगू, थर नं छगू हे तर च्वमिपिं भिन्न जूसा थर लिपा क ख ... क्यनेमाः अले सन्दर्भ कृति धलखय् नं अथे हे क्यनेमाः । गथे – (कसाः क, २०६३:७२) अथवा (कसाः ख, २०६३:८१)

३) च्वमि छम्ह हे अले पिदंगु दँ नं छगू हे, तर छगू स्वयां अप्वः कृति जुलधाःसा पिदंगु दँ लिपा क, ख, ग आदि क्यनेमाः अले सन्दर्भ धलखय् नं अथे हे क्यनेमाः । गथे – धुस्वां सायमिया उपन्यासबारे प्रधानयागु च्वसुत (१०८०, १०९० क, ११०० ग) पाखें थप जानकारी बियातःगु दु ।

४) न्हापां सम्बन्धित च्वमि व कृति न्ह्यथनाः सन्दर्भ बिइबलय् ब्राकेटय् पिदंगु दँ व पौल्या जक न्ह्यथनी । गथे – नसंफाःगु चा मूलतः यथार्थवादी उपन्यास खः । थुगु उपन्यासया अन्त च्वमिया विश्वासया दसि खः वा मखु धकाः स्वय्गु स्वयां यथार्थताया मिखां व गुलि तथ्यपूर्ण जू मजू लनाः स्वय्गु हे वास्तविक मूल्यांकन जुइ धैगु प्रधान (११०५:४७)जुयागु विचार खः ।

५) छगू हे विषयय् छम्ह स्वयां अप्वः च्वमिपिंसं न्ह्यब्वयातःगु खँया सन्दर्भ क्यनेत छसिंकथं च्वमिया नां लिपा ब्राकेटय् पिदंगु दँ व पौल्याः (च्वय् ४ य् थें) बिइमाः ।

६) छगू हे विषयय् छम्ह स्वयां अप्वः च्वमिपिंसं च्वयातःगु खँ छकलं सन्दर्भ क्यनेमालधाःसा च्वमिया थर व ब्राकेटय् पिदंगु दँ छसिकथं क्यनेमाः । गथे – महाकवि चित्तधर 'हृदय' विषयय् श्रेष्ठ (११००), तुलाधर (११०५), मल्ल (१११०), वैद्य (१११७) आदिपिंसं च्वयादीगु दु ।

७) च्वय् ६ ल्याखय् थें हे छगू हे विषयय् छम्ह स्वयां अप्वः लेखकं बियातःगु समान विचारयात छगू हे ब्राकेटय् पिदंगु छसिंल्याः व उत्थेंगु पौल्याः तकं खनेदय्क सन्दर्भ क्यने नं ज्यू । गथे – थीथी समालोचक (श्रेष्ठ, १०८०:३१, जोशी, २०३१:४०, प्रधान, ११००:५०) पिंसं 'गंकी'यात धुस्वां सायमिया दकसिबे लोकप्रिय उपन्यास तायकूगु दु ।

ख. सन्दर्भ-कृति धलः (Reference/Bibliography)या ढाँचा

सन्दर्भ-कृति धलः धैगु मूलपाठया अन्तय् अनुसन्धान ज्याय् छ्यःगु गर्भे-टिप्पणी (Parenthesis), पाद-टिप्पणी (Footnotes) व मेमेगु थीथी सन्दर्भ-स्रोत, सफू, पत्रपत्रिका, जर्नल, बुलेटिन, वेभसाइटया सामग्री, पाण्डुलिपि व मौखिक सामग्री आदियागु व्यवस्थित सुचं खः । अनुसन्धानकर्तां थःम्हं अनुसन्धान ज्या याःबले अध्ययन याःगु पिदने धुंकूगु थीथी भाय्या सफू, पत्रिका, पिमदंनिगु शोधपत्र अथवा शोध-प्रबन्ध अले अन्तर्वार्ता ब्यूम्ह अथवा जानकारी ब्यूम्ह मनूयागु नां नं सन्दर्भ विवरणय् बिइमाः । थ्व सन्दर्भ-सामग्रीया धलःयात, सन्दर्भ-सफू धलः व सन्दर्भ-धलः नं धाय्गु याः । थ्व मूलपाठया अनिवार्य अंग खः । थुकिया हे लिधंसाय् अनुसन्धान ज्याया गहनता, व्यापकता व प्रामाणिकता खनेदयाच्वनी ।

उकिं सन्दर्भ-कृति धलः अनुसन्धान-ज्याया छगू महत्वपूर्ण विधि खः । अनुसन्धानकर्ता च्वःगु शोधपत्र अथवा शोध-प्रबन्ध गुलि मेहेनत यानाः च्वयातःगु दु धैगु खँ सिइकेत सन्दर्भ-कृति धलः ब्वनाः स्वयबलय् सिइदु ।

सन्दर्भ-कृति धलः दय्कीबलय् गुलिंसिनं सफू व पत्र-पत्रिका अलग-अलग याइ । हाकनं गुलिसिनं भाषाया आधारय् नेपालभाषा, खस-नेपाली, अंग्रेजी, हिन्दी आदिया आधारय् नं अलग-अलग धलः दय्केगु याः । सामाजिक विज्ञानया अनुसन्धानय् APA पद्धतिकथं सन्दर्भ-कृति धलःया नमूना थथे दु –

नमूना

१. छम्ह जक च्वमियागु कृति धलः

Adams, Hazard (ed.) (1992), *Critical Theory Since Plato (Revised ed.)*. New York: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.

Guerin, Wilfred L. et al. (1999), *A Handbook of Critical Approaches to Literature*. New York: OUP.

मल्ल, कमलप्रकाश (१०९८), *सिँकःमिया स्वांने* । यैं: नेपालभाषा परिषद् ।

वज्राचार्य, चन्द्रमान (११९७), *सिर्जनाया विवेचना* । केपू: जनचेतना प्रकाशन ।

निम्ह च्वमियागु कृति धलः

थापा, धर्मराज व सुवेदी, हंसपुरे (२०४१), *नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना* । काठमाडौं: त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

स्वम्ह च्वमि वा सम्पादकयागु कृति धलः

आचार्य, नरहरि, अवस्थी, महादेव व गौतम, देवीप्रसाद (सं.) (२०४६), *नेपाली कथा, भाग १* । पुलचोकः साझा प्रकाशन ।

प्यम्ह व व स्वयां अप्वः च्वमिपिं

दाहाल, वल्लभमणि व मेमेपिं (२०४६), *अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन* । यैं: त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

संकलनदुनेया लेख

वज्राचार्य, चन्द्रमान (११३५), मल्ल के.सुन्दरयागु 'व लँपु : थ्व पलाःया अध्ययन,' *छगू कृति तःगू दृष्टि*, प्रेमशान्ति तुलाधर (सं.) । यैं: अर्थपिथना प्रकाशन प्रा.लि. ।

सफूया सम्पादक

पोखरेल, बालकृष्ण (सं.) (२०५०), *पाँच सय वर्ष* (चौथो सं.) । ललितपुरः साझा प्रकाशन ।

अनुदित पुस्तक (मू च्वमिया नामं)

क्यारोल, लुइस (२०४९), *अनौठो देशमा एलिस,* अनु. चूडामणि बन्धु । यैंः एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

अनुवादकया नामं

देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (अनु.) (२०२६), *विलियम सेक्सपियरको म्याकबेथ* । यैंः नेपाल सांस्कृतिक संघ ।

अप्रकाशित शोधग्रन्थ/शोधपत्र

वज्राचार्य, चन्द्रमान (२०६१), *धुस्वां सायूमिया नेपालभाषा उपन्यासय् शोधविधि,* (अप्रकाशित पीएच.डी.शोधप्रबन्ध) । कीर्तिपुरः त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

प्रकाशित शोधग्रन्थ/शोधपत्र

Peters, B. (1995), *The Biographer as autobiographer : The case of Virginia Wolf* (master's thesis). NY: Pace University.

वैद्य, जनकलाल (११२२), *नेपालभाषाया प्राचीन काव्य सिर्जना* (पिएच.डी. शोधप्रबन्ध) । यैंः नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

जर्नल पत्रिकाया लेख

APA पद्धतिइ जर्नलया नांयात इटालिक याइ तर लेखया शीर्षकयात उद्धरण चिं मब्यूसे सामान्य फन्ट याइ । गथे –

Simon, G. (1990), *The Significance of Silence*, Paragraph, 13, 202-216.

स्थापित, ज्वाला (११३३), *लेख्य व लेखन ज्वलंया सामान्य परिचय,* नेपालभाषा, पौ ७-१० ।

संकलन दुनेया कविता

शेरचन, भूपि (२०४९), हामी, *साझा कविता,* चूडामणि बन्धु (सं.) । काठमाडौंः साझा प्रकाशन, पृ. २९३-२९९ ।

थुकथं APA पद्धतिइ खुम्ह (६) तक च्वमिपिं दुसा फुक्कसिगुं थर न्हापा च्वयाः लिपा नां च्वय्गु नियम दु ।

उपसंहार

नेपालभाषाया अनुसन्धान क्षेत्र अविकसित अवस्थाय्‌तिनिगु खँ अनुसन्धानया ज्याय्‌ अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रय्‌ प्रयोग जुयाच्वंगु MLA व APA पद्धतिबारे थ्व क्षेत्रय्‌ आःतक नं अध्ययन अनुसन्धान, प्रचार-प्रसार मजूनिगुलिं स्पष्ट जू । थुगु च्वसुइ नं APA पद्धतिया जक अध्ययन जुल, तर MLA पद्धतिबारे खास हे चर्चा मजुल । खला APA पद्धति सिइकेगु अनुसन्धानया क्षेत्रय्‌ आवश्यक हे जूगुलिं नं थथे जूवःगु खः । न्ह्याग्गुसां अनुसन्धानया च्वज्याय्‌ एकरूपता हय्‌गु थुकिया तातुना जूगुलिं थ्व खँय्‌ यक्को आशावादी जुइफइ धैगु ताय्‌का ।

लिधंसा

अधिकारी देवराज व पाण्डे, ध्रुवलाल (२०७४), *व्यावसायिक अनुसन्धान पद्धति,* (निक्वःगु पिथना) । यँ : अस्मिता पुस्तक प्रकाशक तथा वितरक (प्रा.) लि. ।

पाण्डेय, ताराकान्त (२०६८), साहित्यिक शोधविधि : सिद्धान्त तथा प्रयोग पक्ष, *रत्न बृहत्‌ नेपाली समालोचना,* सं. राजेन्द्र सुवेदी व लक्ष्मणप्रसाद गौतम । यँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६८), *साहित्यशास्त्र नेपाली समालोचना र शोधविधि* । यँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

बन्धु, चूडामणि (२०७०), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन* । यँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि व मेमेपिं (२०६८), *साहित्यशास्त्र, नेपाली समालोचना र शोधविधि* । यँ : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।

महर्जन, तुयुबहादुर (ने.सं.११२१), *अनुसन्धान विधि म्हसीका* । यल : नेपालमण्डल घःचाःधुकू ।

शाक्य, रबि (ने.सं.११३५), *अनुसन्धान-विधि* । यल : लुमन्ति दबू ।

Gautam, Rudra Prasad (2017), *Guidelines For Research Writing*. Kathmandu: R.P.Gautam.

* * *

धर्मरत्न "यमि" व वय्कःया उपन्यास

☞ *प्रा. प्रेमशान्ति तुलाधर*

***मूति :** छम्ह राजनैतिक वन्दी नं साहित्यिक-व्यक्तित्वपिनिगु संगतं यानाः साहित्यकार जूगुया दसू खः धर्मरत्न यमि । जेलय् च्वनाः साहित्यिक-यात्रा न्ह्याकादीम्ह यमिं उपन्यास, महाकाव्य, खण्डकाव्य, निवन्ध, चिनाखँ आदि थीथी विधाय् ल्हाः तयादीगु दु । नेपालभाषाय् दकले न्हापांम्ह ऐतिहासिक व राजनैतिक उपन्यासकार या रूपय् नं यमि चर्चित जू ।*

***मूखँग्वः** : उपन्यास, महाकाव्य, खण्डकाव्य, निवन्ध, भृकुटी, आङ्गल्हामो, लिथु*

१. धर्मरत्न 'यमि'या साहित्यिक व्यक्तित्व

मल्लकालंनिसें न्ह्यानावयाच्वंगु नेपालभाषा साहित्ययात खण्डकाव्य, महाकाव्य, निबन्ध, प्रवन्ध, उपन्यास आदि विविध साहित्यिकविधा तथा विविध विषयं सम्पन्न यानाः संख्यात्मक तथा गुणात्मकरूपं थुकिया श्रीवृद्धिइ योगदान बियादीम्ह छम्ह बहुप्रतिभाशाली स्रष्टा खः **धर्मरत्न 'यमि'**। खय्‌तला धर्मरत्न यमिया साहित्यिक-व्यक्तित्व जक मखु राजनैतिक व्यक्तित्व नं उलि हे महत्वपूर्ण जू, थ्व हे राजनैतिक व्यक्तित्वं हे वय्कःयात साहित्यख्यलय् सालाहःगु खः । अथेखया नं वय्कःयात थः मदय्धुंकाः नं म्वाकातय्गु ज्या वय्कःया साहित्यिक क्रियाकलापं हे याःगु दु (तुलाधर, ११२०:२८१) । धर्मरत्न यमिं साहित्य रचना याय्गु ज्या नेपाली, नेपालभाषा, हिन्दी तथा अंग्रेजी भाषां याःसां वय्कःया साहित्यिक व्यक्तित्वया मूल्यांकन नं नेपालभाषाय् हे अप्वः जूगु दु । नेपालभाषाया साहित्यख्यलय् वय्कःयात छम्ह कवि, महाकवि, निबन्धकार तथा उपन्यासकारकथं म्हसीकेगु जूगु दु ।

थःगु १९९७ सालया जेलजीवनंनिसें कविकेशरी चित्तधर 'हृदय', फत्तेबहादुर सिंह आदिपिनिगु प्रेरणां जेलजीवननिसें साहित्यसिर्जनाय् ल्हाः न्ह्याकादीम्ह धर्मरत्न यमिया काव्यख्यलय् फुटकर कविता संग्रह निसें महाकाव्य तकं पिदंगु दु । वैचारिकरुपं जक मखु सिर्जनात्मकरुपं नं उलि हे प्रतिभाशाली खः धैगु खँ वय्कःया पिदंगु **न्वाखा पुचल** कविता संग्रह, सँदेय्या लिसः विश्वन्तरया मचात दानथें ज्याःगु खण्डकाव्य अर्हत्नन्द थें ज्याःगु महाकाव्यं पुष्टि जूगु दु (१० ९१:८०) । वैचारिक सशक्तता, पुरातनप्रति तिब्र व्यंग, प्रगतिशील विचारधारा, परिवर्तनप्रति आसक्ति,वय्कःया काव्यया मू वैचारिक विशेषता खःसा वय्कः मातृक छन्द तथा लोकलयया हिमायती कवि खः ।

धर्मरत्न यमिं थःगु च्वसा दकले न्हापां काव्य ख्यलय् न्ह्याकादीगु खःसां वय्कलं अप्वः थःगु च्वसा छ्यलादीगु विधा च्वखँ खः । वय्कःया च्वखँ गुलिं नेपाःया इतिहाससम्वन्धी समिक्षात्मककृतिकथं जूगु दुसा गुलिं थनया राजनैतिक, इतिहाससम्वन्धी सा गुलिं बौद्धधर्म, वौद्धदर्शनसम्बन्धी जूगु दु । अथे हे

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया भु.पू. प्रमुख*

महान् व्यक्तित्वपिनिगु जीवनीदर्शन ब्वय्गु ज्याय् नं वय्कःया च्वसा उलि हे जःगु खनेदु । महस्थवीर धम्मालोकभन्ते थज्याःगु कृतिया छगू दसु खः । वय्कःया च्वखँय् बौद्धविद्वान् राहुल सांस्कृत्यायनया तःधंगु प्रभाव खनेदु । वय्कःया पिदंगु थज्याःगु च्वसुं वय्कःयात नेपाःया इतिहास, राजनीति, बौद्धदर्शनप्रति दुग्यंगु ज्ञान दुम्ह जक मखु, मखुगु मज्यूगुयात निडर निर्भिकपूर्वक विरोध याइम्ह छम्ह स्वतन्त्र विचारक, चिन्तककथं परिचित याकूगु दु ।

थथे धर्मरत्न यमिया साहित्यिक कियाकलाप काव्य, च्वखँ विधाय् महत्वपूर्ण जुयाः नं उपन्यास विधाय् वय्कःया देन अझ विशेषरुपं उल्लेखनीय जूगु दु । नेपालभाषा साहित्यय् मेमेगु साहित्यिक विधाया तुलनाय् उपन्यासविधा न्हूगु हे जूगु दु। मिसा (ने.सं १०७४) उपन्यासया प्रकाशननिसें प्रारम्भ जूगु नेपालभाषाया उपन्यासविधाय् धुस्वां सायमि, केशवलाल श्रेष्ठ धुंकाः ल्हाः न्ह्याकादीम्ह मेम्ह उपन्यासकार खः धर्मरत्न 'यमि' । धर्मरत्न 'यमि' नेपालभाषाया प्रारम्भिककालया उपन्यासकारपिंमध्ये छम्ह जक मजुसे नेपालभाषाया उपन्यास ख्यलय् नं थीथी विषय थीथी प्रवृतिया उपन्यास च्वयाः नेपालभाषाया उपन्यासयात विविधतां छाय्पादीम्ह उपन्यासकार नं खः । खयतला वयकलं नेपालभाषां जक मखु नेपाली भाषं नं 'मुलक बाहिर' नांगु उपन्यास च्वयादीगु दु, तर वय्कःयात उपन्यासकारया रुपय् म्हसीकेगु ज्या नेपालभाषाया उपन्यासं हे याःगु दु । वय्कःया नेपालभाषां पिदंगु उपन्यास खः – **लिथु, भृकुटी व आङ्गल्हामो**

२. धर्मरत्न 'यमि'या नेपालभाषाया उपन्यास

२.१ सामाजिक उपन्यास धाय्बलय् समाजया छुं नं विषययात कयाः च्वयातःगु जुइगु हे जुल । सामाजिक उपन्यासय् नं थ्व लिथु आदर्शोन्मुख सुधारवाद पाखे उन्मुख जूगु उपन्यास खः । उपन्यास साहित्यया विकासकमय् १८ शदिपाखे उपन्यासयात समाजया न्हाय्कं कथं काय्गु चलन वःगु खः । थ्व हे कथं निम्न मध्यमवर्गीय ज्यापुसमाजया पारिवारिक पृष्ठभूमिइ निमार्ण यानातःगु थ्व उपन्यासय् तत्कालीन नेवाःसमाजय् विद्यमान छँय् कलाः दयक दयकं नं थः यल धाय्वं मेम्ह कला हय्गु अर्थात् लिथु हय्गुथें ज्याःगु सामाजिक कुरीतियात ब्वयाः सुधारया सन्देश ह्वलेगु चेष्ठा जूगु दु । नेपालीभाषाया न्हापांगु उपन्यास रुद्रराज पाण्डेया रुपमती उपन्यासनाप छुं छुं कथं थ्व लिथु उपन्यास नं ज्वः लाःवः ।

झिंनिगू द्याय् ब्वथलातःगु थ्व लिथु उपन्यासया कथानक गनं हे दिपाः मकासे कथंहंक सरल रेखा थें न्ह्यानाच्वंगु दु । बाखंदुने नं बाखं वा उपबाखं थुकी घानातःगु मदु, बेखालानी, बेखालाल व ज्ञानथकुं माजु, काय्, भौया स्वम्ह माचाया न्ह्याइपुगु परिवार, लिपा काय्म्ह बेखालालं छँय् कलाः दय्क दय्कं मेम्ह कलाः हय्वं छँ गुकथं वर्बाद जुल धकाः क्यनेगु हे थ्व उपन्यासया मू तातुना खः। थौंस्वयाः झण्डै ६० दँ न्ह्यः रचना जूगु थ्व उपन्यासया समय परिवेश नं उगु हे ई अर्थात् नकतिति नेपालय् प्रजातन्त्र वःगु ईया खः । ज्यापुपरिवारया सामाजिक परिवेशय् रचना यानातःगु थ्व उपन्यासय् धर्मरत्न यमि बुंज्यायात अतिकं श्रद्धा तथा सम्मान याइम्ह च्वमिकथं न्ह्यलुयाच्वंगु दु । लिथु न्ह्यथु दुगु छँय् गबलें सुख शान्ति दैमखु धैगु क्यनेगु हे थ्व उपन्यासया मू तातुना खःसां छम्ह ज्यापुया मचां थःगु ज्यापुज्या मयासे उखेंथुखें जुल धाःसा व गतिलाइ मखु धैगु नं क्यनेगु जूगु दु । अथे हे थ्व लिथु उपन्यासय् उपन्यासकारं झीगु समाजय् विद्यमान जातिपाटि भेदभाव, अनमेल विवाह, बाल विवाहया विरुद्धय् विधवा विवाहया समर्थनय् थःगु प्रगतिशील विचाः प्वंकेगु यानातःगु दु । थुकिया नितिं च्वमिं उपन्यासय् ल्वःपिं आगन्तुक पात्रत सुगतलाल, योगप्रसाद, शुभरत्न आदि थें ज्याःपिं पात्रत सिर्जना यानाः अमिगु खँल्हाबल्हापाखें थःगु धारणा प्वंकेगु

यानातःगु दु गुगु अत्यन्त स्वभाविक व पाय्छि जू। तर अथेखया नं उपन्यासया मू कथाबस्तु जुयाच्वंगु ''लिथु हइगु' थें ज्याःगु सामाजिक कुरीतिबारे अर्थात् बहुविवाहया विरुद्धय् बहस धाःसा गनं याकातःगु मदु । अझ उपन्यासया खलनायिका तिमिलामैंचित छेँय् दुम्ह कलाःयात त्वःताः नं मेम्ह विबाह याय्ज्यू (यमि, १०७८ः१०) धकाः गुगु नवाकातःगु खः, थ्व उपन्यासया मू आशयया विपरित जूगु दु । थज्याःगु कमजोरिं यानाः बहुविवाह याय्मज्यू धैगु गुगु सन्देश बीगु च्वमिया मू उदेश्य खः उकियात फ्यासुका ब्यूगु दु ।

खय्तला थ्व लिथु छगू सामाजिक उपन्यास खः, तर अथेखया नं च्वमिं उपन्यासया कथानक न्ह्याकेगु झ्वलय् देशय् विद्यमान भष्टाचार, घूषखोरी तथा भारतीय हस्तक्षेयात नं न्ह्यब्वय्गु यानातःगु दु । तिमिलामैँचायात लम्वोदर साहुयागु धिवा खुल धकाः केरफेर यानाः न्यतालय् दाइबलय् अन मनूतय्सं पनी, अझ मारवाडी साहुयात तकं अन मुंपिं जनतां झम्टे याइ । उथाय् हे मारवाडीतय्सं घूष बियाः लहिनातःपिं इनिस्पेक्टरत वयाः हूलयात ख्यानाः तिमिलामैंचित ज्वनायंकी । थुकिं विदेशीतय्गु थन गुलि चलखेल दु अमिगु न्ह्यःने थनया जनताया छुं लगे मजू धैगु क्यनेगु याःगु दु । अझ थन भारतयागु गुलितक हस्तक्षेप दु धयागु खँ लम्वोदर मारवाडीं जि छम्ह विदेशीयात थ्व पाजितय्सं दाल, देखायजाय्गाः थुमित ज्वना यनेसा यंकि, मखुसा सहयाय्मखु शीतल निवासय् (भारतीय राजदूतावास) खवर यानाः छ्वय् जिं धकाः नेपाल सरकारया कर्मचारीतयत गुगु चुनौति ब्यूगु खः थुकिं बांलाक हे स्पष्ट याःगु दु । छम्ह साधारण व्यक्तिं नं भारत सरकारयागु धाक क्यनाः थनया मनूतय्त ख्याय्फुगु थ्व नेपाल सरकारया निरहपना मखुला धैगु न्ह्यसः थनाबीगु ज्या थ्व उपन्यासय् जूगु दु। अथे हे थौं जक मखु थौं स्वयाः ख्वीदँ न्ह्यः नं थन घूषखोरी भ्रष्टाचार नं उलि हे विगिविगि धयागु खँ नं ४०० दां घूष नकूसा तिमिलामैँचा थौंसा थौं कन्हेसा कन्हे त्वःता हय्फु धाःगु तथा धिवा पुलेवं धाथें त्वःताहःगु घटना थुकिया दसु खः । थुकथं समाजय् विद्यमान लिथु न्ह्यथुया समस्या नामं उपन्यासय् देशकाल परिस्थितियात सरल स्वभाविकरुपं ब्वय्गु गुगु जूगु दु, थुकिं उपन्यास धैगु मनोरञ्जन बीगु साधनजक मजुसे बौद्धिक खुराक चूलाकीगु साधन नं खः धैगु अनुभूति जुइकेब्यूगु दु। औपन्यासिक दृष्टिं स्वय्बलय् थ्व लिथु उपन्यासय् आपालं कमिं कमजोरी खनेदुसां समाजयात अग्रगामी दिशापाखे न्ह्याकीगु प्रगतिशील विचाः प्रवाह याय्गुली धाःसा थ्व उपन्यास गाकं च्वय्लाः ।

२.२ भृकुटी : धर्मरत्न यमिया नेपालभाषाया अग्रज उपन्यासकारपिंमध्ये छम्ह जक मजुसे नेपालभाषाय् न्हापां ऐतिहासिक उपन्यास च्वयाः उपन्यासया माध्यमं नेपाःया गरिमा महिमा ब्वयादीम्ह राष्ट्रिय भावना थनादीम्ह उपन्यासकार नं खः । न्हापां लिथु सामाजिक उपन्यास ज्वनाः उपन्यास क्षेत्रय् दुहांझाःम्ह खयां नं थ्वय्कःयात धाथें म्हसीकेगु ज्या भृकुटी उपन्यासं यात (तुलाधर, ११२०:२८२) । वय्कःया निगूगु उपन्यास **'भृकुटी'** नेपाःया राष्ट्रिय गौरब, राष्ट्रिय स्वाभिमानयात न्ह्यब्वयातःगु नेपालभाषाया हे न्हापांगु ऐतिहासिक उपन्यास खः । २००७ सालया प्रजातन्त्रं देशय् छगू उल्लास, उमंग हल । तत्कालिन नव युवकतय्के छगू राष्ट्रिय जागरणया भाव जिगु देश, जिगु संस्कृति, जिगु गौरव धैगु भावना थनाबिल । फलस्वरुप थुकिं प्राचीन गौरवयात ब्वयाः साहित्य सिर्जना याय्गु उत्साह उमंग नं उगु ईया च्वमिपिंके ब्वलन । थथे २००७ सालया कान्ति पश्चात नेपाली जनतायाके राष्ट्रिय स्वाभिमान राष्ट्रिय गौरवया भावना गुगु ब्वलंगु खः उकिया प्रतिविम्व थ्व उपन्यास खः । नीछगू द्याय् ब्वथलातःगु थ्व **भृकुटी** उपन्यास छगू 'चरित्रप्रधान उपन्यास खः । थौं इतिहासकारपिसं भृकुटीयात अंशुवर्माया म्ह्याय् मखु

उदयदेवया म्ह्याय् खः धयाच्वंगु दुसां थ्व उपन्यासय् 'भृकुटी'यात महासामन्त अंशुवर्माया म्ह्याय् यानाः न्ह्यब्वयातःगु दु। उपन्यासया सम्पूर्ण घटना 'भृकुटी'या क्रियाकलापनाप हे केन्द्रीत जुयाच्वंगु दु । उकिं थ्व 'भृकुटी' उपन्यास लानिमैजु 'भृकुटी'या जीवनीधाःसां पाइमखु । नेपाःया राजकुमारी 'भृकुटी'या इहिपाः सँदेया सम्राट श्रोङ्गचेनगम्पोनाप जुल धैगु गुगु ऐतिहासिक खँ खः थुकियात हे मू आधार नालाः च्वमिं थःगु कल्पना, तर्कना, भावनायात नं गाक्कं दुथ्याकाः च्वयातःगु उपन्यास थ्व खः । नेपाःया म्ह्याय्मचा लानीमय्जु भृकुटी सँदेसय् वनाः सांस्कृतिक विजय प्राप्त याःगु क्यनेगु हे थ्व उपन्यासया मू विषयभूमि खः । राजनैतिक कारणं थःगु मातृभूमि बचे याय्गु नितिं वाध्य जुयाः भृकुटीं सँदेय्या सम्राट श्रोनचेनगङ्पोनाप इहिपाः याय्माःगु खःसां भृकुटीं केवल थःगु मातृभूमियात सँदेय्पाखें बचे याःगु जक मखु अझ सँदेय् वनाः अन बौद्धधर्मया नापं नेपाःया कला संस्कृतियात प्रचार प्रसार यानाः सांस्कृतिक विजय प्राप्त यात । थुकथं थ्व उपन्यासं भृकुटीया मातृभूमीप्रतिया त्याग बलिदान न्ह्यब्वयाः देय्या भिंया नितिं न्ह्याथें ज्याःगु नं बलिदान बीफय्केमाः धैगु राष्ट्रिय भावना थनेगु याःगु दु । अथे हे थ्व उपन्यासय् राजनैतिकरुपं थःगु देय् कमजोर जुयाः हे महासामन्त अंशुवर्मा थः म्ह्याय् सँदेय्या सम्राटयात बियाः कुटनैतिक चाल म्हितेमाःगु खः । तर अथेखया नं राजकुमारी भृकुटीं झन् सँदेय् वनाः नेपाःया धर्म कला संस्कृति विजय प्राप्त यानाः थःगु देय्या गौरव च्वन्ह्याकाबिल धकाः क्यनाः राष्ट्रिय गौरव राष्ट्रिय स्वाभिमान थकाय्गु, जनतायात हःपाः बीगु ज्या नं थ्व उपन्यासं याःगु दु । उकिं थ्व भृकुटी उपन्यास, उपन्यासया माध्यमं ऐतिहासिक गौरब ब्वय्गु जक मखु राष्ट्रप्रेम, राष्ट्रिय स्वाभिमान जनतायाके थनेगु नितिं रचना जूगु नेपालभाषाया न्हापांगु उपन्यास खः ।

लानिमय्जु भृकुटीया ओजोस्वी व्यक्तित्वया नापं नेपाःया कला, धर्म संस्कृतिया गरिमा ब्वय्गु उपन्यासकारया तातुना जूगुलिं छिंथाय् जिउथाय तक थज्याःगु विषययात गनं मू कथानक नाप घानाःसा गनं उपकथाकथं स्वानाः ब्वय्गु ज्या थ्व उपन्यासय् जूगु दु । थुकिं यानाः उपन्यासय् घटनाक्रमया गति गनं तिं तिं न्हइकाः ब्वानाच्वंगु दुसा गनं धिकिंजक न्ह्यानाच्वंगु दु । अथे हे उपन्यासकार यमिं थःगु देय्या सांस्कृतिक गौरव ब्वय्गु, बुद्धधर्म तथा बौद्धदर्शनया प्रतिपादन याय्गु, जातिपाति भेदभाव मिसामिजंया भेदभाव विरुद्धय् क्रान्तिकारी सः थ्वय्केगु नितिं आपालं उपबाखं तथा काल्पनिक घटना काल्पनिक पात्रत उपन्यासय् न्ह्यब्वयातःगु दु । थुकिं उपन्यासय् गनं गनं अस्वभाबिकता नं थनाब्यूगु दु । गथे मिसा नं तःधं मखु मिजं नं तःधं मखु बरावर खः धैगु थःगु धारणा क्यनेगु लागि दासि पल्पसा व सम्राट श्रोङ्गचेनगम्पोदथुइ गुगु बादविवाद याकातल थ्व स्वभाविकताया दृष्टिं अतिकं पाय्छि मजू। अथे हे छम्ह दासिं दिपंकर थें ज्याःम्ह गुरु नाप यौन मतिनायात कयाः बादविवाद याइगु, नच्चाम्ह भृकुटीं मांबौपिं खँ ल्हानाच्वंथाय् वनाः भारतया डा. अम्विदकरं बौद्धधर्मयात पुनर्जागरण याय्गु नितिं गुगु वक्तव्य ब्यूगु खः वहे खँ नवाइगुयात नं स्वभाविक धाय् मछिं। तर अथेखया नं यमिया न्हापांगु उपन्यास लिथुइ कथानक गठन, पात्रचित्रणय् गुगु फ्यासु पह खनेदु, भृकुटी वयाः कथानक योजना, पात्रचित्रण तथा भाषाशैली गाकं क्वातुपह वय्धुंकूगु दु । भृकुटी छम्ह ऐतिहासिक पात्र खया नं उपन्यासया अन्तया छगू लू बाहेक मेगु फुक्कली प्रेम, रति, भय , त्रास, शोक ,करुणा, दया, शंका, उपशंका, ईर्ष्या आदि थें ज्याःगु मानवीय शास्वत भावनां युक्तम्ह पात्रकथं थ्व उपन्यासय् भृकुटीयात गुगु ब्वयातःगु खः थ्व च्वमियाके पात्रचित्रणय् खनेदगु क्वातुपहया दसु खः मधासे मगाः । अथे हे निगू देय् - नेपाः व

सँदेय्या संस्कृति ब्वय्गु ज्या नं थ्व उपन्यासय् उलि हे शूक्ष्मरुपं जूगु दु ।

थथे हे उपन्यासय् भृकुटीया शालीन व्यक्तित्व न्ह्यब्वय्गु भ्रवलय् च्वमिं थःगु नं आपालं कल्पनात छ्यःगु जक मखुसे नेपाःया थी थी ईया ऐतिहासिक घटना तथा पात्रतय्त फुक्क भृकुटीयागु ईया घटना तथा पात्रकथं न्ह्यब्वयातःगुलिं थ्व भृकुटी उपन्यासयात मुक्कं ऐतिहासिक उपन्यास धाय्मज्यू ऐतिहासिक रोमान्स धाय्माः धाइपिं नं मदुगु मखु । तर अथेखया नं उपन्यासया मू विषयवस्तु तथा मूपात्र ऐतिहासिक हे जूगुलिं थ्व उपन्यासयात ऐतिहासिक उपन्यास मखु धाय् अवश्य फैमखु (तुलाधर,११२१:२९)।

थुकथं सामाजिक विषयवस्तु सामाजिक समस्यां जक थाय् कयाच्वंगु नेपालभाषाया उपन्यासख्यलय् ऐतिहासिक विषयवस्तु ऐतिहासिक पात्रयात कयाः उपन्यास च्वय्गु परम्पराया प्रादुर्भाव भृकुटी उपन्यासं निसें जुल। अथे हे उपन्यास मार्फत राष्ट्रिय स्वाभिमान, राष्ट्रिय गौरव ब्वय्गुया नापं जातीय संस्कृति, जातीय स्वाभिमान ब्वय्गु परिपाटी नं दुतहय्गु ज्या न्हापां थ्वहे उपन्यासपाखें जुल । उकिं लिथु धर्मरत्नया उपन्यासख्यलय् छगू न्हूगु प्रवेश खःसा भृकुटी छगू न्हूगु विषयय् प्रवेश जक मखुसे उपन्यासकारया छुं मनन् नं खः, तल्लिनता नं खः, मधासे मगाः ।

२.३ 'आङ्गल्हामो': ने.सं १०९६य् प्रकाशित आङ्गल्हामो धर्मरत्न यमिया स्वंगूगु उपन्यास खः । धर्मरत्नं यमिं गुलि नं उपन्यास च्वयादिल छगू स्वयाः मेगु उपन्यासया विषयभूमि जक मखु पृष्ठभूमि तकं पाः । आङ्गल्हामो' उपन्यासया न्हापां प्रकाशन पञ्चायतकालय् जूगु खः । थ्व उपन्यासय् दुथ्याःगु आपालं खँ तत्कालिन व्यवस्थायात मनीगु मछिंगु तायाः हे जुइ आङ्गल्हामो उपन्यासयात उगु ईया सरकारं प्रतिवन्धित यानाबिल । लिपा पञ्चायत व्यवस्था क्वःदसेंलि ने.सं ११११२स पलेस्वां प्रकाशन पाखें थ्व सफूया मेगु संस्करण हानं पिकाय्गु ज्या जुल ।

आङ्गल्हामो उपन्यास आङ्गल्हामो' धयाम्ह सामन्त महन्ततय्गु विरुद्धय् जनताया स्वतन्त्रता स्वाधिनताया पक्षय् थःत फ्याःम्ह छम्ह मिसाया बाखं खः । अथेजूगुलिं थ्व उपन्यासयात चरित्रप्रधान उपन्यासय धाय्माः । तर अथेखया नं च्वमिं थःगु प्रगतिवादी धारणा सिद्धान्तयात ब्वय्गु नितिं चीनयात एकिकरण याय्गु भ्रवलय् माओसेतुंगया नेतृत्वय् चीनया थीथी प्रदेशय् जूगु जनमुक्ति अभियानयात मूपृष्ठभूमि यानाः उपन्यास न्ह्याकातःगु दु । थ्व उपन्यासया मूपृष्ठमूमि तिब्वतया छाम्दो प्रदेश खः । माओसेतुंगया पार्टिया मनूतय्गु ज्याखं प्रभावित जुयाः सामन्त महन्ततय्गु शोषण, अन्याः, अत्याचारया विरुद्धय् सँय् जनताया मुक्तिया नितिं थःत फ्याःम्ह छम्ह मिसा आङ्गल्हामोया बाखं हे थ्व उपन्यासया मू कथावस्तु जूगु दु ।

थ्व आङ्गल्हामोया जीवननाप सम्वन्धित घटनायात न्ह्यब्वयातःगु उपन्यास जूसां वैचारिक पक्ष नं उलि हे सवल जू। उपन्यासकार धर्मरत्न यमिं चीनया राष्ट्रियमुक्ति अभियानप्रति थःगु सकारात्मक धारणा प्वंकेत हे थ्व उपन्यास च्वःगु खनेदु । तिव्वत चीनया छगू प्रदेश खः अलग्ग देश मखु धयागु धारणा थुकी प्वंकातःगु दु। धर्मया नामय् लामाजुंपिसं ल्हासाय् यानाच्वंगु शोषण दमनप्रति च्वमिया आक्रोस दु । जनसाधारणं तरकारी घ्यःचिकं तकं तयाः नय्मफु तर लामाजुपिसं द्यःयात घ्यःचिकं सितिंवंक देवा च्याकाः धर्म यानाच्वनी, थुपिंला बुद्धधर्मया नामय् कलंक खः धकाः डावाङ धैम्ह पात्रं गुगु आङ्गल्हामोयात कनाच्वंगु खः थ्व च्वमिया धारणा खः । अथे हे शोषकतय् छुं धर्म दैमखु, देश दैमखु दुसा अमि थःपिनिगु स्वार्थ जक दइ धैगु नं च्वमिया विचाः खः । च्वमिं थ्व उपन्यासय् थाय्थासय् सर्वहारा जनताया पक्षय् अमिगु मुक्तिया

नितिं सर्वहारातय्गु राज्यसत्ताय् पहुच मदुतले अमिगु भिं जुइमखु धयागु क्यनेगु यानादीगु दु। जितले जुक्तिं मजिल धाःसा शक्तिंसां थःपिनिगु अधिकार काय्माः धैगु च्वमिया धारणा तःथाय् गबलें उपन्यासया नकिं आङ्गल्हामो पाखें सा गवलें वया भाःत ङावाङपाखें नवाकातःगु दु । चीनय् राष्ट्रिय जनमुक्ति अभियान पश्चात वःगु अनया कम्युन व्यवस्थाप्रति नं च्वमिया सकारात्मक दृष्टिकोण खनेदु । अथे हे विदेशीतय्गु ल्वाभःया सहायतां जनताया स्वाधिनता स्थापित जुइमखु धयागु नं च्वमिया विचाः खः । अल्पसंख्यक जनतायात स्यनीगु शिक्षालय, चीन सँय्भाय्या नापं मेगु यःगु छगू भाय् नं ब्वनेदैगु व्यवस्था चीनिया सरकारं यानातःगु दु धकाः गुगु क्यनातल थ्व च्वमिया थःगु देशय् नं थज्याःगु शिक्षा तथा भाषानीतिया व्यवस्था जुइमाः धैगु आकांक्षा खः । थ्व अलावा च्वमिं यौन सम्वन्धी नं थःगु दृष्टिकोण ब्वयातःगु दु गथे - भ्यातु लंकाःलि याउँक सुखगु ति त्वनेगुया निंतिं हे जिमित छिपिं मिसात माःगु खः आङल्हामो, जिपिं मिजतय्त ला थ्व मुख्यगु धर्म खः, मिसातय् जीवन नं उकिं हे साफल्य जुइगु खः । छिमिगु व जिमिगु अर्थात् मिसा व मिजंया यःत्यःया रस-रंगय् दुनाः ……… सुख हे महासुख खः (यमि,१११२:१३५) । तर थुकियात छम्ह सामन्तया धारणाकथं प्वंकातःगु दु । तर अथेखया नं तःथाय् अनावश्यक तथा अस्वभाविक कथं यौनदृष्यत प्रस्तुत यानातःगुलिं उपन्यासया मू आशय प्रगतिवादी सामाजिक व्यवस्थाया स्थापना खया नं यौनविकृत्तियात प्रोत्साहन याइगु साहित्य खःला धैथें च्वंकाब्यूगु दु ।

४ धर्मरत्न यमिया उपन्यासया मूलभूत विशेषता :

नेपाःदेय् नेवाःसमाजया पृष्ठभूमी जक निर्माण जुयाच्वंगु नेपालभाषाया आख्यान साहित्ययात चीनया स्वशासित प्रदेश छाम्दोया समाजिक सांस्कृतिक धार्मिक तथा राजनैतिक परिवेशय् आख्यान निमार्ण याय्गु ज्या थ्व उपन्यासय् जूगु दु । थथे याय्फुगुया मु हुनि च्वमि स्वयम् हे सँदेय्या सामाजिक सांस्कृति जीवनयात क्वथीक खनेधुंकूम्ह तथा क्वात्तुक भ्यलय् पुनेधुंकूम्ह व्यक्ति जूगलिं खः । मूलरुपं थ्व उपन्यासयात मूल्यांकन याय्बलय् थ्व छगू प्रगतिशील उपन्यास जक मखु प्रगतिवादी उपन्यास खः । थ्व उपन्यासय् केवल अग्रगामि ज्याखँ जुयाच्वंगु गथे - भाःत सीसां भाःतं त्वःतावंसां हानं मेम्ह नाप अःपुक विवाह याय्फैगु सामाजिक व्यवस्था, अल्पसंख्यक जातियात शिक्षादिक्षा बीगु नितिं स्कूल, चीनिया भाय्या नापं थःगु मातृभाषा छगू नं ब्वनेदुगु देया भाषानीति थें ज्याःगु अग्रगामी पलाः जक थ्व उपन्यासय् न्ह्यब्वयातःगु मखु प्रगतिवादी मार्क्सवाद सिद्धान्तकथं हे रचना यानातःगु उपन्यास खः । उगु ईया सँय् समाजया यर्थाथ चित्रण, शोषित पीडितप्रति सहानुभूति व जागृतिया सन्देश, मानबशक्तिप्रति विश्वास, समाजवादी शासन व्यवस्था प्रति आशक्ति, सामन्तबाद, पूजीबाद विरुद्ध विदोह, जनक्रान्ति तथा शोषित पीडित जनताया विजय हे थ्व उपन्यासया मू विषयभूमि जूगुलिं थ्व छगू प्रगतिवादी उपन्यास सिद्ध जूगु दु ।

थुकथं धर्मरत्न यमिया स्वंगू उपन्यास-लिथु, भृकुटी तथा आङ्ल्हामोय् स्वंगू हे विषयवस्तुस केन्द्रीत जूगु दु। लिथुइ सामाजिक, भृकुटी ऐतिहासिक तथा आङ्ल्हामोय् प्रगतिवादी औपन्यासिक प्रवृति विद्यमान जूगु दु । थथे धर्मरत्न 'यमि'या प्रकाशित स्वंगू उपन्यासस विषयवस्तु छगू स्वयाः मेगु पाःगु जक मखु औपन्यासिक प्रवृति हे पाःगु दु । तर थुपिं स्वंगू उपन्यासय् नं मंकाःकथं खनेदुगु विशेषता खः - जातिपाति भेदभाव, तःमिचिमिया भेदभाव, मिसा मिजंया भेदभाव, सामाजिक कुरीति बाल विवाह, बहु विवाह, अनमेल विवाह आदि थें ज्याःगु सामाजिक कुरीति अर्थात् समाजयात पश्चगामि दिशापाखे लितछ्वइगु विसंगतिया विरोध दया हे च्वनी । साहित्यया मेमेगु विधाय् स्वयाः उपन्यासय् च्वमियात

थ:गु बिचा: प्वंकेगु अवसर अप्व दइ । थ्व हे कथं उपन्यासया कथानकनापसम्वन्ध मदुसां उपन्यासकारं थ:गु थज्या:गु प्रगतिशील विचा: ब्वयृत उपन्यासय् पायृछिपिं पात्रत सिर्जना याना: अमिगु खँल्हाबल्हा पाखें ब्वयृगु ज्या यानात:गु दु । थज्या:गु प्रस्तुतिं उपन्यास मनोरञ्जन बीगु साधन जक मजुसे बौद्धिक खुराक चूलाकीगु साधन नं ख: धैगु अनुभूति पाठकपिंत जुइकेब्यूगु दु ।

अथे हे श्रमिकवर्गप्रति झुकाव, वाह्य हस्तक्षेपया विरोध, अधिनायकबादया विरोध साहित्यमार्फत राष्ट्रप्रेमया भावना थनेगु, जातीय संस्कृति कलाप्रतिया ममता देजायृकेगु धर्मरत्न यमिया उपन्यासया मेगु विशेषता ख: । गथे लिथु छगू सामाजिक उपन्यास ख:सा उपन्यासया कथानकनाप नापं हना: देशय् विद्यमान जुयाच्वंगु भष्टाचार, घूषखोरी तथा वाह्य हस्तक्षेयात नं न्ह्यब्वयात:गु दु । अथे हे ऐतिहासिक उपन्यास भृकुटी नं थज्या:गु प्रगतिशिल विचा: गनं थीथी पात्रतयृत सम्वाद याका:सा गनं च्वमिं थम्हं तप्यंक प्वंकेगु यानात:गु दु । नेपा:या गौरवया प्रतिक थनया कला कौशल, संस्कृति धर्म दर्शनयात थ्व भृकुटी उपन्यासय् छिंथाय् ज्यूथाय तक ब्वयृगु यानात:गु दुसा राष्ट्रिय स्वाभिमानयात नं उलि हे उजागर यानात:गु दु । आङल्हामो ला प्रगतिशील जक मखु प्रगतिवादी उपन्यास हे जुल थुकी थज्या:गु अग्रगामि सोच जक मखु माक्सवादी दर्शनं निर्देशित जुया: उपन्यासयात न्ह्याकात:गु दु । थज्या:गु अग्रामि चेतनाया खँ वयृक:या ईया कम हे जक च्वमिपिनिगु रचनाय् खनेदु । उकिं धर्मरत्न यमि थ:गु ईया छम्ह कान्तिकारी लेखक ख:, छम्ह अग्रगामि लँपुपाखे पला: न्ह्याकेत प्रेणादायी भूमिका निर्वाह या:म्ह स्रष्टा ख: । थुकथं धर्मरत्न यमिया उपन्यासं नेपालभाषाया उपन्यासविधाय् विषय विविधताया अनुभव जक याके बिउगु मजुसे उपन्यासया माध्यमं राजनैतिक चेतना राष्ट्रिय भावना सांस्कृतिक गरिमा सामाजिक सुधारया स: थ्वयृकुगु संस्कार नं ब्वलंकूगु दु (तुलाधर, ११२०:२८२) ।

धर्मरत्न यमिया फुक्क उपन्यासय् खनेदगु मेगु मंका: विशषेता ख: यौनचित्रण । उपन्यास धयागु हे जीवनसम्वन्धी साहित्य ख:सा यौन जीवनया छगू अभिन्न अंग ख: । उकिं यौन नं साहित्यं विस्कं जुइफैमखु धयागु धारणायात प्रतिनिधित्व याना: साहित्य रचना यायृगु ज्या फ्रान्सया मोपासा जोला आदि पिसं गुगु या:गु ख:, उकियागु प्रभाव धर्मरत्नया उपन्यासय् ला:गु दु । वयृक:या स्वंगू उपन्यासमध्ये नं दकले अप्व: यौनचित्रण '**आङल्हामो**' उपन्यासय् जूगु दु । थुकिं याना: वयृकलं आपा:सिगु आलोचना नं फयृमा:ल ।

थौं नाटकय् जक मखु उपन्यास, बाखनय् नं संघर्षया विशेष थाय् दु । धर्मरत्न यमि थ:गु उपन्यासय् सु नं पात्रतयृगु मनय् दुहांवना: अमिगु मनयात फाया: अमिगु मनय् जूगु घाटप्रतिघाटयात उला: क्यनेगु पलेसा स्वंगुलिं उपन्यासय् परम्परागत नाटकय् थें निगू शक्तिया संघर्ष, निगू जातिया संघर्ष, निगू सम्प्रदायया संघर्ष क्यनेगुली हे अप्व: अभ्यस्त जूगु दु । व नं निगू पक्ष उलि हे शसक्त, सवल याना: मखु, छगूयात शक्तिवान मेगुयात शिथिल याना: न्ह्यब्वयृगु यानात:गु दु ।

धर्मरत्न यमिया मेगु औपन्यासिक विशेषता जिक्व नेवा:भायृया शब्द जक मखु खँत्वा: खँभाय् छ्यलेगु नं ख: । गुकिं याना: वयृक:या खँ थौंयापिं न्हू पुस्ता गुलिस्यां मथुइ फु । तर उपन्यासय् थज्या:गु खँत्वा: खँभायृया प्रयोग भाषाया सौन्दर्यतायात म्वाकातयृत तिब: बीसा भाषा अध्ययन याइपिनिगु निर्तिं थज्या:गु साहित्य छगू मूवंगु ज्वलं जूवनी ।

धर्मरत्न यमिया उपन्यासया मेगु विशेषता ख: - नेपा: दय् नेवा:समाजया जक चित्रणय् अभ्यस्तगु नेपालभाषा साहित्ययात मेगु देय् मेगु समाजया

पृष्ठभूमी उपन्यास सिर्जना यानाः नेपालभाषाया ब्वमिपिंत न्हूगु समाज न्हूगु रीतिथितिया सवाः फ्ययकेत धर्मरत्न यमि ताःलाःगु दु । थथे समाज परिवेशया चित्रण याइबलय् थाय्‌बाय् ल्वय्‌क नामाकरण तथा ज्याखँयात स्वभाविब ढंगं प्रस्तुत याय्‌फुगु च्वमिया शिल्प च्वछाय्‌बह जू, गथे नेवाःसाहुया नां बेखारत्न सा सँय् युवकया नां ङावाङ आदि । निगू देय् - नेपाः व सँदेय्‌या संस्कृतियात नं उलि हे शूक्ष्मरुपं ब्वय्‌फुगु दु । उपन्यासय् वाह्य परिवेश ब्वय्‌गु भ्‌वलय् नेपाःया नापं ल्हासा देय्‌या थीथी थाय्‌या नां उल्लेख जुयाच्वंगु दु गुगु च्वमिया कपोलकल्पित मखुसे धाथेंयागु हे खः । नेपाःया वंगः, कौत्वाः, खास्ति, थँबही, सक्व , भोट आदि थाय्‌या नां थ्व उपन्यासय् उल्लेख जूगु दुसा सँदे वनेगु लँ - बाऱ्हविसे, क्वाःलः, डलुलम्, लोकोर, डीङरी, आरबुं, शिखाचे, ग्याङ्चे, जारा, नागाचे, प्येत्याः, कांपला, चाङ्पो, ल्हासा आदि कथं उल्लेख जूगु दु । अथे हे ल्हासाया रामाचेय् स्थापना यानातःगु भैषज्य तथागत, जोखाङ्ग वहीया शाक्यसिंह बुद्ध नाङ्गदिस्यारया सिहलसार्थवाहया नं उल्लेख दु । थ्वहेकथं सँदेय्‌या संस्कृति तथा स्थाननाम जक मखु अनया दैनिक जीवनय् प्रयोग जुइगु खँग्वः नसात्वसा आदिया स्वभाविक चित्रण नं वय्‌कःया उपन्यासय् दु । थज्याःगु स्थानियताया चित्रणं नेपाः तथा ल्हासादेया दृश्यत मिखाय् लुइकेबिया उपन्यासय् विश्वसनियता थनेगु याःगु दु । थुकथं धर्मरत्न यमि स्थानीय चित्रण याय्‌गुली नं उलि हे निपुणम्ह सर्जककथं वयकःया उपन्यासं म्हसीकेब्यूगु दु ।

लिधंसा

तुलाधर, प्रेमशान्ति (ने.सं. ११२०), *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास* । यैं : नेपालभाषा आकादमि ।

,,,   ,,,   ,,, (ने.सं. ११२१), भृकुटी उपन्यासय् छभ्‌काः, *ह्याउँ बाला* दँ ५, पौल्याः .... ।

नेवाः, जनककुमार (ने.सं. ११०५), *धर्मरत्न 'यमि' व वय्‌कःया कृति (अप्रकाशित शोधग्रन्थ)* । ललितपुर : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग ।

यमि, धर्मरत्न, (ने.सं. १०७८), *लिथु* । यैं : श्रेष्ठ प्रकाशन ।

,,,   ,,,   ,,, (ने.सं. १०८०, *भृकुटी* । यैं : च्वसापासा ।

,,,   ,,,   ,,, (ने.सं. १०९६), *आङ्गल्हामो* । यैं : पलेस्वां प्रकाशन ।

सिंह, फत्तेवहादुर (सं) (ने.सं. १०९२), *तँपपौ* । यैं : नेपालभाषा न्हिपौ ।

.... (इ.सं १०९१), *घर्मरत्न 'यमि' स्मृति ग्रन्थ* । यैं : स्व. धर्मरत्न यमि ७५ जन्मजयन्ति समारोह ।

* * *

नेपाललिपि उत्पत्ति व विकास

☞ सहप्रा. काशीनाथ तमोट

***मूति :** युनिकोडय् नेपाललिपिया वैकल्पिक नां नेवालिपिया मान्यता, नेपालभाषाय् दुगु सँय्-बर्माभाय्‌या रणित महाप्राण वर्ण (ङ्ह, न्ह, म्ह, र्‌ह, ल्ह)या मान्यता, कुटिलालिपिं स्थानीयभेद रूपं नेपाललिपिया जन्म, थुकिया भेदया नां प्रतापमल्लया अभिलेखय् न्हापां खनेदुगु, हनूमानढोकाय् 'पुस्तक कोठा'या व्यवस्था, नेपाललिपिविद् अभिलेखालयय् नियुक्त यायगु परम्परा, नेपाललिपिया थीथी नां, त:ता लिपिं दुगु परिकल्पना, वास्तवय् स्वता शैलीजक दुगु खुलासा, नेपाललिपिया पुनर्जागरण, कम्प्युटरय् नेपाललिपि, संघीय नेपालय् नेपाललिपि विकासया संभावना ।*

***मूखँग्व:** : नेपाललिपि, नेवालिपि, रञ्जनालिपि, कुटिलालिपि, अभिलेख, संघीय नेपाल*

१. उत्पत्ति

युनिकोडय् छु नां छुइगु धका: नेसं ११२१/ई. २००१निसें मदिक्क १४दँ सल्लाह-सुझाव, वाद-विवाद, तर्क-वितर्क लिपा युनिकोड प्राविधिक समितिया सनिवेल, क्यालिफोर्नियाय् च्वंगु ई. २०१४ अक्टोबर २७-३१ न्यान्हुया १४१ क्व:गु मुँज्याया अन्तिम न्हिखुन्हु 'नेवा' लिपि नांयात नालाका:गु दु । थ्व क्व:छिना समितिं नेपाललिपि गुथि व माइक्रोसफ्ट इनोभेशन सेन्टर, यँया ग्वसालय् नेसं ११३४ कौलाथ्व ११-१४ (अक्टोबर ४-७)स यँय् जूगु युनिकोड अधिकारीपिं नापं नेवा: समाजया नेपाललिपि विशेषज्ञ तथा प्रबुद्ध सल्लाहकारपिनि मुँज्यां सिफारिश या:गु नेपाललिपि वा नेवा:लिपि वैकल्पिक नामय् छगू ल्य:गु ख: । युनिकोडं नेपाललिपिया ९२ लिपिचिं (क्यारेक्टर) यात मान्यता ब्यूगु दु । थुकिं नेपालभाषाय् दुगु सँय्-बर्माया विशेषता दुगु रणित खास वर्ण (ङ्ह, न्ह, म्ह, र्‌ह, ल्ह) लिपियात नं छग: वर्णया रूपय् मान्यता ब्यूगु दु ।

युनिकोडं क्व:छ्यूगु नांयात नालाकया: नेवा (नेपालभाषा) व मेमेगु भाषा च्वइगु 'नेवालिपि' नां नेपाली व अंग्रेजी भाषाय् छ्य:गु दु । (नेपालभाषाय् 'नेपाललिपि' नां हे वैकल्पिक रुपं छ्यलेगु जुइ ।) नेवा:तय् न्वसलय् दीर्घ थ्वीकीगु चिं (: विसर्ग) तया: नेवा: च्वय्‌गु या:सां नेपाली व अंग्रेजी च्वज्याय् व मा: धका: तायकुगु मदु । नेपालय् दुगु दक्वसिबय् पुलांगु लिपि भारतीय मौर्यवंशी जुजु अशोक (ईपू २७३-२३१) या राज्याभिषेक दँ (ईपू २६९)या १४दँ दुबले नेपाल तराइ कपिलवस्तु जिल्ला निग्लिहवाय् कनकमुनि बुद्धबारे स्वंगु ल्वहंथां (ईपू २५५) व २०दँ दुबले रूपन्देही जिल्ला लुम्बिनीस शाक्यमुनि बुद्ध बूगुबारे स्वंगु मेगु ब्राम्हीलिपिया अशोकस्तम्भ (ईपू २४९) ख: । नेपालमण्डल दुने नं अशोकया म्ह्याय् धका: नालात:म्ह चारूवतीया नामय् दयकुगु "चारूवती थूप" किरातकालया जुजु स्थूंको (अन्दाजी ईपू २२०-२००)या पालय् दयकुगु चाबहिल स्तूप ल्ह्वनेगु भ्वलय् ई. २००३ जनवरी २५ स ब्राह्मीलिपिया उत्कीर्ण इष्टिका (अप्पाय् कियात:गु) अभिलेख लूगु दु । थौंकन्हय् व अप्पा-अभिलेख छाउनीया राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय, बौद्धकला कचाय् ब्वयात:गु दु ।

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया भू.पू. प्रमुख ।*

नेपालया इतिहासया कालविभाजन प्राचीन, मध्यकालिक व आधुनिक रूपय् यानातःगु दु । थन अभिलेख दुगु ल्याखं प्राचीनकालयात न्हूगु धंगं प्यब्वय् ब्वथलेफु । गथे -

१. किरातकाल (अ.ईपू. ७ - ई १ शदी)
२. लिच्छवि-बर्मा-गुप्त (गणराज्य)काल (ई.१-२ शदी)
३. वर्माकाल (ई.२-४ शदी)
४. लिच्छविकाल (ई.४-९ शदी)

किरात (भारतय् मौर्य अशोक)कालिक ब्राह्मी लिपा नेपालय् वर्मा (भारतय् कुषाण)कालिक ब्राह्मी शकसंवत् १०७ (ई.१८५) जय वर्माया मूर्तिलेख नेसं १११२/ई.१९९२स लूगु खः । नेसं ११००/ई.१९८०स बत्तीसपुतली लूगु व वहे अभिलेख 'रज्ञासरदेव' कियातःगु मागलय् (मालिगाउँ) लूगु सुदर्शनराज तिवारीं (ई. २००२) पिकाःगु अप्पा-अभिलेख नं थ्वहे ईया खनेदु । (तमोट २००३:३४) लिच्छविकालया ला थ्यंमथ्यं निसःत्या उत्कीर्ण अभिलेख व छुं हस्तग्रन्थ (ल्हातंच्वया सफू) लूगु हे दु । उकियात नेपाल सरकार पुरातत्व तथा संस्कृति विभागं नेसं १०८०/ई. १९६० मेपाखे पूर्वलिच्छवि (भारतय् गुप्ता) व उत्तरलिच्छवि (कुटिला/सिद्धमातृका) नां छूगु दु ।(राजवंशी १९६०:२०) थुकथं नेपालमण्डलय् किरात-ब्राह्मी, बर्मा-ब्राह्मी, लिच्छवि (गुप्ता, कुटिला) लिपिया निरन्तरता लिपा झिगु शदीताका नेपाललिपि/नेवालिपिया कालक्रमिक भेदया उत्पति जूगु खः । भारतीय भाषाविद्पिसं नेपाललिपि गौडी (बङ्गाली) पाखें पिदंगु तायकी । (तिवारी १९७३:२०३) भारतीय भाषा, लिपि ब्वनाः नेपालया इतिहासय् चाख तइपिं पश्चिमी विद्वान्त धाःसा भारतीय सुलचं तयाः नेपाललिपि बङ्गाली/देवनागरीं ब्वलंगु तकं धाइ । छुं ई न्ह्यो पिदंगु नेपालभाषा-इटाली खँग्वः धुकू-१७९२ या सम्पादक प्रा. थियोडोर रेकार्डी (ज.ई. १९३९) उगु कोशया परिचयय् उगु ग्रन्थ च्वःगु नेपाललिपियात "देवनागरी लिपिया छगू रूप" तक धाल । (पन्त २०१५:७) पुलां बिचाःया भारतीय व पश्चिमीतय्सं बङ्गाली, देवनागरीं नेपाललिपि पिदन धाय्गु याःगु अस्वाभाविक मजुइफु, तर डा. महेशराज पन्तं (ज.ई.१९४४) प्रा. रिकार्डी "च्वःगु खँ पाय्छि जूसां वर्गविशेषयात मयय्फु" धकाः अन्ध-समर्थन याःगु धाःसा अजूचायापू । (वहे)

भारतया पूर्वी तथा पूर्वोत्तर क्षेत्रय् छ्यलाच्वंगु कुटिलालिपिया ८-१० शदीपाखे स्थानीय भेद खनेदयावल । इपिं भेदं आधुनिक लिपिया जन्म जुल । इपिं लिपिं गन गन स्थानीय रूप काल उकिया नां वहे वहे थाय्या नामं म्हसीकल । अथे जूगुलिं बङ्गाल/गौडय् ब्वलंगु लिपियात बङ्गाली/गौडी, देवनगर (पटना) केन्द्र जुयाः ब्वलंगु लिपियात देवनागरी, मिथिला/तिरहुतय् ब्वलंगु लिपियात मैथली/तिरहुती, अथेहे नेपालमण्डलय् ब्वलंगु लिपि नेपाललिपि (युनिकोडय् नेवा-लिपि) जुल ।

बङ्गाली, देवनागरी, मैथिली, नेपाललिपि तःकेहेँ लिपि खः । थुमिके छुं मात्राय् लिपिगत समानता दइगु वंशानुगत खः । थुमित छगू मेगुलिं ब्वलंगु धाय्गु केहेँयात "तताया म्ह्याय्" धाःथें खः । नेपाललिपि नेपालय् हे ईपू स्वंगू शदीनिसें मदिक्क च्वयावयाच्वंगु लिपिं स्वतन्त्ररूपं ब्वलंगु लिपि खः ।

२. विकास

नेपाललिपिया शुरु १०-१२ शदी थुकिया स्पष्ट शैली भेद खने मदुनिगु खः । उकिं थ्व एकल (छगू) रूप कालयात पुलांगु नेपाललिपि धाइ । पुलांगु ग्रन्थसूची दय्कुपिसं धाःसा थुगु ईया लिपियात गुप्ता, संक्रमणकालीन गुप्ता तथा कुटिला धाय्गु याःगु दु । थुगु हे इलय् ११-१८ शदी यक्व ग्रन्थ च्वज्या जूबले लिपिकारतय्सं छुं ब्यागलं ब्यागलं शैली ग्रन्थ च्वय्गु यात । थ्वयां लिपा स्पष्ट रूपं नेपाललिपी स्वंगु शैली भेद खने दत । इपिं शैली च्वज्याय् छ्यं व लिप्यंश (stroke) छाय्पीज्यां पात । थुपिं शैलीया नां मदुगु खः । न्हापां खुसी यँया जुजु प्रताप मल्लं (नेसं ७६१-७९४) थःगु हनूमानध्वखा लाय्कूया ननिया जःधुनी मनु (१४) लिपिया अभिलेख नेसं ७७४/ई. १६५४ स तःबले छुं थाय् खाली जुयाः लिपा रोमन

लिपिसमेत स्वानाः १५गू लिपिया नां कियाबिल । उकी नेपाललिपिया स्वंगू शैलीयात क्वय्‌बिया नां छुत -

१. गोलमोल आखर - मोल (सं मुण्ड, नेभा. म्वः, नेपा. मुन्टो) ग्वःलाःगु लिपि
२. रंज आखर - स्वये यइपु लिपि
३. नेवार आखर - नेवारं (नेपालमण्डलवासीं) छ्यलीगु लिपि

थुपिं स्वंगू शैलीयात सँय्‌भाषाय् वर्तुल (उ-मेद् थें) लान्छा/लान्चा (उ-चान् थें) । थ्व त्वःता नेपाली/नेवारी/पाचुमोल धाइगु लिपि नं दु । (चट्टोपाध्याय १९६७:२००-२०१) । बेण्डालं (१८८३/१९९२:३०) धाःसा नेपाललिपि प्रचलितयात 'स्ट्रेट-टप-क्यारेक्टर' (तप्यं-छ्युं-लिपि) व भुजिंमोलयात 'हुक-टप-क्यारेक्टर' (अंकुश-छ्युं-लिपि) नां छुल । थुपिं शैली भेद छगू हे रोमन लिपिया तःग्वः (capital), चीग्वः (small) व बेथां (italic) भेद थें हे खः । आधारभूत रूपय् इपिं छता खः ।

गोरखाया जुजु पृथ्वीनारायण शाहं (ई. १७४३/६८-७२) नेसं ८९०/ई. १७६९स ख्वप राज्य थःगु ल्हातय् लाकुसेंलि विस्तारित राज्यय् फुक त्याकुगु राज्यया लाय्‌कूया ल्हातंच्वया ग्रन्थ सम्पदा न्हूगु राजधानी यँया लाय्‌कू हनुमानध्वखाय् हल । अबले अन थ्यंमथ्यं स्वद्वः सफू मुन । उकियात सुसाःकुसाः याय्‌माःगु जुल । पृथ्वीनारायण शाहया छय् गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहं (ई.१७९९-१८१६) लालमोहर जारी यानाः पण्डित केदारनाथया जिम्म उगु मुना व्यवस्था यायत नेसं ९३२/ई. १८१२ अगस्त २८ शुक्रवार (विसं १८६९ भदौ वदि ६) पुस्तक चिताइ तहबील स्वन ।(डंगोल १९८३:१५६/तमोट २०१२:३८-३९) उगु "पुस्तक कोठा" (सफूकुथि)स बच्छि धैथें सफू ख्वप लाय्‌कुलिं हःगु व अन अप्पोधैथें नेपाललिपिया ग्रन्थ दुगुलिं उगु लिपिया ज्ञान दुम्हेसित लजगाः बीमाल । थज्यागु अवस्थाय् थःदाजु अमृतानन्द वन्द्यं (नेसं ८९४-९५४) ब्रिटीश रेजिडेन्सी ज्या याःथें थः सुन्दरानन्द वन्द्यं (नेसं ९०३-९६४, नेवा बरे, नेपा बाँडा थौंकन्हय् शाक्य) नेपाल दरवारया पुस्तकखानाय् लिपिविद्या रूपय् ज्या यात । वय्‌कलं राष्ट्रिय अभिलेखालयया लगत चतुर्थ संख्या ३१६ या भारतीय नाट्यशास्त्र (नेपाल-जर्मनी हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजना माइक्रोफिल्म बी १४/३३) नेसं ९४७/ई १८२७ स देवनागरीं ल्ह्यःगु लूगु दु । (पन्त १०८६:७) उगु ल्ह्यया प्रति नं बडागुरुजु हेमराज शर्मा (ई. १८७८-१९५३)या संग्रह राष्ट्रिय अभिलेखालयय् दुथ्याः वःबले लगत पञ्चम ११४० स (माइक्रोफिल्म ए ३५३/२३) सुरक्षित जूवंगु दु । पुष्पिकाय् छथाय् धयातःगु दु -

चतुःशताधिकाशीत्या श्रीमन्नेपालहायने ॥
लिखिता ताडपत्रीया भोजिम्मोलाभिधा लिपिः ॥

(पत्र १८६ पश्च २।३/पन्त १९८६:७)

च्वय् न्ह्यथना नाट्यशास्त्र सुन्दरानन्द वन्द्यं जनरल भीमसेन थापा (ई.१७७५-१८३९)या उजनं वया यःम्ह मनू पण्डित पदमनिधियात नेसं ४८० स च्वःगु भोजिम्-मोल लिपिं देवनागरी ल्ह्यःगु खः । लुमंकेबह जू सुन्दरानन्दया सन्तान गुणानन्द-तोडरानन्द-जिनेन्द्रानन्द-यज्ञानन्द (नेसं १०३७-१११७) तक न्यागू पुस्तां दरवार पुस्तकखानानिसें राष्ट्रिय अभिलेखालयतक नेपाललिपि-विशेषज्ञया रूपय् जागिर नल । थुकिं सीदत प्रताप मल्लं "गोलमोल" धाःगु नेपाललिपिया छगू शैलीयात सुन्दरानन्दं नेसं ९४७ स भोजिम्-मोल (थौकन्हय् भुजिंमोल/भुजिंम्वः "भुजिं-छ्युं") लिपि नां तयाबिल खनि ।

नेपालया उत्कीर्ण अभिलेखया वैज्ञानिक अध्ययन न्हापां खुसि भारतया न्हापांम्ह पुरातत्वविद् भगवानलाल इन्द्रजीं (ई. १८३९-८८) नेपालया उत्कीर्णलेख (१८८०/१८८५) धैगु च्वसुइ याःगु खः । वय्‌कलं नेपालय् नेसं १०००/ई. १८८० पाखे वयाः प्यला ब्वँज्या याःगु खः । अबले वय्‌कलं ३०० ल्हातंच्वया सफू मुंकल । वय्‌कलं थःगु मांभाय् गुजराती च्वःगु लेखयात जोर्ज बुहलरं अंग्रेजी भाय् हिलाः ई. १८८०या इण्डियन एण्टिक्वेरी पत्रिकाय्

पिका:गु ख: ।(बेण्डाल १८८६) उकी लिच्छवि व नेपाललिपिया २३ अभिलेखया मालेज्या, ब्वनेज्या या:गु ख: ।

दरबार पुस्तकखानां (बीर लाइब्रेरीं) न्हापा हाकिम हिलीबले नेसं ९३२/ई. १८१२ निसें सामान्य ढड्डा, लगत, अकर्ण वा रिपोटया रूपय् धल:पौ दय् कावयाच्वंगुली नेसं १०३२/ई. १९१२ अक्टोबर ३ (विसं १९७९ आश्विन १७) निसें अप्पो वैज्ञानिक व सुचंबीगु लगत छापा फर्मय् च्वयूगु शुरू यात । उगु न्हापांगु लगतया भूमिकाय् नेपाललिपिया नां क्वय् बियाकथं छुनात:गु दु ।

ने.अ. - नेवारी अक्षर/नेवाराक्षर

प्रा.ने.अ. - प्राचीन नेवारी अक्षर

भु.अ. - भुजवल (भुजिंमो) अक्षर/भुजवलाक्षर

(राअ २०१५:१३३)

नेपाललिपिया स्वंगूस्वयां अप्पो शैली दुगु दावी न्हापांखुसि नेपालभाषाया न्हापांम्ह पत्रकार धर्मादित्य धर्माचार्यं (नेसं १०२२-८३) यात - नेपाल साहित्यया आखल १. रञ्ज २. भुजिमोल ३. पाचुमोल ४. गुजिमोल वा गोमो ५. नेपाल आखल धालसा नेवाखल ।*(धर्माचार्य १९२७:१७-१९)*

धाथेंला थन स्वता शैलीयात न्याता नां ब्यूगु जक ख: । थन पलिनां (पर्याय नाम)यात नं ब्यागलं तायकुगु दु। गथे - १. रञ्ज २. भुजिमोल (=गोमो/गुजिमोल) ३. पाचुमोल (=नेपाल आखल/नेवाखल । नेसं १०७३/ई. १९५३स हेमराज शाक्यं (नेसं १०४६-११३०) थ:गुरु तोडरानन्द शाक्यं स्यनाब्यूगु ल्याखं मेगु प्यंगू नां तन - ६. कुंमोल ७. क्वँमोल ८. हिंमोल ९. लितुमोल । थन कुं, क्वँ (=क्वँय्) व लितु-मोल भुजिंमोल लिपिया व हिंमोल पाचु (प्रचलित) लिपिया शैली भेद जक ख: । प्रताप मल्लया नेवार आखर, धर्माचार्यया नेपाल आखलयात वयकलं "थौंकन्हे प्रचलितगु लिपि" धाल । थ्वहे 'प्रचलित' नां नेसं १०७३ निसें लोकंह्वाना: नेपाललिपियात थौंकन्हय् "प्रचलित लिपि" धायगु या:गु दु । थुपिं नांयात नेसं १०८१/ई.१९६१स पिदंगु वीर पुस्तकालयया बृहत्सूचीपत्रम् (द्वितीय भाग) व शाक्य (१९७४)स संस्कृत अनुवाद सहित ब्यूगु दु -

१ भुजिंमोल-भुजवलाक्षर/मक्षिमुण्ड
२. गोलमोल-गोलमुण्ड
३. पाचुमोल-सममुण्ड
४. कुंमोल-कोणमुण्ड
५. क्वँमोल-परामुण्ड
६. हिंमोल-वेष्ठितमुण्ड
७. लितुमोल-नतमुण्ड ।

३. लिपि वर्णमाला

मेगु भारोप भाषाया लिपि थें नेपाललिपि नं ब्राह्मीज (ब्राहीं पिदंगु) ख: । अथे जूगुलिं थ्व नं वार्णिक/आक्षरिक लिपि ख: । मेगु ज्व: थुकि नं लिपिगत ल्याखं स्वरवर्ण १४ व व्यञ्जनवर्ण ३३ दु ।

स्वरवर्ण - अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ

खण्डेतर चिं ँ (अँ), ं (अं), : (अ:)

व्यञ्जनवर्ण - क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड
ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य र
ल व श ष स ह

विशेष संयुक्तवर्ण - क्ष (क्ष), त्र (त्र), ज्ञ (ज्ञ)

छ्यं तयूगु ल्याखं नेपाललिपिया निता भेद दु -

छ्यं दुगु - क, ख, घ, ङ, च, छ, ज, झ, ट, ड, ढ,
त, द, न, प, फ, ब, भ, म, य, र, ल,
व, ष, स, ह

छ्यं मदुगु - ग, ञ, ठ, ण, थ, ध, श

थुपिं न्हयूग: वर्णया आकार व एकार मात्रा मेगुस्वयां पा: ।

४. नेपाललिपि व नेपालभाषाया वर्णविन्यासय् तालमेल

नेपालभाषा चीन-सँय् परिवारया च्वापुगुँ भाषा कचाया छगू च्वन्ह्यागु भाय् जूगुलिं मेगु च्वापुगुँ थें थुकी नं रणित (नासिक्य+तरल) श्वस्त (घोष महाप्राण) वर्ण व्यतिरेकी जू । थुकियात व्यागलं लिपि मदुगुलिं ह-संयुक्त वर्ण-लिपिपाखें थुकिया च्वापुगु खँग्व:पुच: च्वयावल । गथे -

ह्ङ, ह्न, ह्म, ह्व, ह्ल

धाथेंला रणित श्वस्त स्वर एकल वर्ण खः व थौंकन्हय् थुकियात ङ्ह, न्ह, म्ह, र्ह, ल्ह च्वयाः थुइकेगु याइ ।

रणित श्वस्त वर्ण वास्तवय् नेपालभाषाया विशिष्ट वर्ण खः धैगु खँया अनुभूति नेसं ७७८ (ई. १६५७)या गृहप्रतिष्ठाविधि ग्रन्थय् याःगु दु । (तमोट-महर्जन २०१४:९) अन ङ्हथु (न्ह्यथु), ङ्हव (न्ह्यव), लङ्हे (ननि) खँग्वःयात ह्-लिपि आखःया क्वय् च्वयातःगु दु । वास्तवय् नेपालभाषाय् ययेह्यये, वाये-ह्वाये थें जाःगु खँग्वः व्यतिरेकी जुइगुलिं श्रुति श्वस्त वर्ण (ह्य, ह्व) नं मेगु गुलिखे च्वापुगुँ भाषाय् दु थें दु, तर थुकियात य्ह, व्ह - एकल वर्ण रूपय् नेपालभाषाविद् व लिपिविद्पिसं नाला मकानि । नेपालभाषा व लिपिया तालमेलबारे थःगु हे धंगया सफू विष्णु चित्रकारं (ज.ई.१९४९) थःगु "नेपाललिपि व नेपालभाषा" (२००८)स न्ह्यब्वःगु दु ।

५. नेपाललिपिया प्रयोग विस्तार

संस्कृत भाषा गन गबले गुगु लिपि छ्यलेगु याइ, वहे लिपी च्वयातःगु दु । नेपाललिपि नं शुरुइ संस्कृत भाषाया लागि छ्यल । थ्व लिपी नेपालय् द्वलंद्वः संस्कृत ग्रन्थ च्वयातःगु दु । मध्यकालया नेपालय् गुलिखे बङ्गाली प्याखं थुगु लिपी च्वयातःगु दु । अनंलिपा सलँसः मैथिली गद्य, पद्य, नाटक नेपाललिपी च्वय्ज्या जुल । नेपालभाषाया खँपु (वाक्य) भिंछगू शदीनिसें न्ह्यासांनिसें हे नेपाललिपि छ्यल । शुरुइ प्राचीन नेपाललिपि- अनंलि स्वंगू मूल शैली गोलमोल (भुजिंमोल), पाचुमोल (प्रचलित) व रञ्जना-या ग्रन्थ, लिखत च्वज्या जुल । सँय्, हिन्दी, नेपाली धाःसा नेपाललिपिं गबलें गबलें जक च्वःगु खनेदु ।

६. लिपि पाठ्य ज्वलं

नेपाललिपि द्वलंद्वः हस्तलेख, उत्कीर्णलेख, लिखत, पटलेख, मुद्राय् लखछि स्वयां अप्पो ऐतिहासिक वस्तुइ च्वयातःगु थ्व लिपिबारे विद्वान्पिसं चर्चा यानातःगु दु। थुकी बेलायती पौरस्त्यविद् सेसिल बेण्डालं (१८५६-१९०६) क्याम्ब्रिज विश्वविद्यालय पुस्तकालयया बौद्ध संस्कृत ग्रन्थया बृहत्सूचीपत्र (ई. १८८३) पिकाःबले च्वःगु छगू अध्याय "प्यालिओग्राफिकल इन्ट्रोडक्सन" (पुरालिपि परिचय) विशेष न्ह्यथनेबह जू । (बेण्डाल १९९२:१७-३८) थुगु लिपिबारे दिनेशचन्द्र रेग्मीं थःगु सफू पुरालेखन परिचय नेपाल (ई. १९९१)स विशेष चर्चा यानातःगु दु ।

यूनेस्को पार्टिसिपेन्ट प्रोग्राम अन्तर्गत राष्ट्रिय अभिलेखालयपाखें ई. १९९४ मे-डिसेम्बरस नेपाललिपिया सर्वेक्षण तथा अध्ययन याय्गु नापं थिथि क्षेत्रया लिपि स्वापु दुपिं व्यक्तिपिंत प्रशिक्षण तकं ब्यूगु खः । उकिया प्रतिवेदन ई. १९९५ स २०० उत्कीर्णलेख सहित टङ्कित रूपय् पिदंगु दु । नेपाललिपिया वर्णमाला सफू नेसं १०७०/ई. १०५० स पन्नाप्रसाद जोशीं (नेसं १००५-८७) नेपाल देशया अक्षरबोध पिकासांनिसें ५० दँय् छगू दर्जनं अप्पो लिपि सफू पिदंगु दु । (स्वयादिसँ क्वय् "नेपाललिपि वर्णमाला" सूची) उकी हेमराज शाक्य (नेसं १०४६-११३०)या नेपाललिपि प्रकाश (ई.१९७४), शङ्करमान राजवंशी (नेसं १०४५-१११९)या नेपाली लिपिविकास (ई. १९७४) न्ह्यथनेबह जू । लिपि शिक्षक ज्वाला स्थापितं (ज.ई. १९५५) त्रिभुवन विश्वविद्यालयपाखें स्वाध्यायन विदा (ई. १९९५-९६) कयाः भुजिमोल लिपि-छगू अध्ययन (ई.२००४) पाठ्य ज्वलं तयार याःगु दु । राजितबहादुर श्रेष्ठं (ज.ई. १९७५) नेपाललिपि सम्बन्धी थिथि पिथनाया विवरण नेपाललिपि प्रकाशन (ई.२०१२) पिकाःगु दु । थौंकन्हय् नेपाललिपि ब्वने ज्वलं बाःछिपौ, लय्पौ, दँपौ व अनलाइन तकं उपलब्ध जू ।

७. कम्प्युटरय् नेपाललिपि छ्यला

नेपाललिपी नेपालभाषा ११-१९ शदी गुसःदँतक ल्हातंच्वयाः वयाच्वंगुली थुकिं २०औं शदीया शुरुइ थःगु अभिव्यक्तिया माध्यम देवनागरी थासा (मुद्रण) यात नालाकाल । मुद्रण-टङ्कन सुविधा मदयाः देवनागरी नालाः काःसां नेवाः च्वमिपिंके थःगु नेपाललिपि गथे यानाः हाकनं थकाये धैगु सोचं लिनाच्वन । थज्यागु अवस्थाय् यँया निम्ह ल्याय्म्ह

सँदेय् बन्जाः पूर्णकाजी ताम्रकार व पुष्परत्न तुलाधर 'सागरं' कलकत्तां मुद्रण ज्वलं हयाः 'थौंकन्हे' लय्पौ पिकयाः उकी शीर्षक जकसां नेपाललिपी तय्ज्या नेसं १०७१ बछलां/ई. १९५१ अप्रिलनिसें यात। न्हूपिं ल्याय्म्हपिंके नेपाललिपी छ्युं याय्‌गु दुनुगलंनिसें उत्साह पिज्वयाः लिथोंसां सानुवीरसिंह, महेशमानया सम्पादकत्वय् न्हूजः प्रकाशन मण्डल, यँनं नेसं १०८३/ई. १९६३स 'न्हूजः' पिदन। थथे हे थाय्थासय् ल्याय्म्हतय्‌सं लिथो पत्रिका पिकाय्‌गु लहर न्ह्याकल। नेसं ११०१/ई. १९८१ स नेपाललिपि गुथि हे विकासमान 'जः' (आः विकासानन्द योगी)या नेतृत्वय् स्वन व 'पौभाः' पत्रिका पिकयावंच्वन।

नेसं ११०५/ई. १९८५ जनवरी २ स इनाप (वाःपौ)स छगू बुखँ पिदन -"माइक्रो कम्प्युटरय् नेपाललिपि"। 'पौभाः'या बःकयाः मुनिबहादुर शाक्यं ब्वलंकुगु उगु कम्प्युटर लिपिपाखें खास छ्युं ज्या काय्‌फुगु खनेमदु। थ्यंमथ्यं छगू दर्जन ल्हातंच्वया लिथो पत्रिका पिदने धुंस्यंलि समा कम्प्युटर इन्टर्नेशनलं ब्वलंकुगु फन्टपाखें नेसं ११०८/ई. १९८८ स हरिप्रसाद श्रेष्ठया सम्पादनय् 'धिमे' सामयिक पत्रिका पिदन। मेगु दँय् नेसं ११०९/ई. १९८९ स न्हापां खुसि पानवती फन्ट छ्यलाः वद्रिरत्न वज्राचार्यजुं च्वःगु प्रशिद्ध वज्राचार्यपिनिगु संक्षिप्त विवरण सफू पिदन। आःतक थिथि कम्प्युटर फन्ट छ्यलाः निगू दर्जनति सफू पिदंगु दु। कम्प्युटर प्रविधी नेपाललिपि छ्यलेगु भ्वलय् नेसं ११२१/ई. २००० नवेम्बर १ स ज्ञानीशोभा महर्जन तुलाधरया चिनाखँ पुचः पानवती फन्टय् "ज्ञानी सः" न्हूलुमिजःपाखें (थ्व च्वमिया ल्हातं) वेबसाइटय् प्रसारण समेत जुल।

थौंकन्हय् नेपाललिपि फन्ट दय्‌केत च्याम्हति ल्याय्म्हपिं सक्रिय जुयाच्वंगु दु। इमि फन्ट पत्रपत्रिका, सफू, पर्चा, ब्वनापौ, दसिपौ आदी छ्यलावयाच्वंगु दु। इपिं मध्ये दीपक महर्जन, रविशन शाक्य, राजेन्द्र श्रेष्ठ, समीर कर्माचार्य, रवीन्द्रमान महर्जन, राजीव श्रेष्ठ, किरण शाक्य, राजेन्द्र शाक्य आदि न्ह्यथनेबह जू। इमिसं ब्वलंकुगु फन्ट खास यानाः नेपाललिपिया पाचुमोल (प्रचलित) शैलीया खः। तर थँहिति (सफ्टवेर) रञ्जना व पियर्लसन फन्ट गोलमोल (भुजिंमोल) शैलीया खः। थौंकन्हय् ईलोहं प्रकाशनं नरेशवीर शाक्यया सम्पादनय् लिपिपौ (बाःछिपौ) नेसं ११२७/ई. २००७ निसें व दर्शनवीर शाक्यया सम्पादनय् लुँआखः (रञ्जना लय्‌पौ) नेसं ११३०/ई. २०१० निसें व सिक्किम सरकार, गान्तोकं मीना प्रधानया उपसम्पादकत्वय् नेसं ११३०/ई. २०१०निसें हे सिक्किम हेराल्ड (बुलेटिन) नेपाललिपिं मदिक्क पिदनाच्वंगु दु। डा. सुवर्ण वज्राचार्यया सम्पादन प्रकाशनय् जापानं "नेपाल-लिपि.कम" अनलाइन न्ह्यानाच्वंगु दु।

८. समस्या, संभावना व समाधान

समस्या – नेपालया संविधान (ई. २०१५)या 'प्रारम्भिक'य् च्वयातःगु दु - देवनागरी लिपी च्वइगु नेपाली भाषा नेपालया सरकारी कामकाजया भाषा जुइ। आःतक नेपालय् भाषायात बीगु सरकारी बजेटया सम्पूर्ण रकम नेपालीभाषा वा उकिया माध्यमं याइगु ज्याखँया लागि जक खर्च याय्‌गु यानाच्वंगु दु। मेगु 'राष्ट्रभाषा'या मातृभाषीपिसं थःगु भाषा थम्हं हे ब्वलंकेमाः। सरकारं राष्ट्रभाषी आधिकारिक भाषा संस्थायात नियमित अनुदान बियाः मातृभाषा ब्वलंकेगु दायित्व कुबूगु हे मदु। गबलें गबलें संस्था सम्पर्क निगाहया रूपय् छुं छुं भाषां सरकारी अनुदान काःगु न्यने दु। थज्यागु भाषिक स्थिती लिपिया विकास सरकारी गुहालिं मखु, मातृभाषीतय् उत्साहय् बःकाइ। उकिं लिपिगत पिथना इमि उत्साह व म्हिचाय् ध्यबा दत्तले न्ह्याइ व दिइ, मदिक्क न्ह्यायेफैमखु।

राणा सरकारं नेसं १००८/ई. १८८८ मे १२ (विसं १९४५ वैशाख शुक्ल १)निसें पुलांगु नेपालभाषा लिखतया मान्यता खारेज (जोशी १९३८:८६) याःसांनिसें व नेसं १०२०/ई.१९०० दशकपाखे मुद्रणया लागिं गुसःदँनिसें च्वयावयाच्वंगु थःगु लिपियात त्वःतेमासेंलि नेवाःतय्‌के नेपाललिपिया सम्बन्धय् भावुकता

ब्वलन। थ्व च्वयाच्वनेगु व्यावहारिक नं मजुल, प्यखेरं प्रतिकूल अवस्था ब्वलन । तर थुकियात छ्यलेमाःपिं पण्डिततय्सं भावनात्मक व्याख्या याय्गु शुरु यात। सुनानं रञ्जना शैलीया नेपाललिपियात मेगु नां मब्यू। तर मेगु निगू लिपि शैलीयात थिथि नां बियाः इपिं पाःगु लिपि खः धका ताय्केगु नेपाललिपिया एकनिष्ठ विकासय् पङ्गल जुयाच्वंगु दु। इपिं पर्याय नां क्वय्बियाकथं दु -

१. गोलमोल/भुजिंमोल/व्यक्तिगत शैली नां - कुंमोल, क्वँय्मोल, लितुमोल ।
२. पाचुमोल/नेपाललिपि/नेवार आखर/नेवारी/ प्रचलित/व्यक्तिगत शैली नां - हिंमोल (दथुइ चातूगु) ।

नेपाललिपि (युनिकोड नेवालिपि) स्वंगुलिं शैली थुइकीगु व लोकंह्वाःकथं पाचुमोल (प्रचलित) जक थुइकीगु मंका नां खः ।

संभावना - नेपाललिपिया विकास भविष्यय् जुइगु यक्व संभावना दु । थुगु लिपिया रञ्जना शैलीयात यँ महानगरपालिकां थःगु सुचंग्वरलय् निगू दशकनिसें हे छ्यलावयाच्वंगु दु। नेपालभाषा संघीय नेपालया ३ नं "प्रदेशया सरकारी कामकाजया भाषा" जुइधुंकाः लिपिया नं विकास जुइ व थ्व लिपी न्हिपौ बुखँपौ पिदनी ।

नेपाललिपि युनिकोडय् वइगु ई. २०१७ शुरुइ कम्प्युटरय् वइगु जुइधुंकल। उकिया क्यारेक्टर डिजिट बीधुंकल व उकिया धलः (L2/14-285R2) पिदने धुंकल। व इन्टर्नेट व मोबाइलय् वल कि थुकिया न्हूगु जागरण जुइ। पुलांगु सफू अबलेया हे लिपिं दय्केज्या जुइ। लोकप्रिय सफू थ्व लिपी च्वज्या जुइ। संस्कृत, बङ्गाली, मैथिली भाषाया थ्व लिपी च्वयातःगु ज्ञानया भण्डार चाय्केत अःपुइ। थौंकन्हय् पतिंचाय् ल्याख्यायत नं मगाःपिं बङ्गाली, मैथिली भाषा थूपिं नेपाललिपिविद्तय् ल्याः अप्पोइ । फन्ट दय्कीपिसं देवनागरी-नेवा/नेवा-देवनागरी लिपि रूपान्तर एप्स अःपुक हे दय्की। नेपाललिपि सर्वसाधारणथाय् अःपुक थ्यनी। नेवाः-इतर नेपालीतय्सं थुकियात आत्मसात यानावनाः गुगुं इलय् राष्ट्रिय पहिचानया लागि भारतीय स्वयां पाःगु लिपि माल धाःसा नेपाललिपिं नेपालया राष्ट्रिय लिपिया प्रतिनिधित्व याय्फु । लुमंकेबह जू नेपालबाहेक मेगु सार्क राष्ट्रतय् थःथःगु हे देशय् ब्वलंगु राष्ट्रिय लिपि छ्यलाच्वंगु दु।

समाधान - थौंकन्हय् नेपाललिपिया पुलांगु ग्रन्थ ब्वनिपिं सीमित दु - विश्वविद्यालयया इतिहास, संस्कृति, नेपालभाषाया ब्वँमिपिं व मालेज्या याइपिं। प्राचीन ग्रन्थया ज्ञानभण्डार चाय्केत थ्व लिपिया ज्ञान माः। नेपाललिपिया पिथना नं थौंकन्हय् व्यक्तिगत व समुदायगत कुतलं जुयाच्वंगु दु। थुकियात आधिकारिक तःधंगु संस्थां थःगु लक्ष्य तयाः पिकाय्माः । आः देवनागरीं थुकिया पलिसा ज्या यानाच्वंगु दु, थुकिया प्रयोग क्षेत्र तःब्या याय्माः। सरकारं नेपाली त्वःता मेगु भाषायात चिरिमांया सन्तानया रूपय् व्यवहार यानाच्वन, इमिसं नं निर्धारित मापदण्डया आधारय् अंश काये दय्माः। थुकथं समावेशी चेतना थहांवल धाःसा नेपाललिपिया विकास न्हियान्हिथं थहाँवनी।

लिधंसा

चित्रकार, विष्णु (ई.२००८), *नेपाललिपि व नेपालभासा*। काठमाडौं : नेवाः शिक्षा गुथि (नेसं ११२९)
(नेवालिपिया सफ्टवेरपाखें दय्कुगु)

जोशी, दिव्यमान (ई. १९५३), परिचय, हेमराज शाक्यवंश, *नेपाल लिपि संग्रह*(पृ. १-२, भूमिका) काठमाडौं : मानदास सुगतदास (नेसं १०७३) ।

जोशी, सत्यमोहन (ई. १९५३), परिचय, हेमराज शाक्यवंश, *नेपाल लिपि संग्रह* (पृ. १-२, भूमिका) काठमाडौं : मानदास सुगतदास (नेसं १०७३) ।

डंगोल, बलरामदास (ई. १९८३), राष्ट्रिय अभिलेखालय एउटा छोटो चिनारी, अभिलेख १:१ (विसं २०४०), १-१२ परिशिष्ट १५६ ।

तमोट, काशीनाथ (ई. १९९१), नेपालमा प्रचलित लिपिको परिचय, *मधुपर्क,* २७० (२४:७) विसं २०४८ मंसीर, पृष्ठ ५-१२ ।

तमोट, काशीनाथ (ई. २००३), वर्माकालिक इष्टिका अभिलेख : एक परीक्षण, रामचन्द्र न्यौपाने र गोपालप्रसाद दुलाल (सं.), *प्राचीन इष्टिका - अभिलेखसम्बन्धी एकदिने कार्यशाला गोष्ठी, वि.सं. २०६० कार्यपत्र-प्रतिवेदन*। काठमाडौं : विशालनगर हाँडीगाउँ सम्पदा संरक्षण तथा सम्बर्द्धन समिति, गोष्ठी सम्पन्न विसं २०६० आषाढ १४ शनिवार, पृ. ३२-३७, कम्प्युटर प्रिन्ट ।

तमोट, काशीनाथ (ई.२०१२), भक्तपुर दरबार "साफुलया ल्याख"-राष्ट्रिय अभिलेखालयको शुरुवात, *अभिलेख,* २९ (विसं २०६८ चैत्र) : ३७-३९ ।

तमोट, काशीनाथ र महर्जन, जीवनकुमार (ई. २०१४), *नेपाललिपि स्वसःत्या दँ स्वयां न्ह्यो कण्ठ्य घोष महाप्राण वर्ण च्वय्‌गु कुतः* । काठमाडौंः मञ्जु पिथँ (नेसं ११३४) ।

तिवारी, भोलानाथ (ई. १९७३), *भाषाविज्ञान,* नवम संस्करण (प्रथम १९५१) । इलाहावाद : किताब महल ।

धर्माचार्य, धर्मादित्य (ई. १९२७), नेपालभाषा व थ्वया साहित्य, *बुद्धधर्म व नेपालभाषा,* ३ (१-२), (नेसं १०४७ बछला-गुंला) ९-२४ ।

नेवाः आखःया माइक्रो कम्प्यूटरया विकास यात (ई. १९८५, जनवरी २०, *इनाप* (वाःपौ), ९६ (२:४८) (नेसं ११०५ पोहेलाथ्व ११), पृ. १,८, (मुनिबहादुर शाक्यद्वारा कम्प्यूटरय् नेवालिपि दय्‌कुगु) ।

पन्त, महेशराज (ई. १९८६), भारतीय नाट्यशास्त्रको एक अंश नेपाली लेखोट पुस्तकहरुबाट । *पूर्णिमा,* ६८ (१७:४) (विसं २०४३ वैशाख), १-११ ।

पन्त, महेशराज (ई. २०१५), नेपालीविद्याका सन्दर्भमा नेवारी-इटालियन कोशको प्रस्तुति, *राजधानी* (दैनिक), १४ (३०५), (अप्रिल १४ मंगलवार), ७ ।

राष्ट्रिय अभिलेखालय (ई. २०१५), राष्ट्रिय अभिलेखालयको मूललगतको पानाबाट, *अभिलेख,* ३२ (विसं २०७१ चैत्र), १३३-३५ ।

रेग्मी, दिनेशचन्द्र (ई. १९९१), *पुरालेखन परिचय नेपाल ।* काठमाडौं : सुशीला रेग्मी (विसं २०४८) ।

वज्राचार्य, गौतमवज्र (ई. १९७५), *हनुमानढोका राजदरबार*। कीर्तिपुर : नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान (विसं २०३३) ।

श्रेष्ठ, भगवतीप्रसाद (ई. १९६७), अन्तर्राष्ट्रिय लिपि प्रदर्शनी, *धर्मोदय,* १२२-४ (११:१-३), २१-२३, (चतुर्थ विश्व बौद्ध सम्मेलन ताका काठमाडौंस ७० लिपि प्रदर्शन ।)

श्रेष्ठ, राजितबहादुर (ई. १९९१) *नेपाललिपि प्रकाशन*। यलः न्हू हिसु पुचः (नेसं ११३२) ।

शाक्य, रविसन (ई. २००२), *नेपाल लिपि वर्णमाला*।पाटन : मोतिराज-सानुनानी शाक्य (नेसं ११२२) । (कम्प्यूटर फोन्ट : रविसन (प्रचलित र ब्राह्मी), विश्वसन (रञ्जना), पियर्लसन (भुजिंमोल) ।

सागर, पुष्परत्न (ई. १९९०) । *संक्षिप्त नेपाल लिपि परिचय*। यँ : नेपाल प्रिन्टिङ प्रेस (नेसं १११०) । कम्प्यूटर पानवती फन्ट) ।

स्थापित, ज्वाला (ई. २००४), *भुजिंमोल लिपि-छगू अध्ययन*। त्रिवि, मा.सा.शा. संकायस न्ह्यथंगु स्वाध्यायन विदाय्-तयार याःगु पाठ्य सामग्री, २०६१ (टङ्कित) ।

स्थापित, ज्वाला र तमोट, काशीनाथ (ई. २०००), *नेपाललिपि-विज्ञान : सामान्य परिचय*। यलः नेपालमण्डल घःचाःधुकू, (नेसं ११३२) ।

Bendall, Cecil, 1883, *Catalogue of the Buddhist Sanskrit Manuscripts in the University Library*, Cambridge. Reprint, 1992, Stuttgart : Franz Steiner Verlag. Palaeographical Introduction, pp.,xvii-xxxviii.

Bendall, Cecil, (1886\1974), *A Journey of Leterary and Archaeological Research in Nepal and Northern India During the winter* 1884-85. Reprint. Kathmandu : Ratna Pustak Bhandar.

Chattopadhyaya, Alaka(1967), *Atisa and Tibet.* Calcutta : Author.

Dharmacharya, Dharma Aditya (1926), *Nepalese Language and Literature.* Calcutta : Nepal Bhasa Sahitya Mandal.

Gnoli,R. (1956), Nepalese Inscriptions in Gupta Characters, Vol. I-II. Rome : IsIMEO.

Indraji, Bhagavanlal (1885), *Twenty-three inscriptions from Nepal : Together with some considerations on the chronology of Nepa*l. Bombay : Education Society's Press. Translated from Gujarati by G. Bukler. (First Published : Indian Antiquary IX, 163-194)

National Archives (1995), *A Report on the survey and study of Newari scrip*t. Kathmandu. Prepared under UNESCO Participant Program, researched in May-December, 1994.

Reccardi, Theodore (2014), *A Dictionary of the Newari Language-1792: With a Glossary in Italian. Fernando Azevedo*. Kathmandu : Vajra Books.

Sastri, Hara Prasad, 1905/1915, *A Catalogue of Palm-leaf & Selected Paper MSS. Belonging to the Durbar Library, Nepal*. Calcutta : Baptist Mission Press.

नेवालिपि वर्णमाला

जोशी, पन्नाप्रसाद (ई. १९५०), *नेपालदेशया अक्षरबोध*। कान्तिपुर : स्वयं (नेसं १०७०) (ब्लक निर्माता-जोगरत्न सिन्दुराकार काठमाडौं (नेपालदेशया अक्षर व अभ्यास)।

नेपाल लिपि गुथि (ई.१९९२), *प्रचलित नेपाल लिपिया वर्णमाला*। यँ (काठमाडौं : स्वयं (नेसं १११२)।

पुरातत्व र संस्कृति विभाग (ई. १९६०), *प्राचीन लिपि विकास*। काठमाडौं : विभाग (विसं २०१७ आषाढ)। (तालिकाय् - रञ्जना, भुजिंमोल, पाचुमोल)

राजवंशी, शङ्करमान (ई. २००३), *नेपाली लिपिविकास,* (पुनर्प्रकाशन)। काठमाडौं : श्यामसुन्दर राजवंशी (विसं २०५९)। प्रथम प्रकाशन, ई. १९७४, कैलाश, २ (१-२), २३-१२०। (लिपिचित्र १८-४८ र ५४-६० : प्राचीन नेवारी, नेवारी, रञ्जना व मेगु)।

राजवंशी, शङ्करमान (ई.१९६०), *प्राचीन लिपि वर्णमाला (नेवारी, रञ्जना, भुजिंमोल, लिच्छवि, किरात, मिथिला)*। काठमाडौं : पुरातत्व र संस्कृति विभाग (विसं २०१७ आषाढ)।

लिपि थपू गुथि (ई. १९९२), *प्रचलित नेपाललिपि वर्णमाला*। यलः स्वयं (नेसं १११२)

लिपि थपू गुथि (ई. १९९५), *रञ्जना लिपि वर्णमाला*। यलः स्वयं (नेसं १११५)

लिपि थपू गुथि (ई. २००४), *नेपाललिपि वर्णमाला (रञ्जना, प्रचलित व भुजिंमोल)*। यलः स्वयं (नेसं ११२४)

शाक्य, हेमराज (ई. १९७४), *नेपाल लिपि-प्रकाश*। काठमाडौंः नेपाल, राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान (विसं २०३० चैत्र)।
वर्णमाला - रञ्जना, प्रचलित भुजिंमोल व मेगु।

शाक्य, हेमराज (ई. १९६०), *वर्ण परिचय (प्रचलित)*। काठमाडौंः पुरातत्व र संस्कृति विभाग (विसं २०१७ आषाढ)।

शाक्यवंश, हेमराज (ई. १९५३), *नेपाल लिपि संग्रह*। काठमाडौंः मानदास सुगतदास (नेसं १०७३)। ब्लक निर्माता - हेराबहादुर शिलाकार, पाटन (वर्णमाला - रञ्जना, भुजिंमोल, प्रचलित व मेगु)।

सँभ्याः साहित्य पाःलाः (ई. १९९८), *नेपाल लिपि वर्णमाला।* यँः पाःलाः (नेसं १११८)।

लिपि तालिका

शाक्य, रविसन (ई. २००६), *रञ्जना लिपि वर्णमाला* (४०×५५ सेमि), ललितपुर : नागार्जुन प्रकाशन। (रञ्जना-रोमन लिपि)

शाक्य, हेमराज (मितिहीन), *लिपि विकास तालिका* (५१×७६ सेमि), काठमाडौं : पुरातत्व र संस्कृति विभाग, अभिलेख उपशाखा, (प्राचीन लिपि विकास प्रकाशन ताका ई. १९६०स प्रकाशित) (वर्णमाला-ब्राह्मी, पूर्व/उत्तर लिच्छवि, किरात, रञ्जना, भुजिंमो, नेवारी, मैथिली, तिब्बती, नन्दीनागरी, देवनागरी)।

(अक्षर सदन, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, संस्कृत विश्वविद्यालयया ग्वसालय् नेप्रप्र-स ई. २०१६ मे २६ स जूगु “राष्ट्रिय अक्षर गोष्ठी : नेपालका केही प्रमुख लिपिहरु” मुंज्याय् न्ह्यथंगु “नेवालिपि : स्थिति, समस्या र संभावना” पौया स्वतन्त्र नेपालभाषानुवाद - च्वमि)

* * *

सिद्धिदास महाजुया वर्णविन्यास व्यवस्था

☞ *प्रा. डा. तुयु बहादुर महर्जन*

मूति : *नेपालभाषाय् वर्णविन्यासयात कयाः आपलं विवाद जुइ । विवाद ज्यंकेगु कुतः जुइ । तर न्ह्याबलें असफल । थज्याःगु विवादयात ज्यंकेत पुर्खाया लेख्य-शैलीयात नं अध्ययन याय्माः । नेपालभाषाया प्यंगः थांमध्ये छगः थां, च्वमि सिद्धिदास महाजुया वर्णविन्यास नं एकरूपता खनेमदु ।*

मूखँग्वः *सिद्धिदास, सज्जन-हृदयाभरण, संचय, संवाद, सत्यमदन, सनातन धर्म, सर्ववन्धु, थःगु मिखाय्, वर्णविन्यास*

परिचय

सिद्धिदास महाजु (ने.सं.९८७-१०५०) नेपालभाषाया छम्ह महाकवि व प्यंगःथांमध्ये छगः थां खः । वय्कलं नेपालभाषाय् आपालं सफू च्वयाः योगदान यानादीगु दु । अथे नं वय्कःया जीवनकालय् 'सज्जन-हृदयाभरण' छगू जक पिदंगु दु । ल्यंगु मेमेगु सफूत वय्कः मदय्कातिनि पिदंगु खः । वय्कलं दकले आपाः पद्यं व म्हजक गद्यं च्वयादीगु दु । गद्यं च्वःसां वा पद्यं च्वःसां च्वज्याया भाषा तसकं सरल जू ।

च्वज्याया केन्द्रबिन्दु

नेपालभाषाय् लिच्छविकालनिसें विभिन्न च्वज्या जुइधुंकल । आपालं साहित्यिक व गैरसाहित्यिक च्वसुत च्वयातःगु दु । उबले ल्हातं च्वय्गु ज्या जुयाच्वनधाःसा निष्ठानन्दया ललितविस्तर पिदँसेलि छापा आखलं सफू पिदन । थ्व ज्या थौंतकं न्ह्यानाच्वंगु दु । थन प्रसंगया खँ छु धाःसा सिद्धिदास महाजुं थःगु च्वसुइ विशेष यानाः वर्णविन्यास गुकथं यानादिल स्वय्गु जुइ ।

तथ्याङ्क मुनेज्या

च्वय् धयाथें वय्कलं आपालं सफूत च्वयादीगु दु । वय्कलं वर्णविन्यास गुकथं यानादिल धइगु स्वय्त वय्कःयागु विभिन्न च्वसुया लिधंसा काय्गु जुइ । वय्कलं आपालं सफूत च्वयाद्यूसां वर्णविन्यासया निंतिं पद्यं च्वयाद्यूगु सफू व पद्य कविता त्वःताः गद्यं च्वयाद्यूगु च्वसु व सफूत जक कया । उकिया धलः थथे दु -

'संचय' सफूया भूमिका (पिदंगु ने.सं. ११०२)

'संवाद' सफूया भूमिका (पिदंगु ने.सं. १०८६)

'सज्जन हृदयाभण' सफूया भूमिका (पिदंगु वि.सं.१९७६)

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया अवकास शिक्षक ।*

'सत्य मदन' सफूया भूमिका (पिदंगु ने.सं.१११५)
'सनातन धर्म' सफूया भूमिका (पिदंगु ने.सं.११०४)
'सर्ववन्धु' सफू, पिदंगु ने.सं.१११२)
'सिद्धिदासया थःगु मिखाय् व शिवविलासया बाखं' सफू (पिदंगु ने.सं.११०३)

थुकी सर्ववन्धु' व सिद्धिदास थःगु मिखाय् व शिवविलास (बाखं) निगुलिं मुक्कं गद्यं च्वयातःगु सफूत खः । स्वभाविकरुपं थुगु निगू सफूया दसु आपालं दुथ्याइगु जुल ।

(१) क्रियाय् ये अथवा य् यायगु व्यवस्था

सिद्धिदासया पालय् अथवा सिद्धिदासया च्वज्याय् येकार याय्गु अथवा हलन्त य् याय्गु धइगु खँय् विवाद मदु । अथे नं च्वय्गु शैली विवाद मदय्क छताजक नं मखु । अनेक तरिका दु । च्वय् धयातःथें वय्कःया विभिन्न गद्यं च्वयातःगु दसुत काय्बले अनेक तरिका छ्यलातःगु लुइकेफु ।

(क) क्रियाय् येकार नं मयाःसे हलन्त य् नं मयाःसे य गथे खः अथेतुं यानातःगु दु-

ख्वय (थःगु मिखाय् १६.१९) मिखां ख्वबि पिकयाः दुख ताय्के
च्वय (थःगु मिखाय् ४.११) आखः च्वय्
छोय (थःगु मिखाय् ७.२२) छगू थासं मेगु थासय् न्ह्याके
धाय (सर्ववन्धु ४.११) सुयातं छुं खँ कने
नय (सर्ववन्धु ४.६) प्वाः जाय्के
याय (सर्ववन्धु २.९) छुं ज्या न्ह्याके
स्याय (थःगु मिखाय् १३.११) मेपिनिगु प्राण काय्

वय्कःया इलय् च्वज्याय् क्रियाया हलन्त याय्गु नं व्यवस्था दु
छुयाय् (थःगु मिखाय् १३.२२) छुं ज्याखँ गथे याय्
स्वय् (थःगु मिखाय् १०.४) थःगु मिखां सुयात अथवा गनं स्वय्
दय्के (थःथु मिखाय् ५.२२), छुं ज्याखँ निर्माण याय्
मधाय्गु (सर्ववन्धु १.९) धाय्गु ज्या मयाय्

क्रियाया अन्तय् येकार याय्गु व्यवस्था नं दु, तर म्हजक दु-
याये (थःगु मिखाय् २२.२३) छुं ज्याखँ न्ह्याके

थनतक स्वय्बले क्रियाय् य जक छ्यलेगु, हलन्त य् याय्गु व येकार याय्गु नं चलन दु । थुकिया बिस्कं धातुइ हे एकार याय्गु व्यवस्था नं दु । थुज्वःगु दसु निगू दु-
वये-या पलिसा वे यानातःगु -
मवेव (थःगु मिखाय् ५.९) वय्गु ज्या मयाय्व
दये-या पलिसा दे यानातःगु -
मदेव (थःगु मिखाय् ६.५) छुं ज्याखँ अथवा वस्तु थःगु नियन्त्रणय् मदइगु

(२) ए'कार व य'कारया दथुइ समान प्रयोगया व्यवस्था

ए स्वरवर्ण खःसा य अर्धस्वरवर्ण खः। उच्चारणया आधारय् थ्व निगः वर्ण पाः अथे नं व्यवहारय् च्वइबले व उच्चारण निगलं समानरुपं छ्यलाच्वंगु दु। सिद्धिदास महाजुं नं थुकथं हे प्रयोग यानादीगु दु। विशेष यानाः पाहाँ खँग्वलय् थथे यानादीगु दु, दसु -

झिंपेदया	थःगु मिखाय् ३.६, झिंपेदँ'या (ना.'विभ.) झिदँ व मेगु प्यदँया।
झिंप्यह्म	संवाद 'भूमिका ९, (वि.) मनूया म्ह झिम्ह व मेपिं प्यम्ह। १४ म्ह।
नेने	थःगु मिखाय् २०.१४, (सा.अभू.) न्यने। मेपिंसं धाःगु खँ न्यने। न्हाय्पनं ताय्के।
न्यन	थःगु मिखाय् १४.९, (सा.भू.) छु गथे गुलि धकाः सीकेया निंतिं न्ह्यसः तल।

(३) 'म्ह' व 'ह्म' या दथुइ समान प्रयोग

सिद्धिदास महाजुं 'म्ह' व 'ह्म' समानरुपं छ्यलादीगु दु। नेपालभाषाय् उच्चारण विधिया ल्याखं निगलं छता हे खः अथे नं लेखन विधिया ल्याखं निथी खः। छगलय् म् व ह चिंकातःगु खः मेगुली ह् व म चिंकातःगु खः। संस्कृतभाषाय् ह्म जक छ्यली, म्ह मखु। वय्कलं थ्व निगलं छगः हे खः धकाः छ्यलादीसां कोशकारतय् निंतिं निगः हे खः। कोशय् सिद्धिदास महाजुं थें च्वयाः दुतिन धाःसा निथाय् च्वनी म्ह म-या भ्वलय् च्वनी। ह्म ह-या भ्वलय् च्वनी। उकिं कोशया ल्याखं थ्व बिस्कंबिस्कं वर्ण खः। वय्कलं क्वय्या दसुकथं छगू हे अर्थय् छगः हे आखःया रुपय् छ्यलादीगु दु।

गथिं ज्याम्ह	थःगु मिखाय् २१.२०, (वि.) गुज्वःम्ह, सुथें च्वंम्ह।
गथिं ज्याह्म	थःगु मिखाय् १३.१२, (वि.) ,, ,,
चोंह्म	थःगु मिखाय् ३.१२, (वि.) च्वंम्ह, च्वनेगु ज्या याःम्ह।
च्वंम्ह	संचय ख्वाःपौ १.२, (वि.) च्वनेगु ज्या याःम्ह
दुम्हयात	थःगु मिखाय् २२.६, दुम्ह'यात (वि.-विभ.) दुम्हय्-सित।
दुह्म	थःगु मिखाय् २.१२, (वि.) उपस्थिति जूम्ह।
निम्ह	थःगु मिखाय् १५.१३, (वि.) म्ह ल्याः २। छम्हधुंकाःया ल्याः।
निह्म	थःगु मिखाय् ४.१०, (वि.) ,, ,,
धयाम्हया	थःगु मिखाय् २०.४, धयाम्ह-या (वि.-विभ.) धयातःम्ह प्राणी अथवा झ्रंगःया।
धयाह्म	थःगु मिखाय् ४.१७, (वि.) धाय्गु यानातःम्ह।
फुम्ह	थःगु मिखाय् १९.१६, (वि.) बल् दुम्ह। क्षमता दुम्ह। शक्ति दुम्ह।
फुह्म	थःगु मिखाय् १७.४, (वि.) बल् दुम्ह। क्षमता दुम्ह। शक्ति दुम्ह।
बौम्ह	थःगु मिखाय् २०.६, (वि.) बौ जुयाच्वंम्ह।
बौह्म	थःगु मिखाय् ११.११, (वि.) ,, ,,
मेम्ह	थःगु मिखाय् २०.९, (वि.) उखे च्वंम्ह। थुम्ह मखु थुम्हया लिक्क च्वंम्ह।
मेह्म	थःगु मिखाय् १३.१८, (वि.) ,, ,, ,, ,,

ह्मसिया	थःगु मिखाय् १९.१०, (पूर्व.क्रि.) सुं व्यक्ति वा प्राणि वा द्यः थुम्ह उम्ह धकाः सियाः थुयाः ।
म्हसिल	थःगु मिखाय् ३.१८, म्ह'सिल (ना.-क्रि.) मनू थुम्ह उम्ह धकाः सिल, मनूयागु नां थाय्'बाय् सिल ।

बौम्हसें	थःगु मिखाय् २२.७, बौम्ह-सें (ना.-विभ.) बौ जुयाच्वंम्हसें ।
बौह्मया	थःगु मिखाय् १३.१, बौह्म-या (वि.-विभ.) बौम्हसिगु ।

नीम्ह	सर्ववन्धु ३.२, (वि.) भिम्ह-भिम्ह निथी ।
न्याह्म	थःगु मिखाय् २२.११, (वि.) छम्ह निम्हया न्यागूगु थासय् लाःगु ल्याः ।

(४) 'व' व 'ओ'या प्रयोग

व अर्धस्वरवर्ण खःसा ओ स्वरवर्ण खःासंस्कृत भाषाय् थ्व निगः वर्णया ब्यागलं अर्थ व महत्व दु तर नेपालभाषाय् उलि ब्यागलं महत्व मतायेकू । सिद्धिदास महाजुं नं आपालं थासय् समान रुपय् छ्यलादी।

बोया वन	थःगु मिखाय् २०.८,
ब्वया वन	थःगु मिखाय् १४.७,

हना चोन	थःगु मिखाय् २२.२७,
बोना च्वन	सज्जन–भूमिका १.७,

(५) कारकया व्यवस्था

कर्ताकारक

सिद्धिदास महाजुं कर्ताकारकयात न्याथिकं व्यवस्था यानातःगु दु ।

(क) सविभक्ति कर्ताकारकय् पदया दकले ल्यूने शिरबिन्दु तयाः कर्ताकारक यायेगु व्यवस्था दु–

कृष्णदासं	थःगु मिखाय् ३.७,
बुबां	थःगु मिखाय् ३.१३,
भानुभक्तं	थःगु मिखाय् ७.१९,
मचां	थःगु मिखाय् १०.१७,
मनं	सज्जन–भूमिका १.१५,
मित्रं	थःगु मिखाय् १५.१६,

(ख) नं विभक्ति तयाः कर्ताकारक यानातःगु

मुमंत्रसिंनं	थःगु मिखाय् १३.२,
बुबानं	थःगु मिखाय् ३.७,
बौनं	थःगु मिखाय् १८.२,

(ग) सजीव विशेषण पदया ल्यूने सें विभक्ति तयाः कर्ताकारक यानातःगु

छह्मसें	थःगु मिखाय् ११.१९,
धयाह्मसें	थःगु मिखाय् ३.१२,
बौम्हसें	थःगु मिखाय् २२.७,

मचाम्हसें	सत्य मदन–भूमिका ७,
मदुम्हसें	सत्य मदन–भूमिका ७,
हःह्मसें	थःगु मिखाय् १८.१,
कलाह्मसें	थःगु मिखाय् २.१३,

(घ) गणनावाचक/संख्यावाचक विशेषणल्यूने स्यां वयेकाः कर्ताकारक यानातःगु

छह्मस्यां	थःगु मिखाय् १४.५,
निम्हेस्यां	थःगु मिखाय् ११.१०,
निम्हेस्या	थःगु मिखाय् ६.१६,
सकस्यां	सर्ववन्धु १.१२,

(ङ) पिं तयाः बहुवचन थुइकीगु खँग्वलय् पिंया ल्यूने सं विभक्ति तयाः व त तयाः बहुवचन थुइकीगु खँग्वलय् सें तयाः कर्ताकारक थुइकी–

मेपिसं	थःगु मिखाय् १४.१२,	मे–पि–सं
मनूतसें	थःगु मिखाय् १३.४,	मनू–त–सें

कर्मकारक

सिद्धिदास महाजुं कर्मकारकयात क्वय् बियातःकथं व्यवस्था यानातःगु दु।कर्मकारकय् पदया दकले ल्यूने यात विभक्ति तयेगु व्यवस्था दु–

गुरुयात	थःगु मिखाय् ३.५,
धनयात	थःगु मिखाय् २२.४,
बौयात	थःगु मिखाय् १६.८,
मचायात	थःगु मिखाय् १०.१३,
मनूयात	थःगु मिखाय् १७.९,
लोकयात	सर्ववन्धु १.७,
वयात	सर्ववन्धु २.१६,
वायुयात	थःगु मिखाय् २२.५,

करणकारक

त्वाथं	थःगु मिखाय् १९.२२,
थुकिं	सत्य मदन–भूमिका ९,
बेलं	थःगु मिखाय् ४.१६
मिखां	थःगु मिखाय् १६.१८,
विद्यां	थःगु मिखाय् २२.१
सलामं	थःगु मिखाय् २.३,

सम्प्रदानकारक

नितायात	सज्जन–भूमिका १.१२,

अपादानकारक

भौयाके	थःगु मिखाय् १३.७,
मतिं	थःगु मिखाय् ४.१५,
मनूयाके	थःगु मिखाय् २१.१६,
सुयाकें	संवाद–भूमिका ३,
इलाहाबादं	थःगु मिखाय् ६.२,

अधिकरणकारक

सिद्धिदास महाजुं अधिकरणकारक थुइकीगु प्यथिकं व्यवस्था यानातःगु दु–

(क) खँग्वःया ल्यूने च्वंगु अकारल्यूने स विभक्ति तयाः अधिकरणकारक

कलकत्तास	थःगु मिखाय् ३.२१,
कोथास	थःगु मिखाय् १६.१७,
क्वथास	थःगु मिखाय् १३.२०,
तीर्थस	सर्ववन्धु ३.३,
त्वालस	थःगु मिखाय् १.१०,
भाषास	सर्ववन्धु २.१७,
मिखासं	थःगु मिखाय् २०.५,
लासास	थःगु मिखाय् १५.५,
संसारस	संवाद–भूमिका २,
सहरस	सज्जन–ख्वाःपौ १.६,

(ख) खँग्वःया ल्यूने च्वंगु अकारल्यूने एकार तयाः हाकनं सं विभक्ति तयाः निथिकं अधिकरणकारक थुइकीगु

इलमेसं	थःगु मिखाय् १३.१,
च्वतेसं	थःगु मिखाय् १३.२१,
बजारेसं	थःगु मिखाय् ४.१४,

(ग) खँग्वःया ल्यूने च्वंगु अकारयात एकार यानाः अधिकरणकारक थुइकीगु

कर्मे	थःगु मिखाय् १७.२,	कर्म–य्
जिके	थःगु मिखाय् ३.२१,	जि–के
झ्याले	थःगु मिखाय् १२.६,	झ्याल–य्
तहबिले	थःगु मिखाय् ३.१५,	तहबिल–य्
थासे	थःगु मिखाय् ४.१,	थास–य्
दिने	थःगु मिखाय् ११.१८,	दिन–य्
देशे	सर्ववन्धु ३.१३,	देश–य्
नुगले	सज्जन–भूमिका १.१३,	नुगल–य्

नेपाले	सज्जन–भूमिका १.७,	नेपाल–य्
पसले	थ:गु मिखाय् ४.९,	पसल–य्
बजारे	थ:गु मिखाय् ४.१,	बजार–य्
बैथके	थ:गु मिखाय् १५.४,	बैथक–य्।
व्यवहारे	थ:गु मिखाय् २०.१६,	व्यवहार–य्
भोते	थ:गु मिखाय् ३.१०,	भ्वँत–य्
मने	थ:गु मिखाय् १२.१९,	मनय्
यले	थ:गु मिखाय् ३.११,	यल–य्
वयाके	थ:गु मिखाय् १४.१६,	व–याके
विषये	संवाद–भूमिका १३,	विषय–य्
संगते	थ:गु मिखाय् ५.१६,	संगत–य्
संसारे	सत्य मदन–भूमिका १०,	संसार–य्

(घ) खँग्व:या ल्यूने च्वंगु दीऱ्घ इकारं अधिकरणकारक थुइकीगु

सफुली	संचय भूमिका १.१३,	सफुति–इ
मती	सर्ववन्धु १.७,	मति–इ
खुसी	थ:गु मिखाय् १७.१५,	खुसि–इ
छगुली	थ:गु मिखाय् ११.१९,	
मति	थ:गु मिखाय् ८.७, प्रसंगबस थन मतिया अर्थ मती/मतिइ जुयाच्वंगु दु ।	

सम्बन्धकारक

सम्बन्धकारक क्वय् बियात:थें स्वथिकं दु।

(क) गु विभक्ति तया:

छिगु	सर्ववन्धु १.३,	छि–गु
जिगु	संवाद–भूमिका १४,	जि–गु
मालभोगगु	थ:गु मिखाय् १४.१४,	मालभोग–गु

(ख) या विभक्ति

ककाया	थ:गु मिखाय् १८.११,	कका–या
कालिदासया	थ:गु मिखाय् ५.१२,	कालिदास–या
कृष्णदासया	थ:गु मिखाय् २.१६,	कृष्णदास–या
गुरुया	थ:गु मिखाय् २.१९,	गुरु–या
ग्रन्थकर्ताया	सज्जन–ख्वा:पौ १.१२,	ग्रन्थ–कर्ता–या
जातया	थ:गु मिखाय् २२.२,	जात–या
थकमिया	थ:गु मिखाय् ४.२०,	थकमि–या
धनया	थ:गु मिखाय् २२.२,	धन–या

नाइकेया	थःगु मिखाय् ४.२३,	नाइके–या
बुबाया	थःगु मिखाय् १६.५,	बुबा–या
बौया	सर्ववन्धु ४.३,	बौ–या
मनूया	संवाद–भूमिका १०,	मनू–या
मांया	सर्ववन्धु ४.३,	मां–या
लुखाया	थःगु मिखाय् १९.२१,	
वस्तुया	थःगु मिखाय् ९.९,	वस्तु–या
सफूया	थःगु मिखाय् ३.९,	सफू–या
सिद्धिदासया	थःगु मिखाय् १.९,	सिद्धिदास–या
स्वांया	थःगु मिखाय् १२.३,	स्वां–या

(ग) यागु विभक्ति

दैवयागु	थःगु मिखाय् १७.४,	(ना.–विभ.) दैव–यागु
मनूयागु	संवाद–भूमिका ९,	(ना.–विभ.) मनू–या
वयागु	सर्ववन्धु २.२,	(सर्व.–विभ.) वया–गु
सफूयागु	सज्जन–भूमिका १.१३,	(ना.–विभ.) सफू–यागु
स्वांयागु	थःगु मिखाय् २१.५.	(ना.–विभ.) स्वां–यागु

(५) शिरबिन्दु, चन्द्रबिन्दुया प्रयोग

सिद्धिदास व वयूकःया इलय् शिरबिन्दु व चन्द्रबिन्दुया दथुइ खासैं फरक मतायेकू । छगू मेगुया वैकल्पिक रुपय् छ्यली । अझ शिरबिन्दु व चन्द्रबिन्दु तयेगु व मतयेगु नं फरक मतायेकू ।

इखाछे	थःगु मिखाय् ३.११, (ना.)	इखाछेँ
इखाछेयाह्म	थःगु मिखाय् ५.१३, (वि.)	इखाछेँयाह्म
खिउक	थःगु मिखाय् ७.१३, (क्रिवि.)	खिउँक
खुद	थःगु मिखाय् १०.१०, (ना.)	खुदँ,
छे	थःगु मिखाय् २.१०,	छेँ
छेँ	सर्ववन्धु २.१, (ना.)	छेँ
छेया	थःगु मिखाय् ३.१, (ना.–विभ.)	छेँया
छेसं	थःगु मिखाय् १८.२१, (ना.–विभ.)	छेँसं
झिंखुदया	थःगु मिखाय् ४.२, (ना.–विभ.)	झिंखुदँ–या
झिंनिद	थःगु मिखाय् ११.१५, (ना.)	झिंनिदँ
झिंपेदँया	थःगु मिखाय् २.२०, (ना.–विभ.)	झिंपेदँया
झिंपेदया	थःगु मिखाय् ३.६, (ना.–विभ.)	झिंपेदँया
थाहा	थःगु मिखाय् १४.११, (क्रिवि.)	थाहां
दँ	थःगु मिखाय् २.१२, (ना.)	दँ

दछि	थःगु मिखाय् ६.१८, (वि.)	दँछि
दछिया	थःगु मिखाय् ५.१७, (वि.विभ.)	दँछि–या
दछी	थःगु मिखाय् ५.३, (वि.)	दँछी
निद	थःगु मिखाय् १०.९, (ना.)	निदँ
न्याद	थःगु मिखाय् १०.१०, (ना.)	न्यादँ
न्यादँ	थःगु मिखाय् २.२, (ना.)	न्यादँ
ल्याहा	थःगु मिखाय् २२.१३, (ना.)	ल्याहाँ
ल्याहाँ	थःगु मिखाय् ३.३, (ना.)	ल्याहाँ
श्वद	थःगु मिखाय् १०.९, (ना.)	श्वदँ
श्वदति	थःगु मिखाय् १३.६, (क्रिवि.)	स्वदँति
सियागु	थःगु मिखाय् ४.१७, (ना.–विभ.)	सिँयागु

पदयोग व पदवियोग

च्वज्याय् छगू पद व मेगु पददथुइ स्वायेगु वा मस्वायेगु व्यवस्थायात पदयोग व पदवियोग धाइ।सिद्धिदासया थुगु विषयसं उलि फरक मतायेकू ।

पदवियोग यायेमाःथाय् पदयोग यानातःगु

स्वासदःसां	थःगु मिखाय् २१.१६.	सासः दुसां।
पंचरंगिगुलाप्	थःगु मिखाय् १२.३,	पंचरंगि गुलाप्
छन्हुयादिने	थःगु मिखाय् १४.४,	छन्हुया दिने
जागिरमन्त	थःगु मिखाय् ४.८,	जागिर मन्त।
धिकारजिगु	थःगु मिखाय् १६.२१	धिकार जिगु।

पदयोग यायेमाःथा य् पदवियोग यानातःगु

ब्वया वन	थःगु मिखाय् १४.७,	ब्वयावन
सेना वन	थःगु मिखाय् ११.४,	सेनावन
ज्यापु मचा	थःगु मिखाय् ११.१९,	ज्यापुमचा
ज्यापु मचां	थःगु मिखाय् १२.१,	ज्यापुमचां

पदयोग पदवियोग नितां प्रयोग

अमात्यन	संचय ख्वाःपौ १.३,
अमात्य न	सज्जन–ख्वाःपौ १.४,
धनकृष्ण	थःगु मिखाय् ५.१३
धन कृष्ण	थःगु मिखाय् ३.१२,
गथिंज्याह्म	थःगु मिखाय् २२.१८,
गथिं ज्याह्म	थःगु मिखाय् १३.१२,

थुगुजोगु	थःगु मिखाय् ३.३,
थुगु जोगु	थःगु मिखाय् ११.१
बियादिसँ	सज्जन–भूमिका १.६,
बिया दिसँ	थःगु मिखाय् १८.१५,
गोआःख	थःगु मिखाय् ११.३,
गो आखः	थःगु मिखाय् २.३,
कायदै	संचय भूमिका १.९,
खने दै	सज्जन–भूमिका १.१४,
कायमा	थःगु मिखाय् १३.२२,
सयके मा	थःगु मिखाय् ११.१०
नेवाःभासं	थःगु मिखाय् १५.१०,
नेवाभासं	सनातन धर्म–भूमिका ४,
नेवा भासं	थःगु मिखाय् ७.३,
नेवा भासां	थःगु मिखाय् ६.१५,
सिनावन	थःगु मिखाय् १७.४
सिना वन	थःगु मिखाय् १७.१,
बांलाक	संचय भूमिका १.१२,
बां लाक	सज्जन–भूमिका १.५,
दुरुजा	थःगु मिखाय् १४.१५,
दुरु जा	थःगु मिखाय् २१.५,
दुला	थःगु मिखाय् १२.५,
दु ला	थःगु मिखाय् १४.१७,
न्हापालाक	संवाद–भूमिका ३,
न्हापा लाक	थःगु मिखाय् १३.२२,
सुखसागर	थःगु मिखाय् ३.२०,
सुख सागर	थःगु मिखाय् ५.९,
सयावल	थःगु मिखाय् ३.१८,
सया वल	थःगु मिखाय् १३.४,
लहिनाति	थःगु मिखाय् १३.१९,
लहिना ति	थःगु मिखाय् २०.९,

मदुला	थःगु मिखाय् १२.५,
मदु ला	थःगु मिखाय् १८.९,
बोनादीसा	सज्जन–भूमिका १.१४,
बोना दीसा	सज्जन–भूमिका १.१३,
च्वनेमते	थःगु मिखाय् ५.११,
लाके मते	थःगु मिखाय् १२.१६,
सेनागुनिंतिं	थःगु मिखाय् १६.१,
स्याया निंतिं	थःगु मिखाय् ४.१२,
न्हापानं	थःगु मिखाय् ३.४,
न्हापा नं	थःगु मिखाय् ३.१,
रोजगार	थःगु मिखाय् २२.२७,
रोज गारे	थःगु मिखाय् १७.१६,

लिखँ

सफूया चीहाः नां

थःगु मिखाय् –सिद्धिदासया थःगु मिखाय् व शिवविलासया बाखं सफू (पिदंगु नेसं.११०३)

सज्जन –सज्जन हृदयाभरण

पदया चीहाः नां

(क्रिवि.)	क्रियाविशेषण
(ना.)	नाम
(ना.–क्रि.)	नाम क्रिया
(ना.–विभ.)	नाम विभक्ति
(पूर्व.क्रि.)	पूर्वकालिक क्रिया
(वि.)	विशेषण
(वि.–विभ.)	विशेषण विभक्ति
(सर्व.–विभ.)	सर्वनाम विभक्ति
(सा.अभू.)	सामान्य अभूत क्रिया
(सा.भू.)	सामान्य भूत क्रिया

* * *

विप्रदासं च्वःगु *संगीतचन्द्र*

☞ *सहप्रा. तुलसीलाल सिंह*

जगज्ज्योति मल्ल (नेसं ७३३-७५६/ ईसं १६१३-१६३७) मल्ल शासनकालीन ख्वपया जुजु खः। जगज्ज्योति मल्ल ख्वप लाय्कूया शासकपिंमध्ये नेपालभाषां साहित्य रचना याःम्ह न्हापांम्ह शासक खनेदु । वया समकालीन शासकपिं येँया जुजु प्रताप मल्ल (नेसं.७४३-७९४/ ईसं १६२३-१६७४) व यलया जुजु सिद्धिनरसिंह मल्ल (नेसं ७३९-७८१/ईसं १६१९-१६६१) निम्हं नांजाःपिं साहित्य-साधक खः। उबलय् नेपालमण्डलया शासकपिं सामरिक रूपय् थःगु शक्ति क्यनेगु पलेसा थःत साहित्य, कला व संगीतय् सःस्यू क्यनेत स्वइगु खः। थुपिं जुजुपिनिपाखें यक्व हे साहित्यिक कृतिहरू शृजना याय्गु लिसें संगीत क्षेत्रयात नं उतिकं उन्नति याःगु खः। थ्व हे सन्दर्भय् जगज्ज्योति मल्लं थः दरवारिया विद्वान् कवि **वंशमणि झा**या ग्वाहालिं **विप्रदासं** च्वःगु *संगीतचन्द्र* नांया संस्कृत ग्रन्थयात नेपालभाषां टीका च्वःगु खः। थ्व केवल टीका जक मजूसे संगीत, नृत्यसम्वन्धी समीक्षा समेत यानातःगु टीकाकारपिं निम्हसिया धापू दु। कुल २१५ पत्रय् च्वयातःगु पुलांगु नेपाललिपिं च्वयातःगु हस्तलिखित ग्रन्थ थौंकन्हय् राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित दु ।

ग्रन्थया नां *संगीतचन्द्र* च्वयातःगुलिं थ्व ग्रन्थबारे सरोकार तइपिं अप्वःसित संगीत सम्बन्धी सफू जुइमाः धइगु भ्रम जुइफु । तर थ्व ल्हाःतं च्वयातःगु ग्रन्थ महामुनी भरतया नाटचशास्त्र सफूयात कयाः विप्रदासं समीक्षा यानातःगु सफू खः। विप्रदासं समेत न्ह्यथनामतःगु गुलिखय् विषययात कयाः जगज्ज्योति मल्ल व वंशमणि झानं मन्थन यानातःगु दु। थुकी नाटचशास्त्रबारे विप्रदासया विचाः लिसें संगीत **रत्नाकर, निशंक, शंकुक, कोहल, निधिकर, शार्ङ्गदेव, निशङ्काचार्य, श्रीकण्ठ बल्लभाचार्य** आदि नाटचशास्त्रया विद्वान्‌पिनिगु विचारया खँय् नं चर्चा यानातःगु दु।

जिज्ञासु ब्वँमिपिनिगु जानकारीया नितिं हस्तलिखित ग्रन्थ *संगीतचन्द्र*या न्ह्यनेयागु न्यागू पत्र व दकलय् लिपायागु पुष्पिकाबाक्य न्ह्यब्वयागु दु। उकी पुलांगु भाषायात न्हूगु नेपालभाषां अनुवाद नं बियागु दु।

।ख१। ॐ भवानीशंकराभ्यां नमः।।

नत्वा गुरुं गुरुतरं भरतं च नत्वा,
नत्वा ततो गुरुतमं गिरिजाधिनाथम्।
वागीश्वरीं भगवतीं वहुशोपि नत्वा,
संगीतचा२न्द्र करणाय करोमि यत्नम्॥

**** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया निवर्तमान प्रमुख***

विश्वं स्थावरजङ्गमात्मकमिदं यस्याङ्गिकं वाङ्मयम्,
सर्व्वं वाचिकमिन्दुसूर्य्यभगणाद्याहार्य्यमार्य्या जगुः ।
वीक्षामात्रकृ।३।ताखिलत्रिभुवनो यः केवलं सात्विको
रुद्रः स्त्रीकृतसव्यभागसुभगो भूयात् स वः श्रेयसे ॥

इ्हपां नाट्यशास्त्रया, आरम्भ यायस, विघ्न मदयकं संपू।४।र्ण्ण याय कारणन, भिङ आचार इ्हपांनिस्यंया, क्रमण इ्त्याङ ववस, थ्वगुलि शास्त्रया, उत्पति याक निमित्तिन, ओया उचित महादेवया, कीर्त्तन रूप मं।५।गल ग्रहन्थ कारण यायताना, ओम्हा महादेवन, छेसकल सकलेसतां कल्याण थयात ओम्हा महादेव गोम्हा, गोम्हा महादेवया थ्व स्थावर जङ्ग।६।म रूप थ्व विश्व, आंगिक अभिनय धकं, मुनिपनिसेन ल्हारा, वाङ्मयव वचननव वगुलि, वाचिक अभिनय धारा, चन्द्र सूर्य्य नक्षत्र तिलाहिला आहा।७।र्य्य अभिनय धारा, सोया मात्रणं त्रिभुवनं दयकव, सात्विक धाय शिवया रूपं, बाम भागस तयाम्हा स्त्रीन, सुन्दर, थथिं महादेव, आङ्गिक आदिन पेता।८। प्रकार अभिनयं इ्हवना ल्हाइव थुका ॥ थनानलि नाट्यया, उत्पत्तिया प्रकार ल्हाय ॥

न्हापां नाट्यशास्त्र आरम्भ याय्‌बलय्‌ विघ्न मदय्‌क पूवंकेगु लागी भिंगु आचार न्हापांनिसें छसिंकथं न्ह्यानावःगुकथं थुगु (नाट्य)शास्त्रया उत्पत्ति याःगु नितिं महादेवया कीर्तनस्वरूप थुगु ग्रन्थ ज्याय्‌गु उचित जू । उम्ह महादेवं छिस्कलपिं सकसित कल्यान यात । उम्ह महादेव गुम्ह महादेवया थ्व स्थावर जङ्गम रूप थ्व विश्व आंगिक अभिनय खः धकाः मुनिपिंसं धाल । वाङ्मय वा न्ववानाः याइगु अभिनययात वाचिक अभिनय धाल । चन्द्र, सूर्य, नक्षत्र व तिसायात आहार्य अभिनय धाल । स्वया मात्र नं त्रिभुवन दय्‌कीगुयात सात्विक अभिनय धाल । शिवया रूप, खवगु भागय्‌ तयाःम्ह मिसा (पार्वती), थथे बांलाःम्ह महादेवं आङ्गिक आदि प्यताजि अभिनय न्ह्यज्यानाः धाइ । थनंलि नाट्य-उत्पत्ति ग्वःताजि दु, धाय्‌ ।

अत्यर्थितः सह सुरैः सुरनायकेन ।
वेदेभ्य एव यमसृज्यत नाट्यवे।२क१।दम् ॥
धाता ददौ तमृषये भरताय सोपि ।
लेभे विशेषमथ तण्डुगिरीन्द्रजाभ्याम् ॥

देवलोकव नापा चोङ देवया नायक इन्द्रन प्रार्थना याक ब्रम्हाया।२।के, थ्वपायेधाङ ब्रम्हा, नाट्यशास्त्र गुलि वव, वेदन जायरपाव, वव, ल्हास्यं तयां दव ।

द्यःपिंनाप च्वनाच्वंम्ह द्यःपिनि नं नायक इन्द्रं ब्रह्मायाके प्रार्थना यात । थपाय्‌धंम्ह (तःधंम्ह) ब्रह्मां नाट्यशास्त्रय्‌ धयातःगु, वेदय्‌ धयातःगु व मेमेगु नं धयातःगु दु ।

ऋग्भ्यः पाठ्यमभूद् गीतं, सामभ्यः समपद्यत ।
यजुर्भ्योऽभिनया ।३। जाता रसाश्चाथर्व्वणः स्मृताः ॥

थथे डाङ नाट्य वेद, ब्रम्हाण, भरतमुनि सेना, भरतन ब्रम्हासके सेने धुनकाओ, थ्वगुलि नाट्य वेदयां विशेष दको ।४। हनों, तण्डुयाकें सेना, गिरीन्द्र जा पार्व्वतीयाकें सेना, तण्डु धाये महादेवया नायक छम्हा ॥ थ्वनलि भरतमुनिन सेङापनि परम्परा, थ्वनलि थ्वा।५।थ्व धकं काथे काथन ल्हाइव ॥

थजाःगु नाट्यवेद ब्रह्मां भरतयात स्यन । भरतं ब्रह्मायाके सयकाः काय्धुंकाः थ्व नाट्यवेद फुक्क तण्डुपाखें सय्कल, गिरीन्द्रं पार्वतीपाखें सय्कल । तण्डु धइम्ह महादेव खः । थथे भरतमुनिं सय्कूगु परम्परा 'थ्व थ्व खः' धकाः छसिंकथं धाय् ।

तत्ताण्डवाख्यमथ लास्यमिति प्रसिद्ध ।
सर्व्वं न्यधान्निजसुतेषु तथाप्सरःसु ॥
तेभ्यो मुरारिमहिला जगृहुस्तथान्ये
नाट्यं (६)विदग्धजनराजकुमारकाद्याः ॥

भरतमुनिन सेङागुलि प्रकास याय, थ्व तण्डुन दयकान ताण्डव जुरा, थ्वगुलि लास्य ताण्डव धकं प्रसिद्ध जुरा, (७)थ्व सकलें भरतमुनिन थव मोचातो, अपसरापनि सेङाव तरा, थ्वपनिस केनान, श्रीकृष्णया स्त्रीपनिसेन कायाव हयकरा, थ्व प्रकारण वि(८)दश्वजनपनि राजपुत्र आदिन सकलसनं सेना ॥

भरतमुनीं स्यंगु खँ कने । थ्व तण्डुनं दय्कूगु ताण्डव जुल । थ्व लास्यताण्डव धकाः नां जाल । थ्व फुक्क भरतमुनीं थः मचातय्त, अप्सरापिन्त स्यनातल । थुमिसं क्यंगु श्रीकृष्णया कलाःपिन्सं सय्काः हइकल । थुगुकथं विदश्वजनपिं व राजपुत्रपिं आदि सकसिनं स्यन ।

तेभ्योप्यन्य इति स्पष्टमद्य यावत् प्रवर्तते ।
एवं परम्पराप्राप्तो, नाट्यवेदार्थसंग्रहः ॥
क्रि(२ख१)यते ह्यभिलाषेण, विद्वच्चरणसेविना ॥

ओपनिसता सकलसतां थ्वगुलि प्रकारण प्राप्त जुयानलि, सौराष्ट्रया मिसातोसेन, श्रीकृष्णया स्त्रीपनिसकें, रा।२।जपुत्रपनिसकें सेना, थ्वलसांनिस्यं परंपराण आवतोलेङ, दस्यं चोङ, थ्वगुलि नाट्यया उत्पत्ति स्कन्द पुराणस, सज्य खण्डस दव, अभिलाषना।३।म श्री विप्रदासन दयकला थ्व, गथिङाङ विप्रदासन, पण्डितया चरण सेवरपुम्हान ॥ थ्वनलि अनुक्रमणिका ल्हाय ॥

व फुक्क थुकथं प्राप्त जुयाःलि सौराष्ट्रया मिसातय्सं श्रीकृष्णया कलाःपिन्त, राजपुत्रपिन्त स्यन । थुबलय्निसेंया परम्परा आःतलें ल्यनाच्वन । थुगु नाट्यया उत्पत्ति स्कण्डपुराणया सज्य खण्डय् दु । अभिलाष नाम (?) श्री विप्रदासं दय्कल । थ्व विप्रदास गजाःम्ह धाःसा पण्डितया चरणय् सेवा याइम्ह खः ।

नाट्यवेदसमुत्पत्ति।४।रथ तस्य प्रवर्त्तनम् ।
निर्म्माणं नाट्यशालाया, अस्याः पूजाविधिक्रमः ॥
सभापतिस्वरूपञ्च, लक्षणञ्च सभासदाम्।
सभायाः सन्निवेशश्च पूर्व्वर।५।ङ्गार्थवर्ण्णनम् ।
ततश्च पूर्व्वरङ्गाङ्गप्रत्याहारादिवर्ण्णनम् ।
नान्दीश्लोकप्रपञ्चश्च, ध्रुवोपोहनवर्ण्णनम् ।
ततः प्रवेशः पात्रस्य ततोऽभिनयलक्षा।६।णम् ।
वृत्तिस्वरूपकथनं, नृत्यभेदनिरूपणम् ।

अङ्गप्रत्यङ्गयोर्लक्ष्म तथोपाङ्गनिरूपणम् ।
अङ्गानि च शिरोहस्तौ, वक्षः पार्श्वे कटी ततः ।
चरणौ।७ च तथा स्कन्धौ, प्रत्यङ्गानि ततः परम् ।
ग्रीवाकरौ पृष्ठमथोदरमूरू सजङ्घकौ ।
जानुनी मणिबन्धौ च, भूषणानि ततः परम् ।
दृष्टिस्तारापुटौ ।८। भ्रूश्च, नासिका नासिकानिलः ।
कपोलावधरौ दन्ता, रसना चिबुकं मुखम् ।
मुखरंगोथ कथितौ, पार्ष्णी गुल्फौ ततः परम् ।
अंगुल्यश्च स्तनावेवं ।३क१। स्युरुपाङ्गान्यनुक्रमात् ।
प्रचारा हस्तयोश्चैव, हस्तयोः करणान्यपि ।
हस्तकर्म्माणि क्षेत्राणि हस्तयोः स्थानकानि च ।
चार्य्यश्च द्विविधास्ता।२।द्वत्करणानि द्विधा पुनः ।
मण्डलानि द्विधा भौमा, काशिकत्वविशेषतः ।
न्यायाश्चतुर्व्विधास्तद्वदङ्गहाराः सरेचकाः ।
ततो भावास्तद्विशेषाः।३। स्थापिनश्च ततो रसाः ।
तत्पोषकाश्च निर्व्वेदस्तम्भाद्या व्यभिचारिणः ।
अथ प्रकीर्ण्णकं तत्र प्रागुपाध्यायलक्षणम् ।
आचार्य्यलक्षणञ्चैव, श्र।४।मारम्भस्ततः परम् ।
पात्राणां लक्षणं सम्यक्, ततः पात्रगुणास्ततः ।
लक्ष्मोत्तमस्य पात्रस्य पात्रदोषनिरूपणम् ।
पात्रालंकरणं देशी, लास्याङ्गानां ।५। प्रकाशनम् ।
पेरणीलक्षणं पश्चान्नटनर्त्तकलक्षणम् ।
देशी नृत्यक्रमः पश्चात्पेरणी पद्धतिस्ततः ।
ततश्चगोण्डलीलक्ष्म, पर्य्यन्ते गोण्डलीविधिः।६। ।
इति नृत्यप्रकाशेस्मिन्नध्याया दर्शिताः क्रमात् ।

ङ्हपां नाट्य वेद उत्पति १ नाट्य प्रकाश २ नाट्यशालाया निर्म्माण ३ नाट्यशालाया पुजा ४ सभापति।७।या स्वरुप ५ सभास चोडपनिस लक्षण ६ सभास चोने ७ पूर्व्व रङ्गया अर्थ वर्णना ८ पूर्व्व रङ्ग प्रत्याहार आदि वर्णना ९ नान्दी श्लोक १० ध्रूवोपोह।८।न ११ पात्र प्रवेश १२ अभिनय १३ वृत्ति स्वरूप १४ नृत्य भेद निरूपण १५ खुटा अङ्ग १६ गुटा प्रत्यङ्ग १७ जिमस्वंटा उपाङ्ग १८ जिमपेटा शिर १९ असंयु।३ख१।त संयुत नृत्य हस्त न्हयगुटा हस्तक २० ङाता वक्ष २१ ङाटा पार्श्व २२ ङाटा कटी २३ जिमपेटा चरण २४ ङाटा स्कन्ध २५ जिमन्हसटा तारा कर्म्म ३६ ।२। गुटा पुत कर्म्म ३७(२७) न्हसटा भ्रु कर्म्म ३८(२८) खुटा नासिका ३९(२९) जिमगुटा श्वास ४०(३०) खुटा कपोल ४१(३१) जिटा अधर ४२ न्हसटा दन्त ३३ खुटा जिव्हा ३४ च्याटा मा।३।नो ३५ खुटा बदन ३६ पेटा मुख राग ३७ खुता हस्त प्रचार ३८ पेटा हस्तकरण ३९ नीयता हस्त कर्म्म ४० जिमस्वटा हस्त क्षेत्र ४१ ङयछटा स्थान।४। ४२ चयखुटा चारी ४३ शरछिच्याटा करण ४४ सुयखुटा देशीकरण ४५ नीयटा

मण्डल ४६ पेटा न्याय ४७ सुयनेटा अंगहार ४८ पेटा रेचक ।५। ४९ पियगुटा भाव ५० रस वर्ण्ण ५१ रस देवता ५२ श्रृगार ६३ हास्य ६४ करुण ६५ रौद्र ६६ वीर ६७ भयानक ६८ वीभत्स ६९ अभुत ६० शान्त ६१ प्रत्ये।६।क ब्यभिचारी ६२ प्रत्येक सात्विक ६३ नृत्योपाध्याय ६४ नृत्याचार्य्य ६५ श्रमविधि ६६ पात्र ६७ पात्रगुण ६८ उत्तमपात्र ६९ पात्रदोष ७० पात्रालंकाल ७१ ।७। जिटा लास्याङ्ग ७२ पेरणी ७३ घर्घरादि ङाटा पेरण्यङ्ग ७४ पदिवाडादि षुटा घर्घराया भेद ७५ नट लक्षण ७६ नत्तक लक्षण ७७ वैतालिक ७८ चारण ७९ ।८। काल्कादिक विधि ८० संप्रदाय लक्षण ८१ देशी नृत्य पद्धती ८२ देशी पेरणी पद्धति ८३ माण्डली लक्षण ८४ माण्डली विधि ८५ थ्वते अनुक्रमणिका ग्रन्थस ।४ क१। चोनइओ ॥

न्हापां नाट्यवेदया उत्पत्ति १, नाट्य प्रकाश २, नाट्यशालाया निर्माण ३, नाट्यशालाया पूजा ४, सभापति।७।या स्वरूप ५, सभाय् च्वंपिनिगु लक्षण ६, सभाय् च्वनेगु ७, पूर्वरङ्गया अर्थवर्णना ८, पूर्वरङ्ग प्रत्याहार आदिया वर्णना ९, नान्दी श्लोक १०, ध्रूवोपोहन ११, पात्रप्रवेश १२, अभिनय १३, वृत्ति स्वरूप १४, नृत्य भेद निरूपण १५, खुता अङ्ग १६, गुता प्रत्यङ्ग १७, झिंस्वता उपाङ्ग १८, झिंप्यता शिर १९, असंयुत संयुत नृत्य हस्त न्हय्गुता हस्तक २०, न्याता बक्ष २१, न्याता पार्श्व २२, न्याता कटी २३, झिंप्यता चरण २४, न्याता स्कन्ध २५, झिंन्हय्ता तारा कर्म्म ३६, गुता पुत कर्म्म २७, न्हय्ता भ्रु कर्म्म २८, खुता न्हाय् २९, झिंगुता श्वास ३०, खुता कपोल ३१, झिता अधर ३२, न्हय्ता वा ३३, खुता म्ये ३४, च्याता मनो ३५, खुता बदन ३६, पेता मुखराग ३७, खुता हस्त प्रचार ३८, पेता हस्तकरण ३९, नीता हस्त कर्म्म ४०, झिंस्वता हस्त क्षेत्र ४१, नेय्छता स्थान ४२, चय्खुता चारी ४३, सच्छि व च्याता करण ४४, सुइखुता देशीकरण ४५, नीता मण्डल ४६, प्यता न्याय ४७, सुइनिता अंगहार ४८ प्यता रेचक ।५। ४९, पीगुता भाव ५०, रस वर्ण ५१, रस देवता ५२, शृंगार ६३, हास्य ६४, करुण ६५, रौद्र ६६, वीर ६७, भयानक ६८, वीभत्स ६९, अद्भुत ६०, शान्त ६१, प्रत्येक ब्यभिचारी ६२, प्रत्येक सात्विक ६३, नृत्योपाध्याय ६४, नृत्याचार्य ६५, श्रमविधि ६६, पात्र ६७, पात्रगुण ६८, उत्तमपात्र ६९, पात्रदोष ७०, पात्रालंकार ७१, झिता लास्याङ्ग ७२, पेरणी ७३, घर्घरादि न्याता पेरण्यङ्ग ७४, पदिवाडादि खुता घर्घराया भेद ७५, नट लक्षण ७६, नर्त्तक लक्षण ७७, वैतालिक ७८, चारण ७९, काल्कादिक विधि ८०, संप्रदाय लक्षण ८१, देशी नृत्य पद्धती ८२, देशी पेरणी पद्धति ८३, माण्डली लक्षण ८४, माण्डली विधि ८५, थुलि अनुक्रमणिका थ्व ग्रन्थय् च्वनी ॥

अयं हि पुरुषार्थानामशेषाणां प्रवर्त्तकः ।
अनेन कीर्त्तिरायुष्यं, सौभाग्यं च प्रवर्त्तते ॥

थ्व नाट्य संग्रहन, धर्म अर्थ काम मोक्ष, थ्वते पुरुषा।२।र्थ पेतायां, शेष मदयकं प्रकाश याक, कीर्त्तिं, आयुं, सौभाग्यं, थ्वन दयकइव ॥

थ्व नाट्यसंग्रहं धर्म-अर्थ-काम-मोक्ष थुगु पुरुषार्थ प्यतांया पूवंक प्रकाश याइ । थुकिं कीर्ति, आयु व सौभाग्य नं चूलाकी ।

पुत्रजन्मनि भूपानामभिषेकमहोत्सवे ।
मङ्गल्ये देवयात्रायां, विवाहे ।३। राज मन्दिरे ।
प्रयोज्योऽभिनयो योऽयं नानारससमाश्रयः ॥

थ्व नाना रसन, आश्राय याङाव चोङ अभिनद, पुत्र जत्मस राजा अभिषेक यायस, तवत।४।वधाङ उत्सवस, महादानादि यायस, मंगलस, देवया यात्रा यायस, विवाहस, राजाया छेंस, थ्वथ्व थायस प्रयोग याय ॥

थ्व थीथी रसं जायाच्वंगु नाट्य, काय् बुइबलय्, जुजुया अभिषेक याय्बलय्, ततःधंगु उत्सवय्, महादान आदि याय्बलय्, मंगल ज्याय्, द्यःया जात्राबलय्, विवाहबलय्, जुजुया लाय्कुली थजाःथजाःगु थासय् क्यने ।

तत्रादौ नाट्यनिलयनिर्म्मा।५।णंविधिवद् ब्रुवे ।
नाट्योपयुक्तवस्तूनामिदमादिर्यतो मतम् ॥

प्याखन हुयया छेंया विधि ल्हाय, नाट्यया दको बस्तुस ङ्हपां छें नि ॥

प्याखं हुलेगु छेँ (प्याखंछेँ) या विधि कने । नाट्यया दक्व विषयमध्ये न्हापां प्याखंछेँया नि खँ ल्हाय् ।

भुवमादौ परीक्षेत् ।६। ततः कुर्य्याद् गृहं शुभम् ।
दृढा समा स्थिरा गौरी, कृष्णा दोषैरदूषिता ।
अनूषरा कीलकास्थिकेशाङ्गारतुषोज्झिता, ।
कपालजन्तुवल्मीकहिंस्रको।७लादि वर्ज्जिता ।
लाङ्गलेन समुत्कृष्टा, शोधिता भूः प्रशस्यते ॥

ङ्हपां भुं परीक्षा, थ्वनलि नाट्यगृह दयके, गथिं भुं, तन धाव, माठ वाङ, लहनीत म्ह्वा।८।सु, असां हाकु, दोष मदु, उशल भुं मजुव, खोँट, कोस, साँ ह्यंग्वाल, माँ, आदिन मदु थाय, कपाल कोस, जन्त्र, कुमुद, जेकजन, कयङ्गल शव्द, थ्वते आदि।४ ख१।न मदु थाय, सा वायाव शोधित याङा भुं प्रशस्त धाय ॥

न्हापां बँया परीक्षा याय् । थनंलि नाट्यगृह दय्के । बँ गथे जुइमाः धाःसा क्वातुसे बःलाःगु जुइमाः, माथंवंगु बँ जूसा म्हासुचा वा हाकुचा जूसां दोष मदु । हाख्वं, क्वँय्, सँ, ह्यंग्वाः, मा (सिमा, स्वांमा आदि) मदुगु थाय् जुइमाः । कपाःक्वँय् (खप्पर), जन्त्र, कुमुद, जेकजन, कयङ्गल शव्द (?) आदि नं मदुगु थाय् जुइमाः । सा वाय्काः (हलो जोतय् यानाः) शोधन यानातःगु बँ भिंगु धाय् ।

रेवतीहस्तचित्रासु विशाखा त्र्युत्तरासु च ।
सौम्यपुष्यानुराधासु, तारास्वेता सुधीधनः ।
पुण्या।२।हं वाचयित्वादौ, प्रोक्ष्य शान्त्युदकेन ताम् ।
भुंवंकृत्वा समतलं, सितं सूत्रं प्रसारयेत् ॥

थ्व आरम्भ याय, रेवती, हस्ता, चित्रा, विशाखा, उत्तरा स्वंगोल मृगशि।३।रा, पुष्य, अनुराध, थ्वते नक्षत्रस धकं पण्डितन ल्हारा ॥ थ्वनलि ङ्हपां पुण्याह बचन ल्हाचके, शान्ति कलशया लंखन हाय, भुं माठ वानकयके, नायुव ।४। का खिपोट पेने ॥

थ्व आरम्भ याय्गु रेवती, हस्ता, चित्रा, विशाखा, स्वंगू उत्तरा (उत्तरा फाल्गुणी, उत्तरा षाढा, उत्तरा भाद्रपदा) मृगशिरा, पुष्य, अनुराध नक्षत्रय् खः धकाः पण्डिततय्सं धयातल । थनंलि न्हापां पुण्याह वचन (?) ल्हाके । शान्ति कलशया लखं हाःयाय् । बँ माथंवंके । नायुगु (तुयूगु) काखिपः प्यने ।

कार्प्पासं वाल्वजं वापि, मौञ्जं पाट्टं दृढं नवम् ।
आकृष्टं यद् दृढं पुंभिश्छिद्यते न कदाचन ॥

कपासयाँ खिपोटं तेव, सरखि, मुज, पाट, थ्व।५।तेया खिपोटनं तेव, न्हुल, क्वाभु, धनधन धाव माल, मनुखन सालाव चट मबुक, थथिं खिपोट पेङाव प्रमाण याय ॥

कपाय्या खिपः त्यः । सःखि, मुज (?), सिमाहःया खिपः नं त्यः । न्हूगु, बल्लाःगु व क्वातुगु माः । मनुखं सालाः चमबूगु थजाःगु खिपः प्यनाः प्रमाण याय् ।

प्रसार्य्यमानं तत्सूत्रं त्रुट्यते मा।६।ध्यतो यदि ।
स्वामिनः स्यात्तदा मृत्युस्त्रिभागे त्रुट्यते यदा ।
राष्ट्रक्षोभं तदा विंद्यात्प्रयोक्ता नश्यते तदा ।
तुरीयोऽस्य यदा भाग, त्रुट्यते चेदिदं क्रमात्।७ ।
भ्रश्यते स्यादपव्ययस्तदा कस्यापि वस्तुनः ।
अल्पं प्रशस्यते तस्माद् गृहनिर्म्माणकर्म्मणि ॥

थ्व पेङा खिपोट दथुस, चटबुटसा, स्वामिया मृत्यु जुइ।८।व, प्यंबो थयाव, सोंबोगुगुलि भागस, चटबुटसा, राज्य महाभय, थ्व क्रमणं प्यंबोगुलि चटबुटसा, छु छिन बस्तु मोइव, थ्वतेया हुन चिभायगुलि भा।५क१।गस प्रथमसं थजुर द्वितीयसं थजुर, चटबुटसा भिङ ॥

थ्व प्यनागु खिपः दथुइ चःबूसा स्वामीया मृत्यु जुइ । प्यब्व थयाः स्वब्वगु भागय् चःबूसा राज्यय् महाभय वइ । थुगुकथं प्यब्वय् चःबूसा छुं छगू वस्तु नाश जुइ । थथे जुयाः चीधंगु भागया न्हापांगु भागय् जुइमा वा निगूगु भागय् जुइमा, चःबुत धाःसा भिनी ।

निकृष्टं चतुरस्रं च, त्यस्रं चेति गृहं त्रिधा ।
चतुरस्रं पुनर्भिन्नं, दीर्घं सममिति द्विधा ॥

निकृ।२।ष्ट, चतुरस्र त्यस्र, थ्व स्वंता ३ नृत्यगृह, चतुरस्रं नेता प्रकार, दीर्घव समव ॥

निकृष्ट (ताःहाकःगु?), चतुरस्र (प्यकुंलाःगु) व त्यस्र (स्वकुंलाःगु) स्वताजि प्याखंछेँ दइ । चतुरस्र निताजि दु, ताःहाकः जुयाः प्यकुंलाःगु व बराबर जुयाः प्यकुंलाःगु ।

निकृष्टंमुत्तमं प्रोक्तं, चतुरस्रं तु मध्यमम् ।
उत्तमं चाधमं त्यस्रं, गृहमेवं ।३। चतुर्व्विधम् ।
निकृष्टं नितरां दीर्घमुत्तमं देवता गृहम् ।
चतुरस्रं तु यद्दीर्घं, राजन्यानां तदिष्यते ।
चतुरस्रं समं यत्तद्व्राह्मणादिसुखावहम् ।
त्यस्रं यदव।४।रं तत्तु, हीनवर्ण्णाश्रयोचितम् ॥

निकृष्ट धायगुलि उत्तम, चतुरस्र धायगुलि मध्यम, उत्तमं खव त्यस्र अधत, थ्वते पेता प्रकार, फछिन ताहाकगुलि ।५। निकृष्ट धाय, थ्व उत्तम, देवताया छें, चतुरस्र बिशेषण जुको ताहारडाव, राजाया छें, समान, चतुरस्र जुरडाव, ब्राम्हणया छें, थ्वन सुख बिइव ।६। त्यस्रगुलि, अधम, शूद्रयाता, हीन जातिपनिसता थ्व ॥

निकृष्ट धइगु उत्तम, चतुरस्र धइगु मध्यम नं खः उत्तम नं खः । त्यस्र धइगु अधम खः । थुपिं प्यताजि दु । आपाः हे ताःहाकःगुयात निकृष्ट धाय् । थ्व उत्तमगु देगः खः । चतुरस्र विशेषण जुक्व ताहाकः जुयाः लाय्कू समान जुइ । चतुरस्र ब्राम्हणया छेँ समान नं जुइ । त्यस्रगु अधम, शूद्र व चीधंगु जातियात सुख बीगु खः । थ्व त्यस्रगु अधम, शूद्र व चीधंगु जातियात सुख बीगु खः ।

* * *

इति सङ्गीतचन्द्र नामा ग्रन्थः समाप्तः ॥
सन्ति यद्यपि भूयांसोग्रन्थाः सङ्गीत गोचराः ।
तथापीदृशमन्यत्तुनास्तीति परिचिन्त।७यन् ॥
पीयुष हरणं ताक्ष्योयस्नाद्विहितवान्यथा ।
तथै तत्पुस्तकं श्लाघ्यं, दूराद्दक्षिण देशतः ॥
आजहार नृप श्रेष्ठः श्रीजगज्यो।८।ति रीशिता ॥

थ्व भर(त) सुत्रया अर्थ श्रीविप्रदासन संग्रह याङा सङ्गीत संग्रह नाम, नेपालस ङ्हंनिस्यं मदु, दक्षिण देशन हले अति ।२१५ख१। यत्नन लाचका थ्वथिडाङ बस्तु डेङां मदु सोयां मदु, प्याखनयाता मालको संपूर्णन गाक, आदिन अन्ततों पुत्तवानकं सोयं माल, थ्व ।२। ग्रन्थया समस्तं मूलं नेपालभाषाण पेस्यं तया, रागओ मओ जुको श्रीविप्रदास महापण्डितन मल्हाक ग्रन्थ बिस्तार जुभिन, श्रीवंशम।३णि झाव लोचय, श्रीश्रीजगज्योतिर्म्मल्लदेव प्रभु ठाकुरसन, अनेग यत्न याङाओ दयका, थ्व सङ्गीतचन्द्र नाम ग्रन्थ थ्व ॥ ॥

थ्व भरत-सूत्रया अर्थ विप्रदासं संग्रह यानातःगु संङ्गीतसंग्रह धइगु सफू नेपालय् न्हापा-न्हापा मदु । दक्षिण देशं हयातयागु, अति कुतः यानाः प्राप्त जूगु थजाःगु बस्तु न्यनां मदु, स्वयां मदु । प्याखंयात माःगु सकतां गाः । च्वंनिसें क्वथ्यंक पूवंक ब्वनेमाल । थ्व ग्रन्थया मूल फुक्क नेपालभाषां हीका तया । राग मवःगु जक श्रीविप्रदास महापण्डितं धयामतः । ग्रन्थ अति तःधं जुइगु कारणं श्रीवंशमणि झा व श्रीश्रीजगज्योतिर्मल्ल प्रभु ठाकुरं अनेक कुतः यानाः थ्व सङ्गीतचन्द्र धइगु ग्रन्थ दय्कुगु खः ।

* * *

अभिलेखालयया सूचीकरण

☞ *सहप्रा. ज्वाला स्थापित*

***मूति** (abstract) : अभिलेख संग्रह यानाः उकिया संरक्षण संबर्द्धन व माःबले अध्ययनकर्तापिं वयाः अध्ययन याय्‌गु व्यवस्था मिले यानाबीगु ज्या अभिलेखालययागु खः । अभिलेखालयं थीथी इलय्‌ याःगु थीथी भाषा, थीथी लिपि व थीथी वस्तुयागु अभिलेख मुंकातःगु दइ । व अभिलेखयात अध्ययन याय्‌ अःपुक मूलपाठया अभिलेख स्वयुन्त्यः अभिलेखया धलः दय्‌काः उकिया सूचीकरण यानाः सामान्य ज्ञान बीगु ज्या याइ । थथे सूचीकरण याय्‌गु ज्या थीथी कथं यानातइ । थ्व लेखय्‌ वहे विषययात कयाः विस्तृत वर्णन जूगु दु ।*

मूखँग्वः सिद्धिदास, सज्जन-हृदयाभरण, संचय, संवाद, सत्यमदन, सनातन धर्म, सर्ववन्धु, थःगु मिखाय्‌, वर्णविन्यास

(क) अभिलेखया सूचीकरण (Cataloging) या धलः

१. अभिलेख संग्रहालयलय्‌ थीथीकथंया अभिलेख संग्रह जुयाच्वनी । थज्याःगु अभिलेखयात व्यवस्थित रुपं मिलेयानाः मालीबले तुरुन्त लुइकेफइकथं व्यवस्थित यानाः तयातइ । अथे हे थ्व संग्रहालयलय्‌ गुलि गज्याःगु किसिमयागु छुछु विषययागु अभिलेख दु धकाः पुरा विवरण तय्‌त व अभिलेखया सूची दय्‌के माः । उकिं हरेक संग्रहालयलय्‌ सूची (catalogues) दय्‌कातइ । सूची धाय्‌बले छु अभिलेख गन दु ? छु अवस्थाय्‌ दु ? लेखक सु ? गुलि पौ दु ? आदि खँया सामान्य परिचय बियातःगु सूचीपत्र खः ।

अभिलेखमध्ये ग्रन्थअभिलेखयागु सम्पादन अध्ययन याय्‌बले छगू ग्रन्थ जक स्वयां मगाः । बरु व ग्रन्थया प्रतिलिपित यक्व स्वयाः तुलना यानाः अध्ययन याय्‌माः । छाय्‌धाःसा ग्रन्थकर्ता ग्रन्थ च्वइबले भुल जुइगु सम्भव दु । अथे हे हजारौं वर्ष न्हापाया ग्रन्थयात अनेक पटक अनेक व्यक्तिं अनेक इलय्‌ प्रतिलिपि तयार याइ । थथे याइबले प्रतिलिपि यायां व प्रतिलिपि मूल स्वयां तसकं फरक जुयाः अशुद्धि त्रुटिपूर्ण जुइगु तस्सकं सम्भावना दु । व हे कारणं छुं नं ग्रन्थया सम्पादन याय्‌बले फक्व यक्व प्रतिलिपिया तुलना यानाः अध्ययन याय्‌माः । थुकिया लागि विभिन्न प्रतिलिपिया संग्रह यानाः अध्ययन याय्‌त विभिन्न अभिलेखया ग्रन्थसूचीया लिधँसा कयाः मालेज्या याय्‌माः । थुकिया लागि थीथी अभिलेखालय्‌ थीथी कथं सूची दय्‌कातःगु दु ।

थथे सूची दय्‌कीबले विशेषयानाः स्वंगूकथं दय्‌कातइ ।

१) सामान्य सूची (A Catalogue of MSS)
२) विवरणात्मक सूची
(A Descriptive Catalogue of MSS)
३) सूचीया सूची (Catalogues Catalogorum)

१) सामान्य सूची : थ्व सामान्य सूची ग्रन्थसम्बन्धी सामान्य सूचना जक बियातइ । गथे - (क) ग्रन्थया नां (ख) लेखकया नां (ग) विषय (घ) लिपि (ङ) ग्रन्थ संख्या

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग व पाटन संयुक्त क्याम्पसय्‌ प्राध्यापन यानादी ।*

थथे सामान्य सूची सामान्य विवरण जक दइ। थुकी व सफूया सम्वत, गज्याःगु अवस्थाय् दु, पूर्ण लाकि अपूर्ण, छु वस्तु आदि खँ च्वयाः तइमखु। थज्याःगु सूची अप्पोथें व्यक्तिगत अभिलेख संग्रहकर्ताया थाय् दइ । राष्ट्रिय अभिलेखालयया विभिन्न किसिमयागु ग्रन्थसूचीमध्ये शुरुयागु सूची सामान्यकथं हे च्वयातःगु खः । अथे हे केशर पुस्तकालय नं शुरुया सूची सामान्यकथं हे च्वयातःगु दु ।

नमूना -

क) ग्रन्थया नां - वेताल पंचविंशति

ख) लेखकया नां - मानसिङजु

ग) विषय - बाखं

घ) लिपि - प्रचलित नेपाललिपि

ङ) ग्रन्थ संख्या - ३४

२. **विवरणात्मक सूची** : अभिलेखालयलय् प्राप्त ग्रन्थया पूर्ण विवरण बियाः च्वयातःगु सूचीयात विवरणात्मक सूची धाइ । थज्याःगु सूची क्वय् बियाकथं दइ -

क) क्रमसंख्या ख) ग्रन्थसंख्या ग) ग्रन्थ नां घ) ग्रन्थकार ङ) टीकाकार च) आधार (वस्तु) छ) लिपि ज) आकार झ) पृष्ठसंख्या (पाः) ञ) पंक्ति प्रतिपृष्ठ (झो) ट) अक्षर प्रति पंक्ति (छझ्वलय् ग्वःगः आखः) ठ) परिमाण ड) दशा ढ) लिपिकाल ण) लिपिकार त) विषय थ) किसिम द) आदि; समाप्ति वाक्य ध) भाषा न) प्वाः

दसु -

(क) क्रम संख्या (Serial No.)	२०	DPN1462
(ख) ग्रन्थ संख्या (Acc. No.)	२४०	४९२
(ग) ग्रन्थ नाप (Title)	मेघदुत	वेताल पञ्चविंशति
(घ) ग्रन्थकार (Author)	कालिदास	×
(ङ) टीकाकार(Commentator)	मल्लिनाथ	
(च) आधार (Material)	देसी कागज	मःभ्वं
(छ) लिपि (Script)	देवनागरी	नेपाल लिपि
(ज) आकार (Size)	२६×३१से.मी.	२६.५×९से.मी
(झ) पृष्ठ संख्या (Folio)	४५०	८४
(ञ) पंक्ति प्रतिपृष्ठ (Line of folio)	८	
(ट) अक्षर प्रति पंक्ति(Letters per line)	३०	
(ठ) परिमाण (Extent)	अपूर्ण/पत्र १३, २१, ५५ पूमवं १०७, १२०, २३०, २६० अप्राप्त	
(ड) दशा (Condition)	बांला	बांला
(ढ) लिपिकाल (Age)	१८५०	
(ण) लिपिकार (Scribe)	नीलकण्ठ, वाराणसी	
(त) विषय (Subject)	खण्डकाव्य	बाखं
(थ) किसिम (Type)	ब्यंसफू	ब्यंसफू
(द) भाषा (Language)	हिन्दी	नेपालभाषा
(ध) आदि वाक्य/अन्त्य वाक्य		

थ्व फुक्क खं निगू तरीकां च्वया तइ ।

क क्रमसंख्या	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	झ	ञ
ट	ठ	ड	ढ	ण	त विषय	थ किसिम	द भाषा	ध	न

मेगु तरीका -

- DPN 0042 कुब्जिका कर्म (Kubjika Karma) NRN हबि-४३ RN 1793/ नेपाल-भुजिमोल/संस्कृत भाय्/ने.सं. ६३०/पूवं/धं - ६.७×२० से.मी./पौ -४१/थ्यासफू/बांलाः/किप्वाः दुगु/लखं चनाः आखः सीमदयाच्वंगु ।(राजा शाक्य-आशा सफूकुथिया सफू धलः)

- ७३६ जग्य विधान

लिपिकार लतन्ह (रत्न)मुनि वज्राचार्य

दोलखा

रनिङ नं २५९२ । धलः ल्या १९४ । बु. ला. जा. ल्याः ७२६ । विषय धार्मिक विधि । धर्म बौद्ध । भाय् संस्कृत । ने. भा. । लिपि नेवाः । म्हासु थ्याःसफू । ९×२०.५ से.मी. । पौ ल्याः ४ । झो ल्याः ८/९ । नेपाल सम्वत ८७९ । पूर्ण । थुकी 'दशकर्म' व दश क्रिया विधि नं दु ।

आदि वाक्य -

ऊं नमः वज्रसत्वाय । जग्य विधान ।

समाप्ति वाक्य -

इति जज्ञ विधि समाप्त ।।

३. सूचीया सूची : थीथी देश विदेशय् च्वंगु अभिलेखालय व संग्रहालयस च्वंगु सूचीया नं सूची दय्कातःगुयात सूचीया सूची धाइ ।

नेपालय् पुलां पुलांगु संस्कृत, नेपालभाषा, पालि, मैथिली, तिब्बती, नेपालीया (यक्व) हजारौं ग्रन्थ विभिन्न संस्था, संग्रहालय मुनाच्वंगु दु । नेपालय् जक मखु नेपालया महत्वपूर्ण ग्रन्थ नेपाःया पिने भारत, बेलाइत, जर्मनी, तिब्बत, अमेरिका, जापान, श्रीलंका, बर्मा, थाइल्याण्ड आदि देशया संग्रहालय लानाच्वंगु दु । थ्व बाहेक व्यक्तिगत रुपय् यक्व विद्वान्, साधारण मनूतय् छेँय् छेँय् लानाच्वंगु दु । थ्व फुक्क ग्रन्थया सूची तयार यानातःगु मदु । थीथी संस्था संग्रहालय, अभिलेखालय अन हे दुनेया सूची जक दु । अले छम्ह अनुसन्धानकर्ताया लागि फुक्क थाय्या ग्रन्थया ज्ञान प्राप्त याय्त तक्कं थाकु ।

थीथी संस्था संग्रहालय व्यक्ति विशेषयाके मुनाच्वंगु ग्रन्थ सूचीया नं सूची दय्केगु तसकं आवश्यक खँ खः । थथे दय्कातःगु सूचीयात सूचीया सूची धकाः धाइ । थुकिया परिपूर्तिथें च्वंक जर्मन रिसर्च प्रोजेक्टं छगू तयार याःग् दु ।

थथे ग्रन्थ सूचीया सूची दय्केमाःगु आवश्यकतायात महसुस यानाः दकले न्हापां जर्मनी निवासी थियोडोर आफख्त (सन् १८९०) उन्नाइसौं शदी दय्कल । थ्व दय्केत निरन्तर ३० वर्ष तक प्रयास यानाः दकले न्हापांगु खण्ड सन् १८९०य् प्रकाशित यात ।

थ्व सफुती ७९५ पृष्ठ दु । अले लिपा संशोधन यायां सन् १८९६ सालय् द्वितीय, सन् १९०३ सालय् तृतीय खण्ड प्रकाशन जुल । थ्व गंन्थ शोधकर्तातय्त यक्व गुहालि जुल । लिपा मेमेगु सफू लुया वःलिसे प्रकाशित जुयावःलिसे थ्व सूचीया सूची नं अपूर्ण खनेदत ।

थ्वयां लिपा मद्रास विश्वविद्यालय सन् १९३५ सालय् डा. बी. राघवनं छगू सम्पादन मण्डलया निर्देशनय् मेगु सूचीया सूची तयार याय्गु ज्या यात । थुकी ४०० सूचीयात कयाः दय्कल । सन् १९६८ सालय् New Catalogues Catalogorum धका प्रथमखण्ड मद्रासय् प्रकाशन जुल । थ्व धुंकाः यक्व खण्ड प्रकाशित जुइधुंकल । थुकी भारत, चीन, नेपाल, तिब्बत, भुटान, श्रीलंका, जापान, थाइल्याण्ड, वर्मा, इण्डोनेशिया, मलेशिया, इंग्लैण्ड, फ्रान्स, जर्मनी आदि देशय् दुगु प्रायः दक्व पाण्डुलिपि भण्डार (ग्रन्थ संग्रहालय)या सूचीयात कयाः दय्कातःगु दु । थुकी ग्रन्थ व ग्रन्थकारयागु विषय च्वयातःगु दु ।

आशा सफूकुथिइच्वंगु वर्णनात्मक धलःपौ २२८य् च्वयातःगु मेघदुत ग्रन्थया सूची नमूना ।

१८८९ मेघदुत

लिपिकार शिवमुनि शाक्य

रनिङ नं १२४२ । धलः ल्याः ५५ । बु. ला. जा. ल्या. १०१३ । विषय खण्डकाव्य । भाय् संस्कृत ने.भा.(गनं गनं अर्थ) । लिपि नेवाः । म्हासु भौं । ४.६×१६.५ से.मि. । पौ ल्या ३३ । भ्वो ल्याः ४ । नेपाल संवत् ७८५ । पूर्ण शुद्ध । बांलाः ।

आदि वाक्य Begins

ऊँ नमः सर्वज्ञाय ।

कश्चित कान्ता विरह गुरूणा ... ... रामगियीश्रमेषु ॥

समाप्ति वाक्य Colophon

इति श्रीकालिदासकृतौ मेघदुतचरितामहाकाव्यः समाप्त ॥ ॥ श्रेयोस्तु सम्वत ७८५ आश्विनीशुद्धि १ एतद् दिने गोपुच्छेपर्वत शा(सा)म्हंगु महाविहारस्थित शाक्यवंशोद्भव श्रीशिवमुनिदेवेन स्वार्थमिदं मेघदुत चरितामहाकाव्यः लेखितं सम्पूर्ण मिति ॥ शुभमस्तु सर्व्वदा ॥ ॥ शुभ ॥

लिधंसा :

श्रेष्ठ, राजितबहादुर (११३२), *अभिलेख* । यलः न्हूहिसु पुचः ।
११२५, *सूचीकरण-कार्य-निदेशिका* । काठमाडौं : नेपाल जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ सूचीकरण परियोजना
NGMCP/Websites/NGMCP/index.htm .

* * *

अभिलेख सम्पादनया थासाया सार

☞ सहप्रा. डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठ

मूति (abstract) : थ्व थासा नेपालभाषा एम.ए. निगूगु दँया विद्यार्थीतयूसँ अभिलेख सम्पादन याय्माःगु अन्तर्राष्ट्रिय शैली पुस्तिकाया आधारय् छगू सार थासा थन प्रस्तुत जूगु दु । थुकी मूति, परिचय, उद्देश्य, विधि लिधँसा दक्को दुथ्याः । विधि दुने लागा, सैद्धान्तिक लागा, तथ्य संकलन, विश्लेषण, उकिया लिखँ, लिधँसानापंया थासा दुथ्याः ।

मूखँग्वः *अभिलेख, संस्कृति, पुस्तकालय, अध्ययन ज्वलं, पादटिप्पणी*

अभिलेख सम्पादनया मूति (Abstract)

क) परिचय,

ख) सैध्दान्तिक अवधारणा,

ग) विषयवस्तु वा सिध्दान्तया सीमाङ्कन,

घ) विधि,

ङ) विश्लेषण,

च) लुयावःगु खँ ।

छध्वलंनिसें निध्वलं दक्व (क निसे च तकया) खँ दुथ्याकाः छपतिं अप्वः मच्वय्गु ।

१.१ परिचय

१.१.१ अभिलेखया विषय परिचय : नां, विधा, साल, अभिलेखया श्रोत ।

१.१.२ अभिलेखया भौतिक परिचय : हाकः, ब्या, जाः, ध्वः ल्याः, पौ, फोलियो, भ्वंया अवस्था, रङ्ग ।

१.२ न्ह्यज्या (पूर्वकार्य समीक्षा) न्ह्यथनेगु ।

१.३ सैद्धान्तिक अवधारणा

१.३.१ अभिलेख सम्पादनया सिद्धान्त : लिप्यान्तरण, सम्पादनया अवधारणा, पुनःव्याख्या छु याय्त्यनागु खः, उकिया उल्लेख ।

१.४ विधि : (याय्त्यनागु विधिविज्ञानया परिचय)

१.४.१ अध्ययनया लागा : थाय् वा विषयवस्तु वा सिद्धान्तया सीमाङ्कन ।

१.४.२ विधि : पुस्तकालयीय विधि वा उकिया उल्लेख ।

---

* च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।

१.४.३ सामग्री संकलन : अध्ययनज्वलं गन, गथे, सुयाके गुकथं, छु विधि (पुस्तकालय, व्यक्ति, क्षेत्रगत भ्रमण आदि) छ्यलाः कयागु खः उकिया उल्लेख ।

१.४.४ विश्लेषण : चिन्ह, संकेत, संख्या, लिपि, भाषा, व्याकरण आदि छुकिया यायत्यनागु उकिया उल्लेख ।

१.४.५ लिधंसा : उपलब्ध ज्वलं गुकथं व्यवस्थित याय्गु खः, उकिया उल्लेख याय्गु । छु गज्याःगु सामग्री गनं कयागु खः उकियात साहित्य, भाषा व संस्कृतिया विद्यार्थी जूगुलिं एम.एल.ए. सिष्टमकथं तय्गु । लिधंसा ज्वलनय् तयाः नं मगाःगु खँ पादटिप्पणी (Foot Note) तय्गु ।

१.५ व्याख्या विश्लेषण

१.५.१ मूलपाठ व उकिया लिप्यान्तरण : प्रत्येक पेज वा फोलियोया लिप्यान्तरण गथे खः अथे देवनागरी आखलं लिप्यान्तरण तय्गु । गथेः

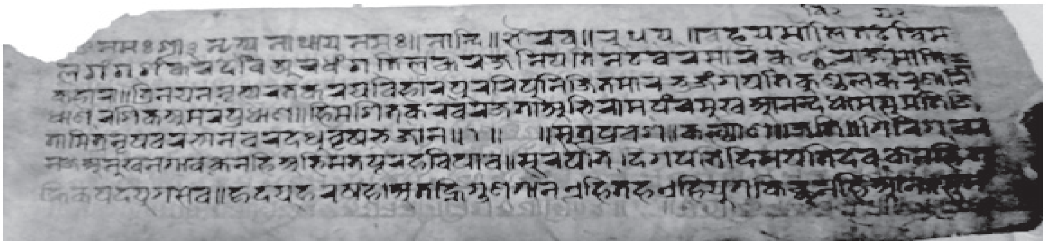

१(क)

? नमः श्री ३ नृत्यनाथाय नमः ॥ नान्दि ॥ भरव ॥ रु, थ, प,॥ वहय मौलितटे विम
ल गंग शंकरदेवि अरधंग तिलक रज नियति नटवरसार कण्ठ विराजय मोति
कहारा ॥ त्रिनयन नृत्यरत करय विहार पुर रिपु निजितमार भुजंग पति कुण्डल करुणा नि
धाण रशिक अमर प्रधाण ॥ हिमशितकरे वरजता अभिराम पंचमुख आनन्द धाम सुमति जि
तामित्र नृपवर भानवरदे थू वृषभ जान ॥१॥ सूत्र प्रवेश ॥ कल्याण ॥ जति ॥ गिरिश चर
नजे अनुखने गावेकनहि अभिमत पुरहविपाव ॥ सूरपति, दिगपति, दिनपतिदेव, केनहित
न्हिकपद युगसेव ॥ ह्रदय हरषहो अतन्हि गुणगान एहित हनुहियुग किच्छु नहिआन ॥ सुम

१.५.२ सम्पादित खण्ड : प्रत्येक पेज वा फोलियोया सम्पादित अंश तय्गु । गथेः

? नमः श्री ३ नृत्यनाथाय नमः ॥
नान्दि ॥ भैरव ॥ रु, थ, प,॥
वहय मौलितटे विमल गंग शंकरदेवि अर्धंग तिलक रज
नियति नटवरसार कण्ठ विराजय मोतिकहारा ॥
त्रिनयन नृत्यरत करय विहार पुर रिपु निजितमार
भुजंग पति कुण्डल करुणा निधान रशिक अमर प्रधान ॥
हिमशितकरे वरजता अभिराम पंचमुख आनन्द धाम
सुमति जितामित्र नृपवर भानवरदे थू वृषभ जान ॥१॥
सूत्र प्रवेश ॥
कल्याण ॥ जति ॥

गिरिश चरण जे अनुखने गावेक नहि अभिमत पुरहविपाव ॥
सूरपति, दिगपति, दिनपतिदेव, केनहित न्हिकपद युगसेव ॥
ह्नदय हरष हो अतन्हि गुणगान एहित हनुहियुग किच्छु नहिआन ॥
सुम(पो१ख)

१.५.३ विश्लेषण : थ्व ग्रन्थया चिन्ह, संख्या, लिपि, भाषाया जक अध्ययन जूगु दु ।

अ) चिन्ह : छु छु, गज्याः गज्याःगु नापं तयाः उकिया व्याख्या याय्‌गु ।

आ) ल्याःग्वः नेपाललिपिलिसे पाःगु गज्याःगु छु ल्याःग्वःया लिपि लुगु दु दसु नापं व्याख्या याय्‌गु ।

इ) लिपि : नेपाललिपि स्वयाः पाःगु गज्याःगु छु छु वर्णया लिपि लुगु दु दसु नापं व्याख्या याय्‌गु ।

ई) भाषा : नेपालभाषाया ध्वनि, शब्द(पेजःलाइन) गुकथं हिलावंगु दु ध्वनितात्विक व्याख्या याय्‌गु ।

नेपालभाषाया वाहेक मेगु भासं वःगु शव्दया ध्वनि (पेजःलाइन) गुकथं हिलावंगु दु ध्वनितात्विक व्याख्या याय्‌गु ।

१.५.४ न्ह्यब्वया : अध्ययनसम्पादनयात कथंहंक ब्वनेत डेसिमल प्रणालीया स्वंगः ल्याःतक छ्यलागु दु ।

१.५.५ लिधंसा : सामग्री गनं कयागु खः, उकियात साहित्य, भाषा व संस्कृतिया विद्यार्थी जूगुलिं एम.एल.ए. सिस्टमकथं तयागु दु । लिधंसा ज्वलनय्‌ तयाः नं मगाःगु खँ पादटिप्पणी (Foot Note) तयागु दु । अध्ययन ज्वलं बियादीपिं, माःमाः गुहालि यानादीपिन्त कृतज्ञता प्वंकागु दु । कृतज्ञता प्वंकेबले विभागीय प्रमूख, अध्ययन निर्देशक, विभागया शिक्षक, कर्मचारी, परिवारया जःपिन्त (मर्यादाक्रमकथं) कृतज्ञता व सुभाय्‌ प्वंकेमाः ।

१.५.६ थौया भासं परिष्कृत खण्ड ।

१.६ लुयावःगु खँ : सम्पादन यानाबले छु छु लुल ? उकिया उल्लेख याय्‌गु ।

१.६.१ चिन्ह : छु छु गुलि उल्लेख याय्‌गु ।

१.६.१ ल्याःग्वः : गज्याःगु ल्याःग्वः गुलि लुल उल्लेख याय्‌गु ।

१.६.१ लिपि : नेपाललिपिदुने छु छु विस्कंगु लिपि ग्वःगः लुल उकिया उल्लेख याय्‌गु

१.६.१ भाषा : छु छु भाय्‌या गुलि गुलि खँग्वः लुल, उकिया उल्लेख याय्‌गु ।

थ्व दक्व खँ च्वय्‌धुंकाः थ्व ग्रन्थया अध्ययनं नेपालभाषा, सहित्य, नेवाःजातियात छु गज्याःगु फाइदा जुइ फु, उल्लेख याय्‌गु ।

१.५ लिधंसा : क्वय्‌ न्ह्यथनाकथं थुकथं तय्‌गु

बज्राचार्य, धनबज्र (२०६४), *गोपालराजवंशावलीको ऐतिहासिक विवेचना* । काठमाडौः नेपाल र एशियालि अनुसन्धान केन्द्र ।

राजवंशी, शंकरमान (वि.सं. १११९), यक्षमल्लको समयका निश्चित संवत्‌ र तिथिमितिहरु, *पूर्णिमा*, ८:१८ ।

* * *

एम.ए. नेपालभाषा अनुसन्धान-प्रबन्ध : शुरुंनिसें सेमेष्टर-प्रणाली न्ह्य:तक

☞ उपप्रा. ईश्वरीमैयाँ श्रेष्ठ

***मूति** : थ्व च्वसु न्हापा ११२४ तकयागु अनुसन्धान-प्रबन्ध व अभिलेख-सम्पादन नापं तया: पिदनेधुंकूगु खः । थन हाकनं थ्व च्वसुयात थौंतकयागु पूर्णाङ्क १०० यागु जक अनुसन्धान-प्रबन्ध दुथ्याकाः न्ह्यब्वयुगु कुतः जूगु दु । थ्व च्वसु नेपालभाषा एम.ए. ब्वमिपिन्त आ:तक छु गज्या:गु विषयया अनुसन्धान-प्रबन्ध न्ह्यब्वयुधुंकल धयागु सामान्य जानकारी बीगु कुतः खः । थुगु च्वसुइ दुथ्या:गु १५० गू प्रबन्धयात २० गू विषयलय् ब्वथला: विषयगत जानकारी कायत अ:पुकेगु ज्या जूगु दु ।*

***मूखँग्वः** अनुसन्धान-प्रबन्ध, सिर्जनात्मक-प्रबन्ध, लोकसाहित्य, संस्कृति, संस्कार ।*

१. परिचय

औपचारिकरुपं शैक्षिक-संस्थाय् नेपालभाषा दुथ्याकूगु ख्वीस्वदँति दत । नेसं १०७४ (विसं २०११) निसें एस.एल.सी.या पाठ्यक्रमय् पूर्वीयभाषाकथं नेपालभाषा ब्वंकेगु व्यवस्था जूगु खः । उच्चशिक्षा आई.ए., बी.ए. तगिमय् नेपालभाषा ब्वंकेगु व्यवस्था जूगु नेसं १०८० (विसं २०१७)निसें ख:सां वयां नीछदँ लिपातिनि ११०१ (विसं २०३८ निसें एम. ए. तगिमय् नेपालभाषा ब्वंकेगु व्यवस्था जूगु खः । थ्वसिबें प्यदँ न्ह्यः नेसं १०९७ (विसं २०३४) शोधप्रबन्ध च्वया: नेपालभाषाय् एम.ए. यायगु व्यवस्था जूगु खः । नेपालभाषाया डिग्री बाइ डिजर्टेशन नामं शुरु जूगु थ्व व्यवस्था नापं ल्या:ख्यायबले नेपालभाषाय् एम. ए. शुरु जूगु पीदँ (४०) दत । थ्व अवधिदुने थ्यंमथ्यं १५० गू अनुसन्धान-प्रबन्ध दुथ्या:गु दु । उकीमध्ये दकले न्हापांगु अनुसन्धान-प्रबन्ध मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायय् न्ह्यब्व:गु कृष्णसुन्दर मल्लया 'नेपालभाषाय् न्हू चिनाखँ' खः, गुगु डिग्री बाइ डिजर्टेशन कार्यक्रमअन्तर्गतया छगूयां छगू जक अनुसन्धान प्रबन्ध खः, यद्यपि थ्व कार्यक्रमअन्तर्गत प्यदँया दुने न्ययखुम्ह (५६) ब्वमिपिसं नां दर्ता या:गु खः । वयां लिपायागु अनुसन्धान-प्रबन्ध एम.ए. नियमित-कक्षा सञ्चालन जुसांनिसेंयागु खः । उकीमध्ये न्हापांगु अनुसन्धान-प्रबन्ध चुन्दा वज्राचार्यया 'जितामित्र मल्लया पालय्या छगू धरत ग्रन्थ व उकिया भाषिक विशेषता' (११०५) खः । नेपालभाषा एम.ए. पाठ्यक्रमय् च्यागूगु पत्रय्, लिपा ११३० (२०६६)यागु पाठ्यक्रम परिमार्जनकथं भिगूगु पत्रय् उल्लेख यानात:कथं ऐच्छिक विशेष-अध्ययनअन्तर्गत शोधप्रबन्ध च्वयगु, सिर्जनात्मककृति च्वयगु व विशेषअध्ययनया व्यवस्थाकथं प्रबन्धलेखन जक १५० गू दुथ्या:गु खः । उकीमध्ये सिर्जनात्मक कृतिकथं प्यंगू कृति प्यंगू हे विधायागु दु । नेसं १११९ स प्रस्तुत जूगु सुलोचना मानन्धर धितालया 'लुमन्तिइ लेहेँबूगु अनुभूति' निबन्धमुना दकले लिपायागु

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग व पाटन संयुक्त क्याम्पसय् प्राध्यापन यानादी ।*

सिर्जनात्मक कृति खः । थ्वयां लिपा सिर्जनात्मक कृति प्रस्तुत यायगु प्रावधान मन्त । नेसं ११२०/११२१ निसें एम.ए. न्हूगु पाठ्यक्रमअनुसार झिगूगु पत्रय् न्ह्यथनातःकथं अभिलेखसम्पादन विषयप्रबन्ध च्वयगु व्यवस्था जूगु खः । थ्व पूर्णाङ्क ५० या खः । न्हापाया व्यवस्थाकथं पूर्णाङ्क १०० या अनुसन्धानप्रबन्ध व ५० या अभिलेखसम्पादनयात छसिकथं ल्याःतया छथायतुं तयगु व्यवस्था जूगु खः । लिपा ईया आवश्यकताकथं पूर्णाङ्क १०० व ५० अलग अलग ल्याःतया तयगु व्यवस्था जूगु दु । नेपालभाषा एम. ए. ब्वनेगु व्यवस्था जुयाः ख्वीनिदँ लिपा त्रिभुवन विश्वविद्यालयया नियमानुसार सेमेष्टरप्रणाली शुरु जुल । प्रस्तुत जूगु १५० गू अनुसन्धानप्रबन्धयात दुवालेबले थीथी विषय गथेकि प्राचीन-वाङमय, साहित्यया थीथी विधा, लिपि, व्यक्तित्व, कृतित्व, पत्रिकाया च्वसु धलः, नेवाः संस्कृति सम्बन्धी, थीथी संस्थासम्बन्धी आदि दुथ्याःगु दु । दुथ्याःगु अनुसन्धानप्रबन्धमध्ये गुलिं सफूया रुपय् नं पिदने धुंकूगु दु । सफूया रुपय् पिथंबले अनुसन्धानप्रबन्धया छगू ब्वयात जक कयाः नं पिदंगु दु । एम. ए. कक्षा न्ह्याःगु पीदँया दुने अनुसन्धानप्रबन्ध दुमथ्याःगु दँयात ल्याखायबले ११०३, ११०४, ११०६, ११११, १११२, १११३ व १११५ यानाः मुक्कं न्हयदँ दुमथ्याः । थ्व पत्रय् अनुसन्धानप्रबन्ध बाहेक मेगु विषय कयाः नं ब्वनेदुगुलिं थुपिं दँय् छगू हे अनुसन्धानप्रबन्ध दुमथ्याःगु जुइ । ल्याःकथं दकले अप्वः अनुसन्धानप्रबन्ध दुथ्याःगु दँ ११३६ खः । थ्व दँय् मुक्कं नीगू(२०) अनुसन्धानप्रबन्ध दुथ्याःगु दु । प्रस्तुत च्वसुइ सेमेष्टर प्रणाली शुरु जुइन्ह्यःतकयागु अनुसन्धान प्रबन्ध जक दुथ्याः ।

२. विषयगत धलः

२.१ काव्य / मे साहित्य / संगीत

क्र.सं.	ल्याः	विषय	शोधकर्ता	दँ
००१.	००१	नेपालभाषाया न्हू चिनाखँ	कृष्णसुन्दर मल्ल	११०२
००२.	०१५.	ऋतुमे बाह्रमासे मेंया अध्ययन	मंगला कारंजित	१११०
००३.	०४८.	सिलुमेया सांगितिक पक्ष छगू अध्ययन	योगेन्द्र राजकर्णिकार	११२२
००४.	०४९.	नेवाः समाजय् ध्याचू मे छगू अध्ययन	सिर्जना शाक्य	११२२
००५.	०६०.	नेपालमण्डलया पुलांगु ने.भा. नाटकया सांगितिक पक्ष	सुभाषराम प्रजापति	११२५
००६.	०६२.	नेपालभाषाया गजल छगू अध्ययन	राजेन्द्रकुमार महर्जन	११२६
००७.	०६८.	यल हकत्वाया दाफा भजन छगू अध्ययन	काजीमान डंगोल	११२६
००८.	०८२.	नेवाः ऋतुम्येया संगीत पक्ष छगू अध्ययन	बदनज्वालानन्द शर्मा	११२९
००९.	०९७.	'जि वया ला लछि मदुनि' बाखंम्येया छगू अध्ययन	शीलकुमारी महर्जन	११३१
०१०.	१२१.	सितलामाजु बाखंम्ये छगू अध्ययन	पतमकेशरी वज्राचार्य	११३३
०११.	१२३.	नेपालभाषा नीति काव्यय् मिसापिनि अवस्था	विमलकेशरी अमात्य	११३३

२.२ प्राचीन वाङ्मय / ग्रन्थ वाङ्मय / प्राचीन साहित्य

००१.	००२.	जितामित्र मल्लया पालय्या धरतग्रन्थ(धरोत वाङ्मय)	चुन्दा वज्राचार्य	११०५
००२.	०१३.	नेपालभाषाया छगू हितोपदेश व उकिया	ज्वाला स्थापित	११०९

००३.	०४१.	यल न्याखाचुकया धंजुया छुं पुलांगु पौ व बन्हःपौ	रविसन शाक्य	११२२
००४.	०४५.	कर्पावतीचरित्र नाटक छगू अध्ययन	जीवनकुमार महर्जन	११२२
००५.	१२०.	जतलप्याखं	धर्मगोविन्द महर्जन	११३३
००६.	१२२.	कातिप्याखनय् नृसिंह अवतार	सुनिता राजभण्डारी	११३३
००७.	१३२.	जगज्योति मल्लया नीतिसार संग्रहय् कामन्दकीय नी.प्र.	सरिता महर्जन	११३६

२.३ भाषा विज्ञान/व्याकरण

००१.	००३.	नेपालभाषाय् नासिक्य वर्ण	तुलसीलाल सिंह	११०५
००२.	००६.	नेपालभाषा थःथिति खँग्वःया	रुद्रलक्ष्मी श्रेष्ठ	११०५
००३.	०२३.	घाँय्या नेवाः नां	मीनबहादुर जोशी	१११८
००४.	०२७.	नेपालभाषाया बलामि भाषिकाया क्रिया	राजेन्द्र शाक्य	१११९
००५.	०७६.	ने.भा.या ताजिग्वः व जापानी भाषाया ताजिग्वःया तु. अ.	अरुण श्रेष्ठ	११२९
००६.	०७९.	किपूया भाषिका व यँ यल भाषिकाया तुलनात्मक अध्य.	राजन तण्डुकार	११२९
००७.	०९९.	थिमिया स्यस्यः बिनां	धर्मकृष्ण श्रेष्ठ	११३१
००८.	११३.	नेपाल खँग्वःया व्युत्पति नेपालभाषय्	प्रकाश शाक्य	११३२
००९.	१२५.	नेपालभाषा च्वज्याय् वर्णविन्यासया अध्ययन	रुबिन शाक्य	११३३
०१०.	१२६.	नेवाः मचा भाय्	गंगा वज्राचार्य	११३३
०११.	१२८.	संगु नेपालभाषाया व्याकरण रुपरेखा	माहिला महर्जन	११३४

२.४. पत्र-पत्रिका

००१.	००४.	भ्की (लय्पौ)या च्वसुधलः व उकिया योगदान	भूषणप्रसाद श्रेष्ठ	११०५
००२.	०१६.	नेपालभाषा साहित्यय् 'धर्मोदय' लय्पौया योगदान	बेलमाया ताम्राकार	११११
००३.	०२६.	नेपालभाषाया विकासय् 'धर्मदूत'या योगदान	तेजमान महर्जन	१११९
००४.	०३४.	ल्हातिंच्वया लय्पौ 'नेपाल'(विसं २००१)	निर्मला श्रेष्ठ	११२०
००५.	०३८.	पासा(बाःछिपौ)या च्वसुधलः व उकिया योगदान	पुनम मानन्धर	११२१
००६.	०५२.	बुद्धधर्म व नेपालभाषा पत्रिकाया धलःपौ	अन्नपूर्ण दर्शनधारी	११२३
००७.	०५७.	नेपाल संस्कृति लय्पौया च्वसुधलः व उकिया योगदान	कदमलाल महर्जन	११२५
००८.	०७८.	खेलुइताः पत्रिकाया च्वसुधलः व उकीया योगदान	मणिकलक्ष्मी शाक्य	११२९
००९.	१४१.	थौंकन्हे लय्पौया च्वसुधलः व उकीया योगदान	नजुमा राजभण्डारी	११३६

२.५ सिर्जनात्मक-प्रबन्ध

००१.	००५.	थन सीसिकं स्वाय् थाकु (छ्धाः प्याखंपुचः)	तुयुबहादुर महर्जन	११०५
००२.	००७.	न्हसला त्वय्वं (बाखंपुचः)	पुष्पानन्द शाक्य	११०५
००३.	०१२.	जिगु धरती : जिगु सर्ग (कविता मुना)	मंगलमान शाक्य	११०८
००४.	०२९.	लुमन्तिइ लेहेँबुगु जिगु अनुभूति (निबन्ध मुना)	सुलोचना धिताल मानन्धर	१११९

२.६ लोकसाहित्य

००१.	००८.	क्वाः ब्वथला छगू अध्ययन	हरिगोविन्द श्रेष्ठ	११०५
००२.	०१९.	नेवाः छुनाखँ छगू अध्ययन	गीताराज श्रेष्ठ	१११६
००३.	०४०.	गंप्याखं दुने लोकपक्ष	दिलीपकुमार जोशी	११२२
००४.	०८०.	खँत्वाः खँभाय् ब्वथला छगू अध्ययन	श्रीति शाक्य	११२९
००५.	०८५.	ध्वंच्वलय्चिगु बाखं छगू अध्ययन	ईश्वरमान महर्जन	११३०
००६.	११७.	किपूया क्वाः	शान्ति महर्जन	११३२
००७.	१४७.	नेवाः लोकबाखंया अभिप्रायया अध्ययन	सृष्टि श्रेष्ठ	११३६

२.७ व्यक्तित्व

००१.	००९.	धर्मरत्न 'यमि' व वय्कःया कृति	जनककुमार नेवाः	११०५
००२.	०१४.	निष्ठानन्द व वय्कःया ललितविस्तर	प्रेमहीरा तुलाधर	११०९
००३.	०२०.	मय्जु मोतिलक्ष्मी उपासिकाया व्यक्तित्व व कृतित्व	सरस्वतीलक्ष्मी रंजित	१११६
००४.	०२२.	धर्मादित्य धर्माचार्य व वय्कःया कृति	सुदर्शना दर्शनधारी	१११८
००५.	०२४.	ने.भा.या समालोचक प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठ	श्रीलक्ष्मी श्रेष्ठ	१११८
००६.	०३२.	दुर्गालाल श्रेष्ठजुया साहित्यिक जीवनी	बबिता मानन्धर	११२०
००७.	०४३.	अमृतानन्द वन्ध्य व्यक्ति व कृति	मञ्जुतारा शाक्य	११२२
००८.	०४६.	हरिभक्त माथेमा व वय्कःया कृति छगू अध्ययन	लेलिन शाक्य	११२२
००९.	०५४.	गणेशबहादुर कर्माचार्यया व्यक्तित्व व कृतित्व	महेन्द्रप्रसाद श्रेष्ठ	११२४
०१०.	०८९.	कुन्जबहादुर व वय्कःया योगदान	श्रीमिला सुवाल	११३०
०११.	०९५.	नारायणदेवी श्रेष्ठ व वय्कःया मुखूस्वां छगू अध्ययन	सुधादेवी प्रधान	११३१

२.८ कृतित्व

००१.	०१०.	नेपालभाषा काव्य परम्पराय् छ्वास	चन्द्रमान वज्राचार्य	११०५
००२.	०११.	नेपालभाषा काव्य परम्पराय् व्यथितया काव्य	प्रेमशान्ति तुलाधर	११०७
००३.	०३५.	दुर्गालालया एकांकी नाटक छगू अध्ययन	माधवलाल प्रधान	११२१
००४.	०३७	नेपालभाषा आधुनिक कवि पूर्ण वैद्यया 'सरासु'	तुल्सीबहादुर नेम्कुल	११२१
००५.	०४२.	भिक्षु सुदर्शनया पूधाः प्याखनय् बुद्धधर्मया प्रयोग	प्रकाशमान शाक्य	११२२
००६.	०५३.	मन्त्र खण्डकधाव्य छगू अध्ययन	रत्नमेहर श्रेष्ठ	११२४
००७.	०५६.	नसंफाःगु चा उपन्यासया वैचारिक पक्ष	त्रिप्रसाद धौभडेल	११२५
००८.	०८६.	बाखंमि लक्ष्मण राजवंशीया नमिंग्वाःगु सर्गः	विमलकुमार ताम्राकार	११३०
००९.	११०.	श्याम आशाया चिबाखं	काशीराम विरश	११३२
०१०.	१२४.	सामाजिक व मनोवैज्ञानिक यथार्थवादया मिखां धुस्वांया मूस्वां	त्रैलोक्यमान बनेपाली	११३३

२.९ लिपि/अभिलेख

००१.	०१७.	मध्यकालया नेपाललिपि प्रवृति	शरदवीर कंसाकार	१११४
००२.	०३९.	कृष्णदेगःया शिलालेख छगू अध्ययन	माणिकरत्न शाक्य	११२१
००३.	०५०.	नेपाललिपि प्रकाशन छगू अध्ययन	राजितबहादुर श्रेष्ठ	११२३
००४.	०६५.	प्रचलित नेपाललिपि व बंगाली लिपिया तुलना	जुजुमान महर्जन	११२६

२.१० संस्था / सिरपाः

००१.	०१८.	नेपालभाषाया विकासय् धर्मोदय सभाया योगदान	लक्ष्मीशोभा शाक्य	११११६
००२.	०२१.	नेपालभाषा साहित्यय् श्रेष्ठ सिरपाःया योगदान	ईश्वरीमैयाँ श्रेष्ठ	१११७
००३.	१०९.	अभिलेख संरक्षणय् आशा सफू कुथि	दिव्या ताम्राकार	११३२
००४.	१५०.	नेपाल साहित्य मन्दिरया योगदान	सुमा श्रेष्ठ	११३६

२.११ संस्कृति / संस्कार

००१.	०२५.	नेवाः संस्कार व उकिया शब्दावली	वज्रमुनी वज्राचाय	१११९
००२.	०३०.	नेवाः नसाय् लाया परिकार	उमा श्रेष्ठ	११२०
००३.	०३६.	नेवाः इहिपाया विधि व उकिया खँग्वः मुना	रीता राजभण्डारी	११२१
००४.	०४४.	यँ देय्या स्यस्यःतय् संस्कार	शान्ति श्रेष्ठ	११२१
००५.	०६१.	नेवाः संस्कारय् तिसा, वसः व समाः	रजनी शाक्य	११२५
००६.	०६४.	नेवाः इहि संस्कारया छगू दुवाला	चन्द्रलक्ष्मी वज्राचार्य	११२६
००७.	०७१.	नेवाः समाजय् बाह्रा संस्कार	ज्ञानीमैयाँ महर्जन	११२७
००८.	०८३.	नेवाः भ्वय् छगू अध्ययन	प्रयागमान श्रेष्ठ	११२९
००९.	०८८.	बौद्ध नेवाः संस्कारय् नकिंया भूमिका	मिलन शाक्य	११३०
०१०.	०९६.	नेवाः नखः, नसा, स्वास्थ्य	मदन तण्डुकार	११३१
०११.	१०२.	नेवाः संस्कृति व स्वां	गोपाल तण्डुकार	११३१
०१२.	१३५.	नेवाः संस्कृती कुलार्णव तन्त्रया निर्देश	मृगेन्द्रराज सुवेदी	११३६

२.१२. नेपालभाषासम्बन्धी आन्दोलन / ज्याइवः

००१.	०२८.	२०२२ सालया नेपालभाषा आन्दोलन	वन्दना शर्मा	१११९
००२.	०५५.	ने.भा. विकासय् वि.ने.भा.सा.स.गुथिया योगदान (नेसं १०८२-११२३)	लोकेन्द्रमान वज्राचार्य	११२४
००३.	०८४.	नेपालभाषा आन्दोलन(१११०-११२६)	सानुराजा शाक्य	११३०

२.१३. सञ्चार / पत्रकारिता

००१.	०३१.	नेपालभाषा रेडियो प्रसारण	अनुपसिंह सुवाल	११२०
००२.	०३३.	नेपालभाषा मुद्रण पत्रकारिता	राजेन्द्र मानन्धर	११२०
००३.	०७७.	लोकतान्त्रिक आन्दोलनय् ने.भा. बुखँपौया भूमिका	हरिकृष्ण डंगोल	११२८

२.१४. जाति / समुदाय /थाय् / गुथि

००१.	०४७.	नेवाः समाजय् च्यःला जाति	राजनलाल जोशी	११२२
००२.	०५१.	ख्वप भेलुख्यःया भिंद्यः गुथि छगू अध्ययन	सूर्यमान राजभण्डारी	११२३
००३.	०५८.	किपूया ज्यापु जातिया सामाजिक संस्कार छगू अध्य.	ज्ञानबहादुर महर्जन	११२५
००४.	०६७.	यल नगरय् च्वंपिं ज्यापु जातिया अन्त्येष्टि संस्कार	हेराकाजी महर्जन	११२६

००५.	०८१.	ब्रम्हचक्र महाविहारय् शाक्यतय् याइगु प्रवज्या (वरे छुइगु) संस्कार छगू अध्ययन	माणिकमान शाक्य	११२९
००६.	०८७.	म्हय्पिया सांस्कृतिक अध्ययन	अमृता महर्जन	११२९
००७.	०९०.	पोखराया भैलःप्याखं सांस्कृतिक अध्ययन	प्रकाशचन्द्र प्रधान	११३०
००८.	०९१.	सिक्किमय् क्वाति पुन्ही छग अध्ययन	हरिमाया प्रधान	११३०
००९.	०९२.	सिक्किम आरिटारया नेवाः नखः चखः	तारादेवी प्रधान	११३०
०१०.	०९३.	सिक्किमय् नेवाः संस्कार इहि छगू अध्ययन	प्रजाला प्रधान	११३०
०११.	०९४.	बाह्रबिसेया नेवाःतय्गु संस्कार	केदारलाल श्रेष्ठ	११३१
०१२.	१०५.	यल बालकुमारीया धार्मिक व सांस्कृतिक कृत्य	सञ्जुमैंया श्रेष्ठ	११३२
०१३.	१०६.	तुंख्यःया बज्रवीर महाकालया सांस्कृतिक अध्ययन	विमलप्रभा वज्राचार्य	११३२
०१४.	१११.	सक्वया गथांमुगः	लसता सिंह	११३२
०१५.	११२.	रत्नकेतु महाविहारया प्रवज्या विधि	प्रेमरत्न वज्राचार्य	११३२
०१६.	११४.	किपूया त्वाःबहाः	अमिता डंगोल	११३२
०१७.	११५.	ख्वपया कुमारी छगू अध्ययन	सुलोचना सैंजु जोशी	११३२
०१८.	१२९.	थिमिया भैलःप्याखं पिथनीगु विधि	तुल्सीकृष्ण प्रजापति	११३५
०१९.	१३०.	असंमरु अजिमाया वर्षकृत्य	माया तुलाधर	११३५
०२०.	१३३.	द्यःप्याखनय् नेवाः ब्रम्हू	विराजकाजी शर्मा	११३६
०२१.	१३४.	यल दुपाः त्वाःया सनाः गुथि	एलिना महर्जन	११३६
०२२.	१३६.	यल नःबहीत्वाःया सनाः गुथि	बाबुराजा महर्जन	११३६
०२३.	१४३.	ज्याःपुन्ही खुन्हु सिद्धिनरसिं मल्लया म्ये हालीगु	आनन्दकृष्ण ताम्राकार	११३६
०२४.	१४५.	कीर्तिपुर नगरपालिका दुनेया स्थाननाम	भरत महर्जन	११३६
०२५.	१४९.	ज्याथा प्रजापति समुदायया पञ्चदान गुथि	मोहनदेवी महर्जन	११३६

२.१५. शिक्षाख्यलय् नेपालभाषा

००१.	०५९.	माध्यमिक शिक्षाय् ने.भा. अध्य. समस्या व समाधान	रमेश महर्जन	११२५
००२.	०६६.	मांभासं शिक्षा जगतसुन्दर ब्वनेकुथिया योगदान	सुनिता मानन्धर	११२६

२.१६. कला, वास्तुकला / प्रविधि /सम्पदा

००१.	०६३.	ख्यालः विधा नेपालभाषा साहित्यया मौलिक सम्पदा	नरेशवीर शाक्य	११२६
००२.	०७२.	ल्वहं हितिया वास्तुकला छगू अध्ययन	रश्मि मानन्धर	११२७
००३.	०७३.	पुञ्चली देगः छगू अध्ययन	स्वस्ति जोशी	११२८
००४.	०९८.	गुरुमन्दः	राजेन्द्रमान वज्राचार्य	११३१
००५.	१००.	कुम्भेश्वर/सर्वेश्वर छगू अध्ययन	मोहनकृष्ण श्रेष्ठ	११३१
००६.	१०७.	थ्वज्या कला	सुरेशमान लाखे	११३२

००७.	११६.	नेवाः परम्परागत तांगा थाज्या प्रविधि	नानीमैयाँ महर्जन	११३२
००८.	११८.	अगिंमथः छगू अध्ययन	जुनकृष्ण जोशी	११३३
००९.	१४०.	चित्रकला व राजोपाध्याय	दिपना शर्मा	११३६

२.१७. जात्रा / पर्व

००१.	०६९.	थिमि बिस्का जात्रा छगू अध्ययन	राजेन्द्र श्रेष्ठ	११२७
००२.	०७४.	किपूया न्हय्गां जात्रा छगू अध्ययन	सुदीप महर्जन	११२८
००३.	०७५.	ख्वपया बिस्का जात्रा छगू अध्ययन	गौतम तिमिला	११२८
००४.	१०१.	थैबया च्वले जात्रा	ईश्वरबहादुर श्रेष्ठ	११३१
००५.	११९.	ख्वपया सापारु	रमेश त्वीत्वी	११३३
००६.	१२७.	नगांया धाल्चा खाकेगु जात्रा	रस्मी महर्जन	११३४
००७.	१३१.	पांगाया विष्णुदेवी बालकुमारी जात्रा	दीपा महर्जन	११३६
००८.	१३७.	सँक्वया वज्रयोगिनी जात्रा	सुनियालता जोशी	११३६
००९.	१३८.	हिरण्यवर्ण महाविहारया नित्यकर्म	सबिना शाक्य	११३६
०१०.	१३९.	सुबाहाःया पायाः परम्परा	लक्ष्मीदेवी महर्जन	११३६
०११.	१४२.	लुभुया महालक्ष्मी जात्रा	रामबहादुर श्रेष्ठ	११३६
०१२.	१४६.	येँदेय्या धुँन्या संस्कृति	नानीहिरा प्रजापति	११३६

२.१८. इतिहास

००१.	०७०.	यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास	रवि शाक्य	११२७

२.१९. उगुंथुगुं

००१.	१०३.	रत्न छगू अध्ययन	अमृतमान शाक्य	११३१
००२.	१०४.	नेवाः पुँसाय् फेशन	सोनी श्रेष्ठ	११३१
००३.	१०८.	जनयुद्धय् नेवाः भूमिका	अमिरमैयाँ रञ्जित	११३२
००४.	१४४.	सिक्किमय् नेपालभाषा	तारा प्रधान	११३६
००५.	१४८.	सिक्किमया विकासय् नेवाःतय्गु योगदान	कल्पना प्रधान	११३६

३. अन्तय्

च्वय् न्ह्यथनातःगु धलखय् ११३६/३७ पुचःया अनुसन्धानप्रबन्ध दुमथ्याःनि । ल्याः नं धाय्बले केन्द्रीय विभागय् अभिलेख जूगु ल्याः खः । १५० गू अनुसन्धानप्रबन्धयात दुवालाः स्वय्बले अनुसन्धानप्रबन्ध च्वयाः नेपालभाषा एम. ए. याय्धुंकूपिं मिसाव्वमिपिनिगु ल्याः ६९म्ह दु । पीदँया दुने न्यासःम्ह व्वमिपिसं नेपालभाषा एम.ए. पूवंकेधुंकूगु खनेदु ।

* * *

मञ्जुश्री सु खः ?

☞ उपप्रा. वज्रमुनि वज्राचार्य

मूति : मञ्जुश्री ऐतिहासिक पात्र मखु । बुद्धधर्मदुने स्वगू सम्प्रदायमध्ये महायानया विकास नापनाप सृजना जूम्ह आध्यात्मिक काल्पनिक पात्र खः । गुम्हेसित बुद्धधर्मय् ला, हि, क्वँय्या पात्र मखुसे ज्ञानकायया रूपय् कयातःगु खः । त्रिकालया फुक्क बुद्धपिनिगु नुगलय् दैम्ह ज्ञानमूर्ति खः । मञ्जुश्रीयात आदिबुद्ध नं धाइ । दकले न्हापां पिज्वःगु सःया उद्घोष याःम्ह, आखःया जन्मदाता वागीश्वरया रूपय्, धर्मया वीजारोपण याःम्ह धर्मधातुया रूपय् अर्थात् फुक्क ज्ञानया खानी वा स्रोत गुगु फुक्क बुद्ध बोधिसत्वपिनिगु आधारतत्व पंचज्ञान हे मञ्जुश्री खः । मञ्जुश्री हे स्वयम्भू खः ।)

***मूखँग्वः** : मञ्जुश्री, स्वयम्भू, संस्कृति, नामसंगिती, स्वयम्भुपुराण, शुन्यता, चैत्य ।*

मञ्जुश्री म्हसीका

मञ्जुश्री खँग्वः मञ्जु व श्री निगू खँग्वः स्वानाः दय्काःतगु नामवाचक खँग्वः खः । मञ्जुया अर्थ हिसि, बांलाः, आकर्षक, न्ह्याइपुगु, यःगु खःसा श्रीया अर्थ तःमि, समृद्धि खः । उकिं मञ्जुश्रीया अर्थ तसकं शोभायमान, बांलानाः समृद्धि जुयाच्वंगु खः (आप्ती, १९८५:) । मञ्जुश्रीयात मञ्जुघोष बोधिसत्वः, वागीश्वर, धर्मधातु वागीश्वर, आदिबुद्ध, अर्पचीन, नामसंगीतिया नामं पूजा याय्गु यानाः वयाच्वंगु दु । नेपाःगालय् मञ्जुश्रीया मूर्तित विभिन्न नां व नांकथंया प्रतिमालक्षण न्ह्यब्वयातःगु दु । अर्पचीन मञ्जुश्री जूसा छपाः ख्वाः, जव ल्हातं खड्ग व खव ल्हातं प्रज्ञासफू गुकिं प्राणीयाके दुगु द्वेष व अज्ञानता मदय्का बिइसा मुद्रा पर्याङ्कासन जुइ । मञ्जुघोष छपाः ख्वाः म्हासुगु वर्ण, सिंह गयाच्वंम्ह, जवल्हाः धर्मचक्र मुद्रा व खव ल्हातय् उत्पल स्वां, श्रीपेजय् अक्ष्योभ्य बुद्ध दै । नेपालय् मञ्जुघोषयात नं मञ्जुश्रीया रुपय् काइ ।[1] अथे हे बागीश्वर मञ्जुश्री धर्मधातु वागीश्वरया प्यपाः ख्वाः दु । ह्याउँ, म्हासुगु, ह्याउँ फिका व तुयू नापं च्यापा ल्हातय् धनुष, वाण, खिपः, कथि, सफू, खड्ग, घण्टा व वज्र ज्वनातःगु दै । अर्ध चन्द्राकारया द्योने दबल पलेस्वांया द्योने ललितासनय् फय्तुनाच्वंगु दैसा श्रीपेजय् अमिताभ बुद्ध दै । मेम्ह वागीश्वर मञ्जुश्रीया जव ल्हातय् खड्ग, मेगुली रत्न व श्रीपेजय् रत्नसंभव दै । स्वयम्भू पुराणय् मञ्जुश्रीयात मञ्जुवज्र आचार्यया रुपय् न्ह्यथनातःगु दु । गुम्हेसिया स्वपाः ख्वाः खुका ल्हाः दु । म्हासुगु, वचुगु, तयूगु वर्ण जवपाखे खड्ग, वरद व धनुष, खवपाखे सफू, पलेस्वां व वाण ज्वनाच्वंगु दै । नेपालय् दकले

---

१ मञ्जुघोषयात पाञ्चालया राजकुमारया रूपय् कयातःगु दु । गुम्हसिनं मञ्जुवज्र स्तोत्र चिनादीगु खः । मञ्जुघोषया काय् मञ्जुगर्त तसकं आखः मसःम्ह जुगुलिं मञ्जुश्रीया थाय् पासापिं नाप आखः ब्वंके छ्वःगु इलय् नं मब्वंसे तु बाली तु खुयाः नः वंगुलिं दण्ड ब्यूगु इलय् क्षमा फ्वना प्रार्थना याःगुलिं अज्ञानता मदयावन धैगु बाखं नं दु ।

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग व पाटन संयुक्त क्याम्पसय् प्राध्यापन यानादी ।*

चलेजूगु, शाक्यमुनि बुद्धया पालय् च्याम्ह अनुयायीपिं खनेदुगुली छम्ह मञ्जुश्री नामसंगिती खः गुम्हेसिया छपाः ख्वाः भिंनिका ल्हाः क्यनातःगु दु । निका ल्हाः छ्योंया च्वय् उत्तरबोधि मुद्रा, निका ल्हाः जवखवं धनुष व वाण, निका ल्हाः छातीया न्ह्योने धर्मचक्र मुद्रा, निपा ल्हातं तर्पण मुद्रा, निपा ल्हाः मुलय् दिकाः पिण्डपात्र ज्वनाच्वंगु व निका ल्हाः ब्वलय् जवंखवं खड्ग व प्रज्ञा सफू ज्वनातःगु क्यनातःगु दै (शाक्य, १९९४:३८-४०) ।

ब्रम्हा, विष्णु, महेश्वर, स्वर्ग, पृथ्वी, पाताल, भूवन, नरक आदि सम्पूर्ण सृष्टि पद्मपाणी याःगु खः । गुलि नं द्यः, भूतप्रेत उत्पन्न जुल वहे ज्योती रुपपाखें जूगु खः । ब्रम्हाया भिंच्यागू भुवन नं थुकिं हे दुगु खः । उगु भिंच्यागू भुवनय् च्यागू क्वथा नरक खः । उगु थासय् मञ्जुश्री नं ज्या याइ । मञ्जुश्री बुद्धया भक्त, वास्तुविद् खः । गुम्हेसिनं आदिबुद्धया उजंकथं लोक दय्कूगु खः । उगु लोकय् फुक्कसित क्रियाशील याना: क्रियाशील जुयाः ज्या यानाच्वंम्ह जुगुलिं बुद्धधर्मय् विश्वकर्मा व ६४ विद्याया च्वमिया रुपय् काइ । थन मञ्जुश्रीयात आदिबुद्ध कथं मकासे पद्मपाणीयात आदिबुद्धया रुपय् न्ह्यथनाः कला व सीप ज्ञाताया रुपय् जक कयातःगु दु ।

नेपालय् मञ्जुश्रीया संस्कृति

नेपाःया वज्रयान बुद्धधर्मय् मञ्जुश्रीया नामं न्ह्याकाः वयाच्वंगु ब्यागलं संस्कृति दु । हरेक बौद्ध सांस्कृतिक ज्याभ्वलय् मञ्जुश्रीयात न्ह्योने तयाः ज्याभ्वः यानाः वयाच्वंगु दु । पुराण, अवदान, जातक व बौद्ध ग्रन्थया लिधँसाय् मञ्जुश्रीया पूजा, आराधना याय्गु यानाः वयाच्वंगु दु ।

लखं जायाच्वंगु नेपाःया लः पितछ्वय् धुंकाः गुह्येश्वरी मण्डपय् हेवज्र नैरात्मा प्रादूर्भाव जुयाः महामञ्जुश्री गुरुयात दर्शन ब्यूगु मंसीरकृष्ण नवमीधुंकाः दशमी क्यनीगु चाया निगूगु प्रहरय् श्रीहेबज्र चक्रसंवर उदय जूगु, उगु दिंयात संवरोदयदिशी नं धाल । नैरात्मादेवीं दर्शन बिइधुंकाः मंगल जुइगु वा प्रसाद (प्रज्ञोपाय) कथं खेँ न्या सगं काय्गु जुल । लः पितछ्वय् धुंकाः तन्त्रयान मिश्रित वज्रयानपाखें मोहनीसिन्ह चिकं मिले यानाः वज्रं अजः मिखाय् उलाः प्रसन्न चित्तं अंजली मुद्राय् पूजा यानाः मञ्जुश्री व निम्ह स्त्रीपिनि अष्टसिद्धि प्राप्त जुल । उगु दिन लुमंकाः बौद्धमार्गीपिन्सं मंसीरकृष्ण दशमीया दिनय् आगमय् पूजा यानाः वयाच्वंगु खः । थ्व हे भ्वलय् मञ्जुश्री व सरस्वतीयात वज्रसत्वया नुगः व वां उत्पन्न जूपिं धकाः न्ह्यथनातःगु दु । चीनया उताइसाङ्गं मञ्जुश्री नेपाः थ्यंकः वःगु दिं मार्गशुक्लपंचमी श्रीपंचमीया दिं (वज्राचार्य, ने.सं. ११०७, ८-७८) खः ।[२] स्वन्तिया म्हपुजाखुन्हु थः फय्तुनागु थासय् कायमण्डल च्वयाः, खेलुइताः च्याकाः प्रज्ञा व उपायया चिंकथं खेँ व न्याँ सगं कयाः मञ्जुश्रीया स्तुति नं ब्वनाः वयाच्वंगु दु (वज्राचार्य, २०७३:४७-५२) ।

बौद्धजनपिन्सं मार्गकृष्ण थिंलागा दशमीखुन्हु दिशीपूजा याय्गु, श्री मञ्जुश्री गुरु ज्योतीरुप श्री स्वयम्भू दर्शन याय्त विज्याःबले जलाशय जुयाच्वंगु खन । स्वयम्भू दर्शन पूजन यानाः विज्याय् धुंकाः लः पितछ्वयाः विशुद्धगु पुण्यभूमि देश निर्माण यानाः चर्यागीतसहित पूजा यानाः वज्रोदक प्रसाद थः व थः स्त्रीपिन्त ग्रहण याकाः अष्टाक्षय दोष मदय्का, अष्टसिद्धि प्राप्त यानाः विज्यागु, थुगु पूजा याय्त नवमीखुन्हु थापं यानाः संबरोदय जूगु दिं दशमीखुन्हु दिशीपूजा यानाः एकादशीखुन्हु विसर्जनपूजा न्ह्याकाः वयाच्वंगु जुल (वज्राचार्य, १११६: भूमिका) । अथे हे स्वयम्भु पुराणय् धर्मश्रीमित्रं मञ्जुश्रीयात साकुनाय् नापलाःगु, धर्मश्री मित्रयात स्वयम्भूया

२ श्रीपंचमीया दिंयात दकले न्हापां मञ्जुश्री नेपाः वःगु दिं कथं मञ्जुश्रीया मूर्तिइ छम्हु न्ह्यः बहनी चिकं बुइकः वनीगु, मञ्जुश्रीया मूर्ति दुगु थासय् वनाः मचातय्त सलाम्हं आखः च्वके यंकीगु, मञ्जुश्रीया थें हे ज्ञानया नुगः दय्मा धकाः जाकि कयाः घुर्कीगु, न्हापां वःगु इलय् ल्हासापाकुइ च्वंगु थाय् कथं मेला जुइगु, मञ्जुश्री लुमंकाः विद्यारम्भ, इहिपाः, ब्रतवन्ध व मेमेगु भिंगु ज्या यानाः वयाच्वंगु दु ।

मञ्जुश्री पर्वतय् ब्वनायंगु खँ न्ह्यथनातःगु दु । अथे हे मञ्जुश्रीं ब्वनाहःपिं वरदा व मोक्षदा च्वंगु थाय् धिनाच्व व फुलंच्वयात नं सांस्कृतिक थाय् दय्काः मेलाकथं वनेगु यानाः वयाच्वंगु दु ।

मञ्जुश्रीया धारणा

मञ्जुश्रीबारे विद्वान्पिनिगु थीथी धापू दु । इतिहासकार भुवनलाल प्रधानया धापूकथं मञ्जुश्री त्रेता युगय् नेपालय् वःम्ह बोधिसत्व मखु, चिनीया नं मखु, अलौकिक शक्ति दुम्ह द्यः नं मखु । ई.सं.या न्हापांगु शदीया दुने जन्म जूम्ह भारतया छम्ह साधारण भिक्षु खः । निगूगु शदीइ मञ्जुश्री महायान सम्प्रदायया गुरु जुल । निगूगु शदीइ महायान दर्शनया प्रवर्तक भिक्षु नार्गाजुन मञ्जुश्रीया शिष्य खः । मञ्जुश्रीया पालय् महायान बुद्धधर्मया प्रचार प्रसार जुल । मञ्जुश्री खुसिया सिथंसिथं नेपाल व चीनया सीमाना हिमाल पर्वत शिखर थ्यन । तज्जागु खुसि मछ्यूसे गबलें नेपाः गबलें तिब्वतया लागा जुयाः पश्चिमया पूर्व १ नम्बर तातोपानी थ्यंकल । अनं वय्गु भ्वलय् ल्हासापाकु ससुमाजु जुयाः नेपाः वल । थुकियात हे न्हापायापिं भौगोलिक ज्ञान मदुपिन्सं मञ्जुश्रीयात चीनपाखें वःगु धैगु विश्वास थनाः बिल । नेपाःदुने महायान प्रचार याःम्ह न्हापांम्ह गुरु मञ्जुश्री खः । चिनीया सरकारं आःतक मञ्जुश्रीयात चीनीया खः धैगु दाबी याःगु मदुनि । चीनय् मञ्जुश्रीया मूर्ति पाँचौं शदी दय्कूगु खः । मञ्जुश्री चिनीया नां मखु, न त मञ्जुश्री नं त्वःता वंम्ह धर्माकर हे चिनीया नां खः । मेमेपिं चिनीया यात्रीपिनिगु नां धाःसा गथेखः अथे हे जुइगु मञ्जुश्रीया नां जक चिनीया जूसां संस्कृतं ह्यूगु पक्का नं खइमखु । थ्व गलत प्रचार खः (प्रधान, ११३१ःभूमिका) ।

हडसनं थःगु च्वसुइ दकले न्हापां चीनं मञ्जुश्री नेपाः वयाः नेपाःगाःया लः पितछ्वय् धुंकाः चीनपाखें हे चीनिया राजकुमार धर्माकर व अनया प्रजापिं ब्वनाः मञ्जुपतन शहर दय्काः शासन न्ह्याकल । उगु इलय् थनया भाषा चीनिया खः (हडसन, १११९ः१०-१५) धकाः न्ह्यथनातःगु दुसा एसेज अन दि लाग्वेज.... सफुतिइ मञ्जुघोष, मञ्जुश्री, मञ्जुनाथ चीन देशं वयाः नेपालय् च्वंवःगु खः । लः जायाच्वंगु थाय्यात पितछ्वयाः चैत्य दय्काः धर्माकरयात जुजु दय्कूगु खः । तर वय्कलं नेपालय् भारतया मनूत वयाः च्वंवःगुयात बः बियातःगु दु । नेपालया बुद्धधर्म भारतं वःगु खः । वयां लिपा तिब्वत व चीन वंगु खः । नेपाःया महायान बौद्ध ग्रन्थत फुक्क धैथें संस्कृत भाषां च्वयातःगु खः । वयकलं मञ्जुश्रीं लः पितछ्वयाः बस्ती दय्कूगु खँय् थःगु शंका न्ह्यथनादीगु खनेदु (हडसन, १९७१ः६२) ।

यज्ञमानपतिया चर्यागीत च्वसुइ मञ्जुश्रीया ईब्यः शाक्यमुनि तथागत स्वयां खुसःदँ लिपा धकाः कालचक्रतन्त्र निर्माणकालया खँ च्वय्गु भ्वलय् च्वयातःगु दु । थुकथं ई.सं. ५७ पाखे मञ्जुश्रीया ईब्यः जूगु न्ह्यथना भुवनलालया धापू नाप ज्वःलाकूगु खनेदु (वज्राचार्य, १११९ः२०३) ।

मञ्जुश्री मूलकल्पय् मञ्जुश्रीयात गौतम बुद्धया चेलाया रुपय् न्ह्यथनातःगु दु । उकिं महायानी ग्रन्थय् धयातःगु मञ्जुश्रीया प्रसंग क्वातु मजू । मञ्जुश्री बोधिसत्वया सृजना महायान विचारधाराअन्तर्गत ध्यानीबुद्ध, बोधिसत्वया कल्पना न्हापांगु शदीनिसें प्यगूगु शदीया दुने जूगु खः । त्रेतायुगया मञ्जुश्री बोधिसत्वपाखें बुद्धधर्मया प्रचार जूगु धैगु धार्मिक भावनाजक खः । थ्वहे भ्वलय् रिस डाभिड्सया तर्ककथं शाक्यमुनि बुद्धया परिनिर्वाणया ४५० दँ लिपा भारतया भिक्षु गुम्हेसिनं सद्धर्मपुण्डरीक सफू च्वल । उम्ह भिक्षु लिपा महायान बुद्धधर्मया प्रचार याःगुलिं बोधिसत्वया रुपय् नेपालय् थाय् ब्यूगु खँ न्ह्यथनातःगु दु । उम्ह हे भिक्षुया मूर्ति

चीनया उताइसाङ्गय् तय्धुंकाः नेपाःया जुजु नरेन्द्रदेवया पालय् नेपाल वःपिं चिनीया तीर्थयात्रीपिन्सं जुजुयात मञ्जुश्रीया मूर्ति उपहार ब्यूगु, अथे हे उगु हे इलय् नेपाःया विहारयात नं ब्यूगु खः । उम्ह हे मञ्जुश्री इत्सीङ्ग (ई.सं. ६७१-७३०) लिपा चीनया पंचशीर्ष पर्वतयाम्ह धकाः प्रचार जूगु खः । मञ्जुश्रीयात अलौकीक व्यक्तिया रुपय् बोधिसत्व ब्वय्गु जूवंगु खः । गथे मैत्रीयनाथयात मैत्रीयबुद्धया रुपय्, दीपंकर श्रीज्ञानयात दीपंकरबुद्धया रुपय् ब्वःथें उम्ह हे भिक्षुयात मञ्जुश्री बोधिसत्व, चीनदेसं वःम्ह धकाः महिमा ब्वय्त घटना स्वाःगु जक खः धकाः ऐतिहासिक पात्रयात अलौकिक पात्रकथं कल्पना यानाः लिपा सत्यथें जूवंगु खः । आठौं शदी वयाः नेपाःया बौद्ध विद्वान्पिं बज्रवोधि, अमोघवज्र, प्रज्ञापिं मञ्जुश्री दर्शन यायत चीन वंगु खः गुकिं आठौं शदी हे उताईसाङ्ग मञ्जुश्रीया जन्मस्थलकथं चर्चित जूगु खः (प्रधान, २०५४:७३-९०) ।

स्वयम्भूपुराणय् न्ह्यथनातःकथं विक्रमशील महाविहारया गुरु धर्मश्रीमित्रं अ आ इ ई... भिंनिगः आखःया अर्थ कनेमफुगुलिं गुरु मञ्जुश्रीयाके न्यनेगु लागि चीन वनेत वःगु इलय् नेपालय् नापलानाः उकिया अर्थ कनाः छ्वःगु न्ह्यथनातःगु दु । थ्व ई धैगु विक्रमशील महाविहार दुगु इलय्या खँ जुगुलिं नवौं शदीया खँ जुल । उगु धारणाकथं मञ्जुश्री नवौं शदीयाम्ह जुल ।

नेपाःया पुराणय् थें हे गोश्रृंग ब्याकरण[३] दु । लखं जायाच्वंगु खोटान उपत्यका भूमिइ शाक्यमुनि बुद्ध वयाः भविष्यवाणी याःगु, बुद्ध सारीपुत्र व वैश्रवणयात उगु लः पितछ्वय्गु उजं ब्यूगु, उजंकथं भिक्षुपिन्सं भालाया ग्वहालिं पश्चिमपट्टि ब्यवस्था यानाः दह दय्कूगु नापं उगु दहया प्राणीपिन्त उत्तरपाखें सो रिसन पो पहाडय् तल । लिपा उगु थासय् चैत्य खनेदत । उगु हे थासय् मञ्जुश्री वयाः आशिर्वाद ब्यूगु खँ न्ह्यथनातःगु दु । उकिं मञ्जुश्री चीनय् न्हापांनिसें नांजाः धैगु सीदु (वग, १९४८:३३३-३३९) ।

दि संस्कृत बुद्धिष्ट लिट्रेचर अफ नेपालय् न्ह्यथनातःकथं अनुपस्तुट छन्दय् च्यागू अध्याय, पाँचहजार श्लोकया स्वयम्भू पुराणया च्वमि मञ्जुश्री खः । गुम्ह दशौं शदीसिबें न्ह्योयाम्ह खः । मञ्जुश्रीं मञ्जुपतन शहर दय्का प्यखें पःखाः ग्वयाः च्यागू ध्वाका तयाः छचाखेरं सिमा पित । उगु ध्वाखाय् हिरामोती पन्ना बहुमूल्य रत्न नापं अष्टमंगल तल । वयां लिपा धर्माकरयात सःता जुजु पलिस्था यात (मित्र, १८८२:२४९-२५८) ।

ईशाया भिंन्यागू शताब्दीपाखे संस्कृतभासं लिपिबद्ध जुयाच्वंगु नेवाः बौद्धग्रन्थ गुणकारण्डब्यूह ग्रन्थय् बोधिचर्याबतार, नामसंगिति, उपोषधब्रत व मेमेगु विषयवस्तुत नं स्रोतकथं दुथ्यायकातःगु दु । थुगु ग्रन्थय् मञ्जुश्रीयात नामसंगिती ग्रन्थय् बियातःगु उपमा घनोबुद्ध च्वयातःगु दु । थ्व हे घनोबुद्ध वृहद स्वयम्भू पुराणय् नं दु । थ्व घनोबुद्ध भिंन्यागू शदीइ आदिबुद्धयात छ्यलातःगु खनेदत (डगलस, १११९:२५१-२६३) ।

मञ्जुश्रीयात इतिहासय् महाचीनया पंचशीर्ष पर्वतं नेपाः वःम्ह, नेपाःया ७ कोष लम्बाई व ७ कोष चौडाईया नागदहया लः पितछ्वयाः मञ्जुपतननगर दय्कूम्हकथं न्ह्यब्वयातःगु दु । उम्ह मञ्जुश्रीयात चीन व भारतया मखु साँखुया महापुरुष नं धयाः वयाच्वंगु दु । स्वयम्भुया चैत्य दय्का महाचीन लिहाँ वंगु इलय् साँखुया वज्रयोगिनी सिद्ध जुयावन धैगु न्यनेदु । साँखुइ च्वंपिन्सं मञ्जुश्रीयात हे नेमुनि धयाः वयाच्वंगु दु । साँखुइ मञ्जुश्रीयात वज्रयोगिनीया अवतारकथं कयातःगु दु । छाय्धाःसा मञ्जुश्रीं छकः खःगु ल्हाःतं नीलोत्पर ज्वनाः बुद्धया अवतार काःगु बाखं दु । वज्रयोगिनी धर्मगण्डी थाइबले ब्वनीगु सताक्षर नं मञ्जुश्री नं प्रतिपादन याःगु खः । मञ्जुश्रीं थःगु चन्द्रहास खड्ग वज्रयोगिनीयात छाःगुलिं खड्गयोगिनी धाःगु खः (गौतम,२०७०:७७,७८) ।

३ स्वयम्भू पुराण थें हे खोटानय् नं खोटान उत्पत्तिया बाखं न्ह्यथनातःगु ग्रन्थ ।

स्वयम्भूयात धर्मधातु वागीश्वर नं धाः स्वयम्भूचैत्य न्हापा हे दय्कातःगु जूसां जिर्णोद्धार याइगु इलय् कलशय् जीव तयाः दय्के सिमधतले कलश पूजा यानाः तइ । वयां लिपा उगु हे थासय् जीवन्यास याःसां धर्मधातु मण्डल व वज्रधातु मण्डल च्वयाः चैत्य दय्केगु याइ । धर्मधातु मण्डलया दथुइ च्वनीम्ह बोधिसत्व मञ्जुश्रीया रुप मञ्जुघोष वोधिसत्व खः । महायानी वज्रयानीपिनिगु चैत्यय् धर्मधातु मण्डल व पंचबुद्धपिं दइ । त्रियोदशभुवन दइ । उगु त्रियोदश भुवनया दुने दैगु यःसिं नं मञ्जुश्रीया स्वरुप झिंनिगः आखः अ आ....अं अः नं झिंस्वगू भुवन कनाच्वनी । थ्व धैगु बोधिसत्वपिन्सं सम्यकसम्बुद्ध जुइत चर्या याइबले थ्यनीगु त्वाथः खः । थ्व झिंनिगः आखः नामसंगीतिया छगू सफू मायाजालाभि संबोधिइ न्ह्यथनातःकथं मञ्जुश्रीया नुगलय् दइ । उकिं थ्व आखः धैगु हे मञ्जुश्री जुल । थ्व हे आखः त्रियोदशभुवन दुनेया यःसिंलय् च्वयाः तैगुलिं चैत्य धैगु हे मञ्जुश्री खः । अथें हे उत्पन्न जूगु ज्योती रुपयात त्वःपुयाः तःगुलिं उगु चैत्ययात आदिबुद्ध नं धाइसा चैत्य हे मञ्जुश्रीया मण्डल व यःसिंलय् दैगुलिं मञ्जुश्रीयात नं आदिबुद्ध धाय्गु याः । स्वयम्भूचैत्ययात आदिबुद्ध स्वयम्भूधर्मधातु वागीश्वर धकाः उकिं धाःगु जुइफु (रोस्पात,१११९ः १२९-१३८) ।

नामसंगिती ग्रन्थया टिका च्वय्गु ज्या विलासवज्रं ८ औं शताब्दिइ यात । थुगु नामसंगिती मञ्जुश्रीयात ज्ञानकाय, ज्ञान बिइम्ह, तथागतपिनिगु हृदयलय् च्वनीम्ह, न्हापांगु ज्ञान, बुद्धपिनि पूर्खा, स्वयम्भू, आदिबुद्ध, बोधिसत्वपिनि मुख्यम्ह वज्रधर, वज्रसत्वया रुपय् न्ह्यब्वयातःगु दु । ज्ञानया खानी, ज्ञानया जन्मदाता जुगुलिं बुद्धपिन्त जन्म ब्यूम्ह मां प्रज्ञापारमिताया स्वरुपय् न्ह्यब्वयातःगु दु । मञ्जुश्रीयात दशभूमिइ थ्यंम्ह बुद्ध व वहे मञ्जुश्रीया विविध नां हनाः चिनातःगु सफू हे नामसंगिती खः । उकिं नामसंगितीयात मञ्जुश्री नामसंगिती नं धाःगु खः । नेपाःगालय् मञ्जुश्रीया पौराणिकता हे सृजना जूगु दु । नेपाःया चिभाः बहाबहीया न्ह्योने धर्मधातु वागीश्वर मण्डला कियातःगु दु । सुथय् बहाबहीलय् नामसंगिती ब्वनेगु प्रचलन दु । मञ्जुश्रीयात अद्वयज्ञानया रुपय् कयातःगु दु । विलासवज्रं तथागतपिनिगु नुगलय् च्वनीम्ह मञ्जुश्री व मञ्जुश्री बोधिसत्व छम्ह हे जुइफैमखु नं धयादीगु दु (ट्रिब, १०९-१३६) ।

मञ्जुश्रीयात दर्शनया कथं भूत, वर्तमान व भविष्यया बुद्धपिनिगु नुगलय् च्वनीम्ह, मनू थें ला, क्वँय्, हिया शरीर मखु, प्रज्ञाया प्रतिक बुद्धया ज्ञानकाय रुपय् न्ह्यब्वयातःगु दु । आदिबुद्ध बैलोचन, वज्रसत्व, शाक्यमुनि व मञ्जुश्री छम्ह हे खः । पंचज्ञान व पंचबुद्धया स्वरुप वज्रसत्व हे आदिबुद्ध जुल । आदिबुद्ध वज्रसत्व धयाम्ह ज्ञानमूर्ति खः । ज्ञानमूर्ति धैगु मञ्जुश्री खः । मञ्जुश्री हे पंचबुद्ध, पंचज्ञानया एकात्मक स्वरुप खः । उकिं मञ्जुश्री हे आदिबुद्ध खः धकाः न्ह्यब्वया तःकथं स्वयम्भूयात नं दर्शनया कथं आदिबुद्ध, धर्मधातु वागीश्वर धाःगु खय् फु धैगु अनुमान याय्छिं । थन मञ्जुश्रीयात ऐतिहासिक मनूया रुपय् मखु दार्शनिक पात्रया रुपय् क्यनातःगु दु । स्वयम्भू पुराणय् नं मञ्जुश्रीयात ज्ञानया रुपय् न्ह्यब्वयातःगु दु (वज्राचार्य,२०६८ः भुमिका) ।

निष्कर्ष

मञ्जुश्रीयात बुद्धया ईयाम्ह, शाक्यमुनि बुद्ध जन्म जुइसिबें न्ह्यो विश्वभुबुद्धया पालय् पंचशीर्ष पर्वतपाखें स्वयम्भू दर्शन याय्त नेपाः वःम्ह, बुद्धसिबें ४५० दँ लिपा याम्ह, बुद्धसिबें खुसः दँ लिपायाम्ह, ईसापूर्वया न्हापांगु शदीयाम्ह, ईशाया न्हापायागु शदीयाम्ह, नागार्जुनया गुरु, नवौं शदी नेपालय् धर्मश्रीमित्रं नापलाःम्ह, दशौं शदी स्वयम्भूपुराण च्वःम्हकथं ब्वयातःगु दु । मञ्जुश्री चीनया उताइसाङ्गय् जन्म जूम्ह, भारतया न्हापांगु शदीयाम्ह भिक्षु गुम्हेसिनं थेरवाद त्वःताः लिपा महायान बुद्धधर्मया प्रचार याःम्ह जुगुलिं बोधिसत्वया रुपय् पूजा याःगु

खः । उकिं मञ्जुश्रीयात ऐतिहासिक पात्र खः धकाः क्यनेत संगु खनेदु । तर गुणकारण्डब्यूहसूत्र, मञ्जुश्रीमूलकल्प, आर्यनामसंगीति आदि ग्रन्थं मञ्जुश्रीयात अलौकिक, आध्यात्मिक, दार्शनिक पात्रया रुपय् न्ह्यब्वयातःगु दु ।

नेपालय् वज्रयान बुद्धधर्मया विकास नापनाप ऐतिहासिकतासिबें नं आध्यात्मिकताय् बःबियाः अलौकिक बुद्धपिनिगु सृजना जूगु खनेदु । थुपिं अलौकिक बुद्धपिन्त नं ऐतिहासिकथें च्वंक ग्रन्थत च्वयाः सामाजिक जनजीवनं त्वःते हे मफयक चिनाः बिइगु ज्या याःगु दु । बोधिसत्वया गुण दुपिन्त नं बोधिसत्व हे दय्काः ब्यूगु दु । गथेकि मैत्रयनाथयात मैत्रीयबुद्ध, दीपंकर श्रीज्ञानयात दीपंकरबुद्ध यानाः ब्यूथें मञ्जुश्रीयात नं महायान वज्रयानपिन्सं बोधिसत्वया गुणया आधारय् बोधिसत्व वा द्यःया रुपय् प्रचार प्रसार याःगु जुइमाः । भुवनलाल प्रधानया धापूथें तिब्वतयाम्ह खःसा संस्कृत नां छु जुयाः जुल, चीनय् निगूगु शदीनिसेंतिनि बुद्धधर्मया प्रचार जूगु सीदु । नेपाःगाःया नेवाःतय्सं ल्हाइगु भाय् तिब्वतोवर्मिज-भाषा परिवारनाप मिलेजूगुलिं न्हापां चीनपाखें वल धाय्गु तर्क उगु ईया ऐतिहासिकता मथूगुलिं जुइफु । मखुसा आःतकया इतिहासय् नेपाःगालय् दकले न्हापां च्वंवःपिं मनूत भारतपाखें वःगु जक खनेदु । उकिं मञ्जुश्री ऐतिहासिक मखुसे, ज्ञानया प्रतिक सृजित अलौकिक पात्र जुइमाः ।

लिधंसा

आप्ती, वामन शीवराम (ई.सं.१९८५), *दि प्राक्टिकल संस्कृत इंगलिस डिक्सनरी*। दिल्लीः मोतीलाल बनारसिदास ।

गौतम, दामोदर (वि.सं. २०७०) "मञ्जुश्री (नेमुनि)", *नमस्ते शंखरापुर*। गुठि डट कम । पृ.७७,७८ ।

प्रधान, भूवनलाल (ने.सं. ११३१), *स्वयम्भू संक्षिप्त परिचय* (ते.सं.) । काठमाडौं: तीर्थनारायण नारायणदेवी लुमन्ति जः ।

ब्रेन हगटन हडसन (१९७१), *एसेज अन दि लांग्वेज लिटरेचर एण्ड रिलिजन अफ नेपाल एण्ड तिब्वेत टूगेडर वीथ फडर पेपर्स अन दि जोग्राफी, इथनोलोजी एण्ड कमर्स अफ डोज कन्ट्रिज* (दो.सं.), वनारसः भारत भारती प्रकाशन एण्ड बुकसेलर्स ।

मित्र, राजेन्द्रलाल (१८८२), *दि संस्कृत बुद्धिष्ट लिट्रेचर अफ नेपाल*। कलकत्ताः संस्कृत पुस्तक भण्डार ।

रोस्पात, अलेक्जेण्डर भि. (ने.सं. ११११९), "पवित्र तीर्थस्थल श्री श्री श्री स्वयम्भू चैत्य सम्बन्धि विवादास्पद धापूत", *नेपालमण्डलया बौद्ध संस्कृति सम्मेलन- ११११९*, शाक्य वज्रराज (सं.), लोटस रिसर्च सेन्टर, । पृ.१२९-१३८ ।

वज्राचार्य, आशाकाजी (ने.सं. ११०७), *नेपालवर्ष क्रिया नखःचखः पुस्तकम्*। यलः पं.बै. आशाकाजी (गणेशराज) वज्राचार्य ।

वज्राचार्य, सद्धर्मराज (अनु.) (वि.सं. २०६८), *आर्य मञ्जुश्री नामसंगीति*। यलः रमेश महर्जन, सरीता महर्जन सपरिवार ।

वज्राचार्य, सर्वज्ञरत्न (वि.सं. २०७३), "सांस्कृतिक नखःचखः म्हपुजा", *शान्तिपुर*, वज्राचार्य मदनसेन, (सं.) । पृ. ४७-५२

वज्राचार्य, हिराकाजी (सं.) (ने.सं. १११६), *सम्बरोदय दशमी (दिसी) विधि पुस्तकम्*। यलः पुष्पराज वज्राचार्य सपरिवार व प्रेमबहादुर वज्राचार्य पद्मबहादुर वज्राचार्य सपरिवार ।

शाक्य, मीनबहादुर (सन् १९९४), *दि आइकोनोग्राफी अफ नेपालीज बुद्धिज्म*। यलः ह्याण्डीक्राफ्ट एसोसियसन अफ नेपाल ।

पत्रपत्रिका

ट्रिब, एन्थोनी, मञ्जुश्री एण्ड दि च्यान्टिङ्ग अफ नेम्स (नामसंगिती): वीज्डम एण्ड इट्स इम्बोडिमेन्ट इन एन इण्डियन महायान बुडिष्ट टेक्ट, पेज १०९-१३६ ।

बग, जोन (सन् १९४८), लिजेण्ड अफ खोटान एण्ड नेपाल, *बुलेटिन अफ दि स्कूल अफ ओरिण्टल एण्ड अफ्रिकन स्टडिज*। यूनिर्भसिटि अफ लण्डन, भोलन १२, नं १२ । पृ. ३३३-३३९

विलियम वि, डगलस (ने.सं. ११११९), गुणकारण्यब्यूह या साहित्यिक स्रोत, वज्रराज शाक्य (सं.), *नेपालया बौद्ध संस्कृति सम्मेलन - ११११९,* । ललितपुरः लोटस रिसर्च सेन्टर, पृ २५१-२६३ ।

हडसन, ब्रेन हगटन (ने.सं. ११११९), एन एकाउण्ट अफ स्वयम्भू पुराण, वज्रराज शाक्य व मेमेपिं (सं), *पलेस्वाँ*। पृ.१०-१५ ।

* * *

रीति-सिद्धान्त

☞ *उपप्रा. राजितवहादुर श्रेष्ठ*

रीतिरात्मा काव्यस्य .....

.... विशिष्टा पदरचना रीति

वामन

मूति : रीतिखँग्वःया प्रचलन वेदय् हे उल्लेख जूसां स्वतन्त्र काव्यसिद्धान्तया रूपय् वामनं छ्यल । वामनसिबें न्ह्यःयापिं भरतं रीतिया अर्थय् प्रवृत्ति, भामह व दण्डीं मार्गया रूपय् छ्यःगु खः । वामनया रीतिवाद प्रवर्तन यायत मुख्य पृष्ठभूमि तयार याःपिं भरत, भामह व दण्डीपिं हे खः । वामनवाहेक मेपिं आचार्यतय्सं रीतियात काव्यया अंगीसौन्दर्यया रूपय् मकासे अंगसौन्दर्यया रूपय् जक नाल । वामनं काव्यया आत्मा धैगु हे रीति खः धकाः घोषणा यात, अले रीतिया आधार गुणयात ताय्काल । उकिं वामनकथं रीति गुणय् आश्रित जुइ । वामनं रीतियात वैदर्भी-रीति, गौडी-रीति व पाञ्चालि-रीति यानाः स्वंगू भेद क्यन । रीतिया चर्चा भरतंनिसें आधुनिक इलय् तकं निरन्तर जुयाच्वंगु दु । रीतिविरोधीतय्सं तकं काव्यय् रीतिया अस्तित्व स्वीकार याः ।

मूखँग्वः : रीतिसिद्धान्त, भरत, भामह, दण्डी, वामन, काव्यगुण, मार्ग, संघटना, रस, अलंकार

१. रीतिया अर्थ

रीति - गति, प्रवाह, हिमप्रवाह, ढंग, प्रकार, चाल, परिपाठ, नियम, प्रथा, पुर्ख्यौली चलन, साहित्यया छगूकथंया शैली विशेष (चापागाई, २०६२:१०२०) । संस्कृत, नेपाली व नेपालभाषाय् रीति खँग्वःयात मूख्ययानाः पुर्ख्यौलीचलन (रीतिथिति) कथं छ्यलेगु याः । लेखय् रीति खँग्वःया अर्थ साहित्यया छगूकथंया शैली विशेष या रुपय् प्रयोग जूगु दु ।

२. रीतिया नामाकरण

रीति-सिद्धान्तया ऐतिहासिक विकासक्रमयात दुवालाः स्वय्बले भरतं (ईपू न्हापांगु शदी) रीतिया अर्थय् प्रवृत्ति, भामह (६ शदी), दण्डी (७ शदी) व कुन्तकं (११ शदी) मार्ग, उद्भट (८ शदी) व मम्मटं (११ शदी) वृत्ति, आनन्दवर्धनं (९ शदी) संघटना थें जाःगु शब्द छ्यल । रीति शब्दयात हे छ्यलाः चर्चा याःपिं धाःसा वामन, रुद्रट (९ शदी, मेगु नां शतानन्द), राजशेखर, भोजराज ((११ शदी), विश्वनाथ (१४ शदी) आदिपिं खः । वामनं दकले न्हापां रीति खँग्वः छ्यःगु खः ।

भरत	- प्रवृत्ति
भामह, दण्डी, कुन्तक	- मार्ग

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।*

उद्भट	- वृत्ति
वामन, रुद्रट, राजशेखर, अग्निपुराणकार, विश्वनाथ	- रीति
आनन्दवर्द्धन	- संघटना
भोज	- पन्थ, मार्ग, रीति
मम्मट व जगन्नाथ	- वृत्ति, रीति

३. रीति-सिद्धान्तया परिचय

संस्कृत काव्यशास्त्रय् थीथी सिद्धान्तमध्ये रीति-सिद्धान्तयात (रीतिवाद, रीतिसम्प्रदाय) नं छगू महत्वपूर्ण सिद्धान्तया रुपय् काः । रीति-सिद्धान्तया प्रवर्तन च्यागूगु शदीया वामनं याःगु जूसां थुकिया प्रारुप वसिबें न्ह्यःयापिं भरत, भामह, दण्डीपिसं थःथःगु लक्षणग्रन्थय् उल्लेख याःगु खनेदु । वास्तवय् रीति धैगु पदरचनाया छगू पद्धति खः । भावयागु अभिव्यक्तिया लागी भाषां छगू गति काइ वहे गतियात रीति धाइ । उकिं रीतिया इतिहास नं काव्य वा साहित्यया इतिहास ति हे पुलां ।

रीतिया अस्तित्व न्हापांनिसें दुगु जूसां उकियात थीथी नामं काव्यतत्वया रुपय् म्हसीकेगु ज्या लिपातिनि जुल । काव्यशास्त्रय् रीति खँग्वः न्हापां वामनं हे छ्यःगु खः । व सिबें न्ह्यःयापिं भरतं प्रवृत्ति, भामह व दण्डीं मार्ग खँग्वः छ्यःगु दु । भरतं नाट्यशास्त्रय् प्रवृत्तियागु चर्चा याःगुलिं थ्व नाट्यकेन्द्री जुल । थन प्रवृत्ति खँग्वलं थाय् विशेषयागु भाषा, आचार व भेषभुषायात न्ह्यथं । थुकी आवन्ती (पश्चिमी), दाक्षिणात्य (दक्षिणी), औडमागधी (उडिसा) व पाञ्चाली (मध्यप्रदेश) प्यंगू भेद मानेयाःगु दु । थ्व प्रवृत्तियागु भाषिक सन्दर्भ जक रीतियागु अर्थ खः । प्रादेशिकतायागु आधारय् रीतियागु विभाजन याइगु अवधारणाप्रति भामहं विमति न्ह्यथना वं छ्यःगु मार्गय् उलि विस्तारं चर्चा मयाःसां उकियागु वैदर्भी व गौडी निगू भेद माने माःगु दु । प्रादेशिकता नाप सम्वन्धित व निगू भेदयात स्थान निरपेक्ष भाषिक शैलीया रुपय् म्हसीकूगु दु । भामहया थ्व अवधारणायात दण्डी, वामन आदि आचार्यपिसं अनुसरण नं याःगु दु । भामं मार्गया वैदर्भी व गौडी भेद माने याःसां उकि मध्ये बांलाः बांमलाः धाय्गु धारणा पायछि मजूगु खँ न्ह्यथंगु दु । वं मार्गया आधार गुण व अलंकार माने याःगु दु ।

भामह धुंकाः दण्डीं मार्गयागु छुं चर्चा याःगु दु । वं मार्गयात कविया मौलिक लेखनशीपयात सम्वन्ध यानाः कवियागु सिर्जनात्मक-कथनया अनन्तभेद जुइगुलिं मार्गया नं अनन्तभेद जुइ धाःगु दु । सूक्ष्मभेद अनन्त जूसां स्थूल भेदयात वं नं वैदर्भी व गौडी हे माने याःगु दु । व मध्ये वैदर्भी सकल गुण सम्पन्न जुइगुलिं अप्वः महत्वपूर्ण माने याःगु दु । गुण व मार्गया अविच्छेद्य आन्तरिक सम्वन्ध नं दण्डीं क्यंगु दु । थ्वहे पृष्ठभूमिइ वामनं रीति-सिद्धान्तया प्रतिपादन याःगु खः । वामनं विशिष्ट पदरचनाया रुपय् रीतियात म्हसीकूगु दु । दण्डीं थें वामनं नं रीति व गुणयागु अविच्छेद्य सम्वन्ध क्यंगु दु । वयागु कथन कथं गुण काव्यशोभाकारक तत्व जूगुलिं गुणनाप अभिन्न जूगु रीति नं काव्यसौन्दर्य प्रजनकया रुपय् म्हस्यू । उकिं रीतियात हे वामनं काव्यात्मा माने यानाः थुकी दुने सम्पूर्ण काव्यसौन्दर्य अन्तर्भुत याःगु दु[१] । थुकथं रीति स्वतन्त्र काव्यसिद्धान्तयागु स्तरय् थाहां वंगु दु । थ्व धुंकाः वामनयागु भनाइकथं काव्यातमा रुपय् मकाःसां रीतियात काव्य तत्वया रुपय् चर्चा परिचर्चा यानावं वन । थुकथं संस्कृत काव्यशास्त्रय् भरत, भामह व दण्डीं रीतियागु प्रारुप निर्माण यानाः यंकुगु खनेदुसा वामनं उकियात हे काव्यया अंगीसौन्दर्य वा रीतिसिद्धान्तया रुपय् प्रवर्तन यात । अनं लिपायापिं काव्यशास्त्रीतयसं वामनयागु व्यापक तात्पर्य दुगु रीतियागु अर्थय् मकासें अंगसौन्दर्यया रुपय् जक काल ।

१ रीतिरात्मा काव्यस्य । (काव्यसूत्रवृत्ति १।२।६) ।

रीतिवादया प्रवर्तक वामन कश्मीर निवासी खः । वामन काश्मीरया जुजु जयपीड (सन् ७७९-८१३)या मन्त्री जूगुलिं वयात च्यागू शदीयाम्ह आचार्यया रुपय् कायगु याः । वामनया काव्यशास्त्रीय सफू खः - काव्यालङ्कारसूत्रवृत्ति । सफुली न्यागू ब्व दु ।

न्हापांगु ब्व - काव्य, काव्य प्रयोजन, रीति व रीतिभेद
निगूगु ब्व - पद, वाक्य, वाक्यार्थगत दोष-दर्शन
स्वंगूगु ब्व - शब्द व अर्थगत नीगू गुणया विवेचना
प्यंगूगु ब्व - अलंकार व उकिया भेद-निरुपण
न्यागूगु ब्व - शुद्ध शब्दया छ्यला

वामनया काव्यालङ्कारसूत्रवृत्ति सफुती हे काव्यया आत्माकथं रीतियात परिभाषित यानातःगुलिं थुगु सफू रीतिवादया आधारग्रन्थकथं नं परिचित जू ।

३. रीति-भेद

रीतिया अर्थ लिसे सत्तिक स्वापू दुगु रीतिया थासय् गथे आचार्यतय्सं मेमेगु शब्द छ्यल, अथे हे रीति-भेदय् नं इमि एकरुपता मदु । आचार्यतय्सं रीति-भेद निगूनिसें खुगूतक थ्यंकलसा थुकिया आधारयात कयाः नं इमि विवाद दु । आचार्यतय्सं रीतिबोधक खँग्वः, भेद, ल्याः व भेदया आधारयात छथाय् तय्गु कुतःकथं तालिका प्रस्तुत जूगु दु -

काव्यशास्त्री	रीतिबोधक खँग्वः	भेद	ल्याः	भेदया आधार
भरत	प्रवृत्ति	आवन्ती, दाक्षिणात्या, औडमागधी व पाञ्चाली	४	प्रादेशिकता
भामह	मार्ग	वैदर्भी, गौडीय	२	अलंकार व गुण
दण्डी	मार्ग	वैदभी, गौडीय	२	गुण
वामन	रीति	वैदर्भी, गौडी, पाञ्चाली	३	गुण
उद्भत	वृत्ति	उपनागरिका, परुषा, ग्राम्या वा कोमला	३	वर्ण-गुम्फन वा अनुप्रास
रुद्रट	रीति	वैदर्भी, गौडी, पाञ्चाली व लाटी	४	समास
अग्निपुराणकार	रीति	वैदर्भी, गौडी, पाञ्चाली व लाटी	४	समास
आनन्दवर्द्धन	संघटना	असमासा, मध्यम समासा व दीर्घ समासा	३	समास
राजशेखर	रीति	वच्छोभी, मागधी, पाञ्चाली व मैथली	४	समास
कुन्तक	मार्ग	सुकुमार, विचित्र व मध्यमा	३	गुण व समास
भोज	रीति, मार्ग, पन्था	वैदर्भी, गौडी, पाञ्चाली, लाटी, आवन्तिका व मागधी	६	गुण व समास
मम्मट	वृत्ति	उपनागरिका, परुषा व कोमला	३	गुणाभिव्यञ्जकवर्ण वा गुण
अमृतानन्द योगी	रीति	वैदर्भी, पाञ्चाली, गौडी व लाटी	४	गुणाभिव्यञ्जकवर्ण वा गुण
विश्वनाथ	रीति	वैदर्भी, पाञ्चाली, गौडी व लाटी	४	गुणाभिव्यञ्जकवर्ण वा गुण

(पौडेल, २०५७:८८-८९)

च्वय् उल्लेख जूपिं बाहेक मेपिं वाग्भट, विद्याधर, विद्यानाथ व केशवमिश्रपिसं नं रीतिया भेद उल्लेख याःगु दु, तर खास विशेषता धाःसा मदु (चौधरी, १९९०:३९९) । तालिकाय् न्ह्यथनाकथं गुण, समास व प्रादेशिकताया आधारय् रीतिया खास भेद म्होतिं निगूनिसें खुगूतक खनेदु । दण्डी व कुन्तकं धाःसा सूक्ष्म भेद

नं स्वय्‌गु खःसा आपालं दइगु तर्क तःगु दु। रीति-सिद्धान्तया संस्थापक वामनं धाःसा स्वंगू हे जक भेद क्यन। उकिइ लाटी छता नं तनाः रुद्रट, अग्निपुराणकार, अमृतानन्द योगी व विश्वनाथं प्यंगू थ्यंकल। लाटी धैगु वैदर्भी व पाञ्चाली रीतिया दथु-लँ खः। वैदर्भी व पाञ्चालीया लक्षणत छ्यासमिसे जुल कि लाटी रीति जुइद्द। अथे हे रीति-सिद्धान्तया विरोधी मम्मटं उपनागरिकायात वैदर्भी, परुषायात गौडी व कोमलायात पाञ्चालीया हे पर्यायकथं माने याःगु दु। गुणया आधारय् वामनं नालाकाःगु स्वंगू भेदयात हे अप्वः काव्यशास्त्रीतय्सं पाय्‌छि ताय्‌कू।

३.१ वैदर्भी : विदर्भ आदि देशय् प्रचलित रीति वैदर्भी-रीति खः (वर्मा, २०१३:५६१)। दोषरहित फुक्क गुण दुगु, न्यनेबलय् हे न्ह्याइपुसे च्वनीगु पदरचनाया कौशलयात वामनं वैदर्भी रीति माने याःगु दुघ। थुकियात विश्वनाथं माधुर्य गुणव्यञ्जक वर्ण व अल्पसमास पदं च्वयातःगु लालित्यपूर्ण रचनाया रुपय् कालद्ध। वैदर्भीरीति श्रृंगार-रस, करुण-रस व शान्त-रस थें जाःगु कोमल रस-अनुकुल जुइ।

३.२ गौडी : रीतिवादया प्रवर्तक वामनं ओज व कान्ति गुण अनुकूल जूगु तस्सकं कठोर वर्ण व समासयुक्त पदं जाःगु पदरचनाया कौशलयात गौडी-रीतिकथं काःगु दु। थुकियात हे विश्वनाथं ओजगुण अभिव्यञ्जकवर्णत व आपालं समास यानातःगु पदपाखें चिनातःगु आडम्बरपूर्ण रचनाया रुपय् म्हसीकाब्यूगु दु।छ गौडी-रीति वीभत्स व वीरथें जाःगु कठोररसया अनुकुल जुइ।

३.३ पाञ्चाली : मधुर व सुकुमार-गुणयुक्त पदरचनाया कौशलयात वामनं पाञ्चाली-रीति मानेयाःगु दु। थुकियात हे विश्वनाथं वैदर्भी व गौडी-रीतिइ वइगु माधुर्य व ओजगुणव्यञ्जक वर्णबाहेक मेगु ल्यंगु वर्ण व न्यागू-खुगू वर्णतक समास याइगु पदं चिनातःगु रचनाकथं काःगु दु। वैदर्भी व गौडीया उभयात्मक मार्गया रुपय् वा मध्यममार्गया रुपय् पाञ्चाी-रीतियात काय्‌गु याः।

४. रीति व गुण :

वामनं थःगु काव्यालंकारसूत्रवृत्ति सफुती गुणयात रितिया प्राणया रुपय् काल। रीतिया आवश्यक तत्व गुण खः धैगु वामनया धापू खः। वयागु हे धापूकथं विशिष्ट पदरचना धैगु रीति, अले गुण वयागु विशिष्ट आत्मरुप धर्म खः। वामनं गुण व अलंकारया स्पष्ट विभेद क्यनाः गुणयात काव्यशोभाकारक व अलंकारयात काव्यशोभावर्द्धक तत्वकथं परिभाषित यात। काव्यगुणया स्पष्ट परिभाषा ब्यूम्ह वामन हे खः। वामनं गुण मदुगु काव्ययात तिसां तियातःम्ह यौवनहीन, आकर्षणहीन मिसालिसे तुलना यात। छम्ह मिसा अलंकारहीन जूसां गुणयुक्त जुइमाःथें काव्य नं अलंकारहीन जूसां गुणयुक्त जुइमाः धैगु वामनया तर्क खः।

रीतिया आधार गुण जूगुलिं रीतिवादय् गुणयागु तःधंगु भूमिका दु। साधारणतयाः निश्चित वर्णपाखें व्यञ्जित जुइगु रसया आन्तरिक धर्मयात गुण धाइ। थ्व गुण मुख्य स्वथी दु - माधुर्य, ओज व प्रसाद।

---

२ लाटी तु रीति वैदर्भी पाञ्चाल्योरन्तरे स्थिता। (साहित्यदर्पण, ९.५)

३ अस्पृटा दोषमात्राभिः समग्रगुण भूषिता। विपञ्चीस्वरसौभाग्या वैदर्भी रीतिरष्यते॥ (काव्यालंकारसूत्रवृत्ति, १.२.११)

४ माधुर्यव्यञ्जकैर्वणै रचना ललितात्मिका। अवृत्तिरल्पवृत्तिर्वा वैदर्भी रीतिरिष्यते॥ (साहित्यदर्पण, ९.२ व ३)

५ ओजःप्रकाशकैर्वणैबन्ध आडम्बरः पुन। (साहित्यदर्पण, ९.२ व ४)

४.१ माधुर्य-गुण : माधुर्यया शब्दार्थ मधुर जुइगु विशेषता, मिठास, रोचकता खः । काव्यगुणया सन्दर्भय् काव्यशास्त्रीपिन्सं थीथीकथं परिभाषित यानातःगु दु । भरतं श्रुतिमधुरता हे माधुर्य खः धकाः नालाकाःगु दु । दण्डीं रसमय, शिष्टता, सुसंस्कृततायात माधुर्य गुणकथं परिभाषित यात । ध्वनिवादी आचार्यपिनि धापूकथं सहृदयी (पाठक)पिनिगु मन चञ्चल याइगु, आल्हादित याइगु गुण हे माधुर्यगुण खः । थुकथं श्रुतिमधुरता, श्रुतिसुखदता, समासरहित, उक्तिवैचित्र्य, चित्तयात द्रवित याइगु विशेषता हे माधुर्यगुण खः । श्रृंगाररस (सम्भोग व विप्रलम्भरस), शान्तरस, करुणरसया रचनाय् माधुर्यगुण खनेदइ । माधुर्यगुण वैदर्भीरीतिया अनुकुल जुइ ।

४.२ ओज-गुण : ओजया शाब्दिक अर्थ तेज, प्रताप, फूर्ति, दीप्ति खः । काव्यय् न्यनीम्हेसिया मनय् उत्साह, वीरता, आवेश, उत्तेजना, उमंग, जागरण आदि थनेगु क्षमतायात हे ओज धाइ । भरतं दीर्घ समासयुक्त पद व अर्थ गाम्भीर्य श्रवणसुखद् शैलीयात ओजगुणकथं काय्गु यात । आनन्दवर्धनं चित्त दीप्तिकारक रचनाकथं ओजगुणयात काल । विश्वनाथया कथं सहृदयीयात जोश थकाइगु तत्व हे ओजगुण खः । वीररस, रौद्ररस, विभत्सरसय् ओजगुणया प्रयोग अधिक जुइ । ओजगुण गौडीरीति अनुकुल जुइ ।

४.३ प्रसादगुण : प्रसादया शाब्दिक अर्थ प्रसन्नता, विकसित जुइगु खः । भरतया कथं स्वच्छता, सरलता व सहजग्राह्यता अर्थात् न्यनेवं हे याउँक अर्थ थुइगु गुणयात प्रसादगुण धाइ । द्यःया प्रसाद नय्वं तुरुन्त हे सुखशान्तया भाव पिज्वइथें, मतचिकनय् मि तय्वं छत्थुं हुरर च्याइथें, काव्य ब्वनेवं शिक्षित-अशिक्षित पाठकं उकिया तुरुन्त अर्थ बीफइगु, भाव छर्लंग जुइगु, गुण हे प्रसादगुण खः । अर्थ स्पष्टता, सहज ग्राह्यता हे प्रसादगुणया विशेषता खः । प्रसादगुण फुक्क रसय् निहित जुइ । प्रसादगुण पाञ्चालिरीति अनुकुल जुइ ।

५. रीति व शैली : रीतिया चर्चा संस्कृत काव्यशास्त्रय् जूसां शैलीया चर्चा जूगु खनेमदु । शैली पश्चिमी काव्यशास्त्रया चिन्तन खः । फरक फरक संस्कृति व भूभागय् विकसित थ्व निगू काव्यशास्त्रीय चिन्तनय् छुं भतिचा पाःसां आधारभूत रुपय् थ्व निगूया दथुइ सत्तिगु स्वापु दु । अंग्रेजी क्थतभि या हिन्दी, नेपाली अनूदित रुप शैली खः (पौडेल,२०५७:९३) । थुकिया चर्चा पश्चिमय् प्लेटोनिसें थौंतक विभिन्न विद्वानतय्सं यानावयाच्वंगु दु ।

शैली 'शील' धातुं निर्माण जूगु शब्द खः । शीलयागु अर्थ स्वभाव सद्वृत्ति वा सदाचार खः, धाःसा शैलीयागु अर्थ कवि स्वभाव क्यनीगु शब्दव्यापार खः । थुकियात कविव्यक्तित्वया परिचायक, भावाभिव्यक्तिया छगू पद्धति नं धाय्फु । संस्कृत काव्यशास्त्रय् अभिव्यक्ति पद्धतिया निंतिं 'शैली' खँग्वः मछ्यःसे रीति वा मार्ग धैगु खँग्वःया प्रयोग जूगु दु । अंग्रेजीया क्तथभि या पर्यायवाची शब्दकथं वःगु शैली शब्दं 'स्टाइल' शब्दया अर्थ वा भावयात पूर्णरुपं वहन नं याःगु दु । शैलीया विषय धयातःगु विचारया परिधान, अभिव्यक्तिया पद्धति, ल्वःगु शब्दया पदावलीया प्रयोग, भाषाया व्यक्तिगत प्रयोग आदि कथं स्वय्बले शैली व रीति खास पाःगु खनेमदु, छाय्धाःसा रीति धैगु नं कवि स्वभाव तथा पदरचना पद्धति खः । तर शैलीया व्यापक अर्थ प्रतित जू । शैली वाक्शैलीनिं परिधानशैली, आचारशैली, विचारशैली, व्यवहार शैली आदि जीवनया विविध व्यापरशैलीया नापनापं साहित्य, संगीत, चित्रकला आदि फुक्क शैलीतक प्रयुक्त जू । थुखे रीतियागु प्रयोग प्रायः वाग्व्यापारया निंतिं जक हे जूगु खनेदु । रीति शब्दया अर्थयात न्ह्यागु तब्याकूसां शैलीया अर्थ थें व्यापक जुइमखु ।

शैलीया निगू पक्ष दु - व्यक्तिपक्ष व वस्तुपक्ष । व्यक्तिपक्षय् च्वमियागु स्वभावगत् विशेषता निहित जू, अले वस्तुपक्षय् भाषाया स्वरुप । पाश्चात्य च्वमि व साहित्यशास्त्रीपिसं शैलीइ व्यक्तितत्वयागु भूमिकायात प्रमुखता ब्यूगु दु । पूर्वीय आचार्यपिसं नं छुं नं छुं रुपय् रीतियात कविव्यक्तित्वनाप सम्वन्धित जूगु माने या:, अथेसां इमिसं रीतियागु व्यक्तिगत विशेषतायागु विस्तृत विवेचना याय्गुसिबें उकिया वस्तुपक्ष अथवा भाषिक गठनयागु हे विशेष विचार या:गु दु (उपाध्याय, २०६७:१५५) । उकिं हे डा. सुशिलकुमार डे थें जा:पिं आधुनिक विद्वानतय्सं रीतियात शैलीया पर्यायकथं नाला: मका: । व्यक्तित्वयागु अर्थय् हे स्वय्गु ख:सां गुलिखे आचार्यपिसं कविपिच्छे भिन्न जुइ धा:गु दुसा कुन्तकं काव्यय् कवि व्यक्तित्वयागु महिमायात प्रतिष्ठित याना: मार्ग (रीति)या मूल कवि स्वभाव ख: धा:गु दु । उकिं रीतिइ व्यत्तितत्वयागु अस्वीकृत ला मदु, तर शैलीइ गुलि महत्व दुगु ख: उलि महत्व रीतिइ मदु । थ्व हे खँयात वा:चाय्का: डा. नगेन्द्रं रीतिकाव्यया भूमिकाय् थुकथं न्ह्यथनात:गु दु, 'रीति व शैलीइ व्यक्ति व वस्तु तत्व दइ, उकिं रीति व शैली आपालं पा:गु तत्वत मखु, थ:थवय् सम्वन्धित तत्वत ख:' (नगेन्द्र,१९९०:८३) ।

वास्तवय् रीति व शैली निगुली नं व्यक्ति व वस्तुतत्व वा कविस्वभाव व भाषाया थाय् दु । रीतिइ व्यक्तितत्वसिबें भाषातत्व (पदरचना, वर्णविन्यास, समास)या विचारय् आचार्यपिनिगु ध्यान केन्द्रीत जूगु खनेदु । थथे रीति शैलीया तुलनाय् अप्व: अन्तर्मुखी व भावनात्मक जू । थ्व निगुलिं पर्यायवाची मखु, तर आधुनिक संस्कृत काव्यशास्त्रय् रीतियात शैलीया हे अर्थय् छ्यलेगु कुत: जुयाच्वंगु दु ।

६. अन्तय्

भरतया इलंनिसें काव्यसिद्धान्तया बारे चर्चापरिचर्चा जुया: वयाच्वंगु दु । नाट्यशास्त्र नाटकबारे जक केन्द्रीत जूगुलिं भरतयात नाट्यकेन्द्री सिद्धान्तकारया रुपय् काल । अनंलिपाया आचार्यतय्सं समग्र काव्यविधायात कया: थ:थ:गु धारणा प्वंकेगु ज्या यात । ईब्य:कथं, थाय्बाय्कथं, समुदायकथं काव्यया गरिमा व महिमाया स्तर पाइ । मानवीय आवश्यकताकथं चिनात:गु काव्यं जक मानविय भावनायात थीफइ, उकिया अस्तित्व ता:ई तक ल्यनी । उकिं काव्यसिद्धान्तया नामय् काव्ययात स्वय्थ्याय्गु ज्या काव्यविरोधी जुइ, मानविय-भावना विरोधी जुइ । आधुनिक इलय् पश्चिमेली काव्यसिद्धान्तयात जक सर्वोत्कृष्ट ताय्केगु ज्या सर्वथा गलत ख:, पूर्वीय वातावरणानुकुल प्रतिपादित सिद्धान्तयात ईब्य:कथं परिमार्जित व परिष्कृत याना: व्यवहारय् छ्यलेमा: ।

लिधंसा

उपाध्याय, केशवप्रसाद (विसं २०६७), *पूर्वीय साहित्यसिद्धान्त* (पाचौं संस्करण) । ललितपुर: साझा प्रकाशन ।

चापागाई, नरेन्द्र (सं.) (विसं २०६२), *नेपाली शब्दभण्डार* । विराटनगर: श्याम पुस्तक भण्डार ।

चौधरी, सत्यदेव (सन् १९९०), *भारतीय काव्यशास्त्र* (द्वितीय संस्करण) । दिल्ली: अलंकार प्रकाशन

पौडेल, विष्णुप्रसाद, (विसं २०५७), *संस्कृत काव्यशास्त्र* । काठमाडौं: भुँडीपुराण प्रकाशन ।

वर्मा, धीरेन्द्र, ब्रजेश्वर वर्मा, रामस्वरुप चतुर्वेदी व मेपिं (सं) (सन् २०१३), *हिन्दी साहित्य कोश भाग १* । वाराणसी: ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।

वामन (सन् २०११), *काव्यालंकारसूत्रवृत्ति* (व्याख्याकार आचार्य विश्वेश्वर) । दिल्ली: आत्माराम एण्ड सन्स ।

विश्वनाथ (सन् १९८२), *साहित्यदर्पण* (नवौं संस्करण) । दिल्ली: मोतीलाल वनारसीदास ।

नगेन्द्र (सन् १९९०), *रीतिकाव्य की भूमिका* (आठौं संस्करण) । दिल्ली: नेशनल पब्लिशिङ्ग हाउस ।

* * *

समालोचनाया म्हसीका

☞ उपप्रा. रवि शाक्य

I am nothing if not critical.

- William Shakespeare (*Othello*, II/I)

मूति : *थुगु च्वसुइ पाश्चात्य दृष्टिकोणं समालोचना विधाया चर्चा जुयाच्वंगु दु । ग्रीक भाय्या Krites धातुपाखें अंग्रेजीया Criticism खँग्वःया विकास जूगु खः । पाश्चात्य जगतय् समालोचनाया विकास ग्रीसं जूगु खःसा अंग्रेजीइ समालोचनाया विकास याःम्ह जोन ड्राइडेन खः । समालोचनाय् छुं नं कृतिया व्याख्या, विश्लेषण नापनापं अनिवार्यरूपं निर्णय नं बीमाः । समालोचना धैगु बौद्धिक अभ्यास जूगुलिं कृतिं नुगलय् लाःगु प्रभावयात छखे चीकाः सिद्धान्तय् आधारित जुयाः वस्तुगतरूपं समालोचना याय्माः । नेपालभाषाय् पिदनाच्वंगु सिद्धान्तहीन, आत्मगत, च्वमिल केन्द्रित व व्याख्याप्रधान समालोचनायात फातापुइकाः सिद्धान्तय् आधारित जुयाः वस्तुगत, विश्लेषणात्मक, निर्णयात्मक व पाठ-केन्द्रित समालोचना पिदनेमाःगु थौंया आवश्यकता खः ।*

मूखँग्वः – *समालोचना, क्रिटिसिज्म, टि. एस्. इलियट, आई. ए. रिचार्ड्स्, वस्तुगत समालोचना*

१. समालोचनाया व्युत्पत्ति व अर्थ

समालोचना खँग्वःया पुसा संस्कृतया 'लुच्' धातु खः । संस्कृत व्याकरणय् 'लुच्' धातुं 'स्वय्गु'यात संकेत याइ । व हे 'लुच्' धातुपाखें 'लोचन' खँग्वः पिदंगु खः गुकिया अर्थ 'स्वय्गु पह' वा 'मिखा' खः । संस्कृतया 'लोचन' शब्दपाखें हे 'आलोचना' शब्दया विकास जूगु खः । संस्कृतय् छुं नं विषय वा रचनायात छचाःखेरं स्वय्गु वा बांलाः-बांमलाः धकाः फायाः क्यनेगुयात आलोचना धाइगु खः । अथेसां लोकव्यवहारय् 'आलोचना' धाय्बलय् दोषपक्षया जक चर्चा याइगु निन्दासूचक शब्दया रूपय् स्थापित जुइधुंकूगु दु । आलोचना खँग्वलय् 'सम' उपसर्ग स्वाय्वं 'समालोचना' खँग्वः निर्माण जुइ । समालोचनां 'सम्यक् आलोचना' अर्थात् बिना पूर्वाग्रह सन्तुलित व नियन्त्रितरूपं कृतिया गुण-दोषया विवेचना याइगु विधि विशेषया अर्थ बी । थुकथं स्वय्बलय् 'आलोचना' व 'समालोचना'या संस्कृत व्युत्पत्तिगत अर्थय् सूक्ष्म भेद दुसां स्थूलरूपय् निगूया दथुइ खास भेद खनेमदु । आलोचना व समालोचनाय् छुं अर्थगत भिन्नता खनेदुसां थुपिं निगूया अभिप्राय ज्वःलाःगुलिं पर्यायवाची शब्दकथं छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु दु ।

समालोचनाया पर्यायवाची शब्दकथं 'समीक्षा' नं प्रयोगय् वयाच्वंगु दु । स्वय्गु, बिचाः याय्गु धैगु अर्थ बीगु संस्कृतया 'ईक्ष' धातुपाखें 'ईक्षा' (स्वय्गु साधन, स्वय्गु भाव) खँग्वः निर्माण जूगु खः । व हे 'ईक्षा'य् 'सम्' उपसर्ग स्वानाः 'समीक्षा' खँग्वः निर्माण जूगु खः । समीक्षाया अर्थ नं सम्यक्रूपय् परीक्षण यानाः मूल्याङ्कन याय्गु खः ।

* च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।

समालोचनाया लागि अंग्रेजी खँग्वः Criticism छ्यलाच्वंगु दु । ग्रीकभाय्या Krites धातुपाखें अंग्रेजीया Criticism खँग्वःया विकास जूगु खः । ग्रीकभाषाय् Krites या अर्थ अलग याय्गु (To Separate), निर्णय याय्गु (To Judge), मूल्याङ्कन याय्गु (To Evaluate) खः । अथे हे समालोचकयात धाइगु अंग्रेजी खँग्वः Critic नं ग्रीकभाय्या Kritikos पाखें वःगु खः, गुकिया अर्थ निर्णय याय्त सक्षमम्ह (able to make judgement) खः । ग्रीक खँग्वः Kritikos ल्याटिनभाषाय् वनाः Criticus जुजुं ईशाया १४ गूगु शताब्दीइ फ्रेञ्चभाषाय् वंबलय् Critique जुल, व हे Critique खँग्वःपाखें अंग्रेजीया Critic खँग्वः वःगु खः (स्कीट, १८८३:१४३) ।

अंग्रेजीया 'क्रिटिसिज्म'नाप सत्तीगु मेगु खँग्वः Appreciation, Review व Opinion नं छुं भचा छ्यलाबुलाय् वः । अंग्रेजीइ Appreciation या अर्थ छुं कृतिया प्रशंसात्मक अभिव्यक्ति, उकिया गुणविशेषया चर्चा वा उकी दुने च्वंगु सौन्दर्यपक्षया उद्घाटन खः । अथे हे Review खँग्वःया अर्थ पुस्तक-समीक्षा वा छुं कृतिया बारे परिचयात्मक टिप्पणी खःसा Opinion खँग्वःया अर्थ कृतिविषयक मन्तव्य वा धारणा खः । अथेसां थुपिं स्वंगुलिं खँग्वलं नं क्रिटिसिज्मं बीफुगु वृहत्तर अर्थ कःघाय्मफु ।

२. समालोचनाया परिभाषा

समालोचना धैगु छु खः, समालोचनाय् छुछु तत्व दइ धैगु बारे आपालं विद्वान्पिन्सं थःगु धारणा प्वंकावंगु दु ।

इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिकाय् उल्लेख यानातःकथं समालोचना धैगु छुं नं सौन्दर्ययुक्त वस्तुइ दुगु गुण व मूल्यया निर्णय याय्गु खः चाहे व साहित्य जुइमा वा ललितकला जुइमा (इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका कम्पनी, १९१०:४६८) ।[१]

साहित्य धैगु जीवनया आलोचना खः धकाः साहित्यया जीवननाप क्वात्तुगु स्वापू स्थापना यानाक्यंम्ह माथ्यु आर्नोल्डया बिचाःकथं संसारय् थौंतक गुलि नं सीकल, बिचाः यात, उकी दकलय् बांलाःगु खँयात ग्रहण यानाः निर्लिप्त जुयाः उकिया प्रचारया लागि याइगु कुतः हे समालोचना खः (स्कट-जेम्स, १९४६:२६९) ।[२]

आई. ए. रिचार्ड्स् (२००४: ५४)या बिचाःकथं समालोचक जुइगु धैगु हे कलाकृतिया मूल्यया निरुपण याय्गु खः ।[३]

भिक्टर ह्युगोया बिचाःकथं छुं नं कृति बांलाः वा बांमलाः धकाः धाय्गु हे समालोचना खः (शिप्ले, १९५३:८१-८२) ।[४]

हडसन (१९१३:३४६)या धापूकथं समालोचना धैगु निर्णय बीगु खः, यदि भ्रीसं सृजनात्मक साहित्यं थीथी स्वरूपय् वयाः जीवनया व्याख्या याइ धकाः स्वीकार यातधाःसा समालोचनायात जीवनया व्याख्याया व्याख्या याइगु कला धाय्फइ ।[५]

१. Criticism is the art of judging the qualities and values of an aesthetic object, whether in literature or the fine arts. It involves the formation and expression of judgement.
२. A disinterested endeavour to learn and propagate the best that is known and thought in the world.
३. To set up as a critic is to set up as judge of values.
४. Is the work good or bad? - that's criticism's domain.
५. In its strict sense the word criticism means judgment, and this sense commonly colours our sense of it even when it is most broadly employed ... If creative literature may be defined as an interpretation of life under the various forms of literary art, critical literature may be defined as an interpretation of that interpretation and of the forms of art through which it is given.

मोल्टन (१९१५:२२१)या धापूकथं जब साहित्यं थःगु हे स्वरूपया विवेचना याइ उबलय् समालोचनाया जन्म जुइ ।[६]

आपालं विद्वान्पिनि बिचाःसिबें पृथक जुइक कलरिजं (१८३४:२२३) समालोचनाया अन्तिम लक्ष्य मेपिन्सं च्वःगु कृतिबारे निर्णय बीत सिद्धान्तयात श्रृंगार याय्गुसिबें लेखनसम्बन्धी सिद्धान्तया प्रतिस्थापन याय्गु खः धयादीगु दु ।[७]

नेपालभाषाया नांजाःम्ह साहित्यकार कविकेशरी चित्तधर 'हृदय'जुं समालोचकया ज्या लेखकयात थुकथं या उकथं या धकाः निर्देशन बीगु मखु बरु लेखकया कृति गथे च्वं उकिया मूल्याङ्कन यानाः स्पष्ट यानाबीगु खः धयादीगु दु (श्रेष्ठ, १०८८:५ व ७) ।[८]

समालोचना धैगु अतिकं जिम्मेवारीपूर्ण व गम्भीर ज्या खः । मूर्खतापूर्ण व अनुपयोगी रचनां उलि स्यंकीमखु गुलि मखुगु व द्वेषपूर्ण समालोचनां स्यंकी (श्रेष्ठ, १०८८:१०) । छुं नं कृतिया समालोचना याइबलय् छम्ह हे समालोचक छगू हे इलय् आपालं भूमिकाय् प्रस्तुत जुयाच्वंगु दइ । गुबलें सुम्क कृतिया भाव ग्रहण याइ, गुबलें कृतिया व्याख्या याइ, गुबलें कलाकार जुयाः थःगु व थःगु वर्गया सम्बन्धय् न्हूगु खँ धाइ, गुबलें रचनात्मक इतिहासकारया रूपय् समाजं गुकथं साहित्ययात प्रभावित यात व कला-साहित्यं समाजयात गुकथं परिष्कृत व परिवर्तन यात धकाः धाइसा गुबलें प्रचारकया भेष कयाः साहित्यय् दइगु समाज-कल्याणप्रद खँ प्रचार याइ । समालोचकं समाजय् न्हूगु विचारधारा प्रवाहित याइ व चिरन्तन सत्यया प्रतिष्ठा याय्गु ज्याय् सहायक जुइ (स्कट-जेम्स, १९४६:३८६-८७) ।[९]

च्वय् उल्लेख जूगु दक्व परिभाषायात छथाय् मुंकाः समालोचनाया परिभाषा थुकथं बीफु - कृतिया गम्भीर अध्ययन यानाः उकिया गुण-दोषया वस्तुगत विवेचना यानाः निष्पक्षढंगं निर्णय बीगु हे समालोचना खः ।

३. समालोचनाया विकास

पश्चिमी समालोचना-शास्त्रया प्रादुर्भाव ग्रीसं जूगु खः । यूरोप महादेशय् लाःगु ग्रीस आपालं टापुतय्गु पुचः मुनाः निर्माण जुयाच्वंगु देय् खः । सुसभ्य व सुसंस्कृत ग्रीसया धात्थेंगु नां 'हेल्लास' (Hellas) खःसा अनया बासिन्दातय्त 'हेलेनिक' (Hellenic) धाइगु खः । लिपा रोमनवासीतय्सं हेल्लासयात 'ग्रीस' व हेलेनिकयात 'ग्रीक' नां छुनाब्यूगु खः । पश्चिमी गोलार्द्धया ज्ञान-विज्ञान, कला-साहित्य, दर्शनया केन्द्र हे ग्रीस जुयाच्वंगु

---

६. Literary criticism is literature discussing itself.

७. The ultimate end of criticism is much more to establish principles of writing than to furnish rules to pass judgement on what has been written by others.

८. *फोटोग्राफर, छन्त योसा, कयाः छपाः-निपाः*
जिगु रूप धात्थें गय् च्वं क्यना ब्यू छं किपा ।
बरु जितः धाय् मदु छं, थय् च्वँ अय् च्वँ धकाः
थुखे-उखे स्व धकाः नं थः मिखा फस्वकाः । (फोटोग्राफरयात)

९. The critic may be the quiet, just appreciator. He may be the interpreter, or the censor. He may be the artist, discoursing about himself and his kind. He may be the elucidator, affording clues to the language, or explaining ideas which the author has taken for granted. He may be the curious explorer. Or he may be the definer, who in declaring just what a work is gives it also its place in the succession or contemporaneity of ideas. He may be the constructive historian, who tells how the history of society has affected art, and the influence of the arts has modified society. He may be the literary propagandist eager to push the best that there is in literature either for the sake of literature or for the sake of humanity, or both. But whichever of these he may be, there is one viewpoint at which he must always begin, and to which he must always return that from which the man of letters, an artist, addresses himself with a single mind to the task of construing life into an image which will convince us and delight.

खः । उकिसनं ग्रीसया राजधानी जुयाच्वंगु एथेन्स बौद्धिक, वैज्ञानिक चिन्तन व कलाकारिताया लागि प्रसिद्धगु थाय् खः । ग्रीसया ज्ञानभण्डारं संसारन्यंक प्रभाव लाकूगु दु । थौंतक नं ग्रीसया प्राचीन ज्ञानविज्ञानं विश्वयात निर्देशन बियाच्वंगु दनि ।

पाश्चात्य समालोचनाया न्हापांम्ह आचार्यया रूपय् प्लेटोयात कयातःगु दु । अथेसां प्लेटोसिबें यक्व न्हापा हे थीथी च्वमिपिन्सं साहित्यसम्बन्धी थःगु धारणा प्वंकावनेधुंकूगु दु । पाश्चात्य जगत्या आदिकवि धकाः सम्मान यानातःम्ह होमरं (ईपू ८-९ गूगु शताब्दी) थःगु कृतिइ साहित्यसम्बन्धी धारणा प्वंकातःगु दु । होमरया महाकाव्य *इलियाड* व *ओडिसी*या शुरुइ कलाया अधिष्ठात्री देवी म्युज (Muse)या आराधना यानाः वस्तुगत सत्य प्रकाशय् हयत प्रेरणा प्राप्त जुइमा धकाः वरदान फ्वनातःगु दु । उकिं होमरया बिचाःकथं काव्य धैगु दैवीप्रेरणां सृजना जुइ । होमरया कथं काव्यया प्रयोजन ‘आनन्द’ खः । वया धापूकथं ‘कलात्मक भ्रम’ हे चमत्कार खः, उकिं हे आनन्दया सृष्टि जुइगु खः । कला-साहित्यं अवास्तविक वा काल्पनिक खँयात थुकथं प्रस्तुत यानाबी कि व वास्तविक थें च्वनी । उकिं हे चमत्कार उत्पन्न जुयाः आनन्द प्राप्त जुइ । होमरं थुकियात हे ‘कलात्मक भ्रम’ धाःगु खः (शर्मा, १९५४:२२९-२३०) ।

होमरधुंकाः छुं ई लिपा पिदंम्ह हेसियाडं होमरया खण्डन यानाः काव्यया उद्देश्य आनन्द मखु, काव्यं शिक्षा बीमाः अथवा छुं मार्मिक सन्देशपाखें जनकल्याण याइगु जुइमाः धाःगु दु (शर्मा, १९५४:२३०) ।

पिण्डारं (ईपू ५२२-४४३) काव्य रचनाय् आन्तरिक प्रेरणा (प्रतिभा) दकलय् महत्वपूर्ण जुइ, आन्तरिक प्रेरणापाखें सृजना जूगु काव्य हे श्रेष्ठ जुइ धाःगु दु । गुम्हस्यां लिपा सय्कूगु ज्ञान व कलाया आधारय् जक काव्य सृजना याइ वया कलाया भाव स्थायी जुइमखु, निम्नकोटिया जुइ (खत्री व चौहान, १९६४:४०) ।

मेम्ह ग्रीक च्वमि गोर्जियसं (ईपू ४८५-३८०) काव्यया मानसिक प्रभावबारे विवेचना याःगु दु । काव्यं भाव व दुःखया निवारण यानाः आनन्द व आत्मविश्वास थनाबी धासें गोर्जियसं काव्यं गम्भीरता, नैतिक भाव व करुणाया संचार याइ धाःगु दु (खत्री व चौहान, १९६४:४१) ।

गोर्जियसधुंकाः पिदंम्ह एरिष्टोफेनिजं (ईपू ४४६-३८६) त्रासदी नाटककार युरिपिडिजया नाटकया व्यावहारिक समालोचना यात । सुकरातया चेला प्लेटों (ईपू ४२७-३४७) वास्तविकरूपय् समालोचनाया शुरुवात यात । प्लेटो उपयोगितावादी दार्शनिक खः । गुगु वस्तु समाजया लागि उपयोगी जुइ, गुकिं समाजयात सकारात्मक दिशापाखे न्ह्याकी व बांलाःगु जुइ, स्वीकार्य जुइ धैगु प्लेटोया बिचाः खः । दैवी प्रेरणापाखें हे काव्यया प्रस्फुरण जुइगु खः धकाः विश्वास याइम्ह प्लेटोया साहित्यप्रतिया धारणा सकारात्मक मजू । कला धैगु अनुकरणया नं अनुकरण खः धासें प्लेटों धाइ –

> अनुकराणात्मक कला निकृष्ट खः गुम्हसिनं निकृष्टलिसे इहिपाः यानाः निकृष्टम्ह सन्तान बुइकी ... काव्यं वासनायात गंकाछ्वय्गु पलेसा मलजल बी, वासनायात नियन्त्रण याय्माःगु थासय् झन् वासनापाखें शासन याकी ... उकिं सुव्यवस्थित राज्यय् कविपिन्त निषेध याय्गु ज्या पाय्छि खः छाय् कि इमिसं विवेकयात कमजोर यानाः भावनायात थनाः पोषण यानाः सबल यानाबी ।[१०]

(जोवेट, १८८८:३१७-३२२)

१०. The imitative art is an inferior who marries an inferior, and has inferior offspring ... Poetry feeds and waters the passion instead of drying them up, she lets them rule, although they ought to be controlled, if mankind are ever to increase in happiness and virtue ... We shall be right in refusing to admit him into a well-ordered state, because he awakens and nourishes and strengthens the feelings and impairs the reason.

प्लेटोया शिष्य अरिष्टोटलं थः गुरुया बिचाःया खण्डन यात । अरिष्टोटलं अनुकरणयात यान्त्रिक अनुकरणया रूपय् मकाःसे जीवनया सृजनात्मक अनुकरणया रूपय् कयाः विरेचन सिद्धान्तया स्थापना यात । ग्रीक सभ्यताया पतन जुइधुंकाः ग्रीक समालोचनाया परम्परायात रोमन विद्वान्पिन्सं न्ह्याकायंकल ।

अंग्रेजी साहित्यय् समालोचनाया विकास आपालं लिपा जक जूगु खः । अंग्रेजी समालोचनाया विकासय् जोन ड्राइडेन (ईसं १६३१-१७००)या महत्वपूर्ण भूमिका दु । ड्राइडेनस्वयां न्ह्यः समालोचनाया क्षेत्रय् अरिष्टोटल, होरेस, ब्वालोपिनिगु सिद्धान्त अकाट्य जुयाच्वंगु खः । इमिगु सिद्धान्तया उल्लंघन यानाः च्वय्गु तःधंगु अपराध तायकीगु खः । इमिगु सिद्धान्तया अनुशरण मयाय्कं साहित्य सृजना याय् हे फइमखु धैगु मान्यता दयाच्वंगु खः । ड्राइडेन प्राचीनताप्रति आस्था दयाः नं आधुनिकताप्रति आकृष्टम्ह च्वमि खः । वया विचारय् साहित्य सृजना यायत सिद्धान्त पक्कां आवश्यक जू, गथे लुखा मदय्क छेँय् दुहांवनेफइमखु, अथे हे बिना छुं नियम साहित्य सृजना याय्फइमखु । तर ड्राइडेन ग्रीक व रोमन विद्वान्पिनिगु नियमयात अन्धानुकरण याय्गु पक्षय् मदु । थःगु देय्या परिस्थिति, सामाजिक सांस्कृतिक परिवेश, दर्शक/पाठकया रुचियात ध्यानय् तयाः अग्रजपिंसं दय्कातःगु नियमयात परिमार्जन याय्माः धैगु विचाः प्वंकूगु दु । थ्वबारे ड्राइडेनया धापू अतिकं प्रसिद्ध जू - "अरिष्टोटलं थथे धाल जक धाय्गु पर्याप्त मजू … यदि वं (अरिष्टोटलं) झीगु (बेलायतया) नाटक स्वःगु जूसा थःगु बिचाः हीकीगु जुइ" (स्कट-जेम्स, १९४६:१३९) ।[११] अंग्रेजी समालोचनाख्यलय् ड्राइडेनयात Father of English Criticism धकाः सम्मान यानातःगु दु ।

थुकथं ग्रीसं विकास जूगु समालोचना विधाय् थौंया युगतक थ्यंबलय् आपालं ह्यूपाः वय्धुंकल । नित्सें ईश्वरया मृत्युया घोषणा याय्धुंकाः उत्तरआधुनिकतावादीतय्सं थ्व मृत्यु चिन्तनय् आपालं मृत्युया घोषणा यानायंकल । रोलां बार्थं च्वमिया मृत्युया घोषणा यातसा मिसेल फुकों "समीक्षा च्वइपिनिगु मृत्यु जुइधुंकल, थुकियात सकसिनं स्वीकार याय्नु, पाठक आः मुक्त जुइधुंकल" धकाः समालोचनाया आवश्यकता व अस्तित्वय् हे न्ह्यसःचिं थनाब्यूगु दु । फुकों समीक्षकया मृत्युया घोषणा याःसां समालोचना व समालोचकया आवश्यकता थौं नं द हे दनि, कन्हय् नं दयाः हे च्वनी ।

४. समालोचनाया प्रक्रिया

समालोचना प्रक्रियाय् स्वंगू चरण दइ – प्रभाव-ग्रहण, व्याख्या व मूल्याङ्कन यानाः निर्णय बीगु । थुपिं स्वंगू प्रक्रिया पूवनेधुंकाः जक समालाचेनाया ज्या पूवनी ।

४.१ प्रभाव ग्रहण – समालोचन प्रक्रियाया शुरुवात हे प्रभाव-ग्रहणपाखें जुइ । प्रभाव-ग्रहणया प्रक्रिया कलाकृति वा साहित्यया विषय-बोधय् आधारित जुइ । गुबलेतक समालोचकं कृतियात पूवंक थुइमखु, उगु कृतिया प्रभाव बांलाक लाइमखु । नुगलय् बांलाक प्रभाव मलाय्कं समालोचना याय्बलय् व अपूर्ण जुइ । प्रभाव-ग्रहण याय्धुंकाः जक समालोचकं क्वःछिनाः निर्णय याय्फइ । प्रभाव-ग्रहण याय्गुली समालोचकया वैयक्तिक रुचि-अरुचि, संस्कारया नं गाक्कं प्रभाव लाःगु दइ । गुगु विषयप्रति समालोचकया आपाः रुचि दु उकिं हे आपाः प्रभाव-ग्रहण याइ । समालोचकया मुख्य गुण तटस्थता खः धयातःसां व्यक्तिगत रुचिया प्रभावयात सम्पूर्णरूपं तिरस्कार याय्फइमखु । अथेसां प्रभाव-ग्रहणया प्रक्रियाय् बुद्धिपक्ष सतर्क जुइमाः, नुगःपक्ष चकनेमाः ।

---
११. It is not enough that Aristotle has said so … and if he had seen ours, might have changed his mind.

४.२ व्याख्या – छुं कृति ब्वनाः वपाखें प्रभाव-ग्रहण याय्धुंकाः उगु कृतिया व्याख्या-विश्लेषण याय्गु ज्या न्ह्याइ । वस्तुतः समालोचकया उद्देश्य छुं निश्चित आधार ज्वनाः कृतिया विश्लेषण यासें व खँ थःम्हं नं सीकेगु व मेपिन्त नं कनेगु खः । प्रभाव-ग्रहणया अभिव्यक्तिया माध्यम व्याख्या हे खः । कृतिया व्याख्या याय्बलय् समालोचकं प्यता खँ ध्यानय् तःगु दइ -

(अ) च्वमिया पृष्ठभूमि, व म्वानाच्वंगु युग व उगु युगया साहित्यिक परिवेश,

(आ) च्वमिं ज्वंगु विषयवस्तु, विषयवस्तुया स्रोत, च्वमियात मेपिनि कृतिपाखें लाःगु प्रभाव,

(इ) कृतिया रूपपक्ष, भाषाशैली, उकी छ्यलातःगु छन्द व अलंकार-विधान,

(ई) कृतिं युग विशेषय् लाकीगु प्रभाव नापनापं कृतिं ब्वँमि व समाजयात लाकीगु प्रभावया मूल्याङ्कन ।

४.३ मूल्याङ्कन व निर्णय - समालोचकं कृतिपाखें प्रभाव-ग्रहण यानाः व्याख्या-विश्लेषण याय्धुंकाः मूल्याङ्कन यानाः निर्णय नं बीमाः । गुलिसिनं व्याख्या जक यानाः त्वःताबीवं गाः, कृतिया बारे निर्णय याय्गु जिम्मा पाठकया ल्हातय् त्वःताबीमाः धाइपिं नं दु । इमिगु बिचाःकथं समालोचनाय् स्वतन्त्ररूपं निर्णय याय्गु आवश्यक हे मजू छाय्कि समालोचना थः हे निर्णायक जुइ । कृतिया दुग्यंक विश्लेषण यायांवनेबलय् उगु कृतिबारे स्वतः हे धारणा निर्माण जुइधुंकी । तर आपाः धैथें विद्वान्पिनि बिचाःकथं समालोचकं हे त्याजिक निर्णय यानाबीमाः । यदि निर्णय मबिल धाःसा व समालोचना हे जुइमखु (शिप्ले, १९५३:३६५) ।[१२] रिचार्ड्सं नं कृतिया व्याख्या जक यानाः समालोचकया दायित्व पूवनीमखु, वं कृतिया मूल्य नं निर्धारण यानाबीमाः धाःगु दु । गुगु समालोचनाय् कृतिया मूल्याङ्कन यानाः स्पष्ट व निर्भिक निर्णय यानातःगु दइमखु उज्वःगु समालोचनाया छुं हे उपादेयता दइमखु ।

५. समालोचना विज्ञान खः वा कला ?

समालोचना विज्ञान खः वा कला खः धैगु विषयस नं आपालं बहस जुयाच्वंगु दु । समालोचनाया ज्या कलाकृतिया गुण-दोषया विवेचनासहित मूल्याङ्कन यानाः निर्णय बीगु खः । थ्व मूल्याङ्कन निगू किसिमं जुइ - तर्कपाखें व भावपाखें । गुलिसिनं मूल्याङ्कनय् तर्कया प्राधान्यता स्वीकार यानाः समालोचनायात विज्ञान धाइ । थुकिया अःखः गुम्हसिनं काव्यया पारख याय्त रसानुभूतिइ जोड बी, इमिसं समालोचनायात कला धाइ ।

समालोचनायात विज्ञान धाइपिनि धापूकथं समालोचना धैगु न्यायया विषय खः, कल्पनाया मखु । थुकी भावनासिबें तर्क, प्रमाणया मुख्य भूमिका दइ । थुकी नुगःपक्षसिबें मस्तिष्कपक्षया सबल उपस्थिति दइ । समालोचनां सत्यया निरुपण याइ, सम्भावनाया मखु । समालोचनां तार्किकता व विश्लेषणयात थःगु अस्त्र दय्कीगु कारणं कलानाप स्वापू त्वाःथलाः विज्ञानपाखे अप्वः धेय्चुली (ओझा, १९५५:२०५) । सुं छम्ह समालोचकं छुं कृतिया समीक्षा याइबलय् बांलाः वा बांमलाः धकाः धाइबलय् स्वाभाविकरूपं 'छाय्' धैगु न्ह्यसः ब्वलनी । उगु न्ह्यसःया लिसलय् वं प्रमाण बियाः कारण कनेमाली । कार्य-कारण कनाः जिज्ञासाया समाधान यानावनेगु हे विज्ञानया ज्या खः । समालोचना धैगु मनय् लाःगु प्रभावयात प्रस्तुत याय्गुली जक सीमित मजू, वयात निर्णय नं बीमाःगुलिं तर्कया आवश्यकता जुल । थ्व हे समालोचनाया विज्ञान-पक्ष खः ।

१२. To eliminate the judgement is to eliminate criticism.

कला-साहित्यया क्षेत्रय् वैज्ञानिक पद्धतिया प्रयोग जुइमाः धैगु बिचाः प्लेटोया पालंनिसें न्ह्याःगु खःसां आई. ए. रिचार्ड्सं थ्वबारे आपालं चिन्तन यात । समालोचनाय् च्वमिया भाव, अनुभूति ग्रहण यानाः समालोचक थः नं उकी दुबिनाः अभिव्यक्ति बीमाः । आत्माभिव्यञ्जना व आत्म-प्रकाशनया स्वरूप जूगुलिं समालोचना कलानाप सत्ती धाइपिं नं दु । च्वमिया अभिव्यञ्जनाया परीक्षा याइगुलिं समालोचना कला खः, च्वमि वा कृतिया मूल्याङ्कन याय्बलय् गणितया नियम लागू याय्त स्वलकि समालोचनाय् हे घाः लाइ (वर्मा, २०२०:१३३) । समालोचना कला खः धाइपिनिगु बिचाःकथं प्रत्येक मनूया रुचि बिस्कं-बिस्कं जुइगुलिं उकियात छुं निश्चित कसी दय्काः मूल्याङ्कन याय्फइमखु । साहित्यया प्रभाव थुलि भिन्न जुइफु कि दक्व कृतिया लागि समान नियम निर्धारण याय्गु ज्या असम्भव खः ।

तर धात्थें धाय्माल धाःसा समालोचना विज्ञान व कला निगुलिं खः । च्वमिया अनुभूतियात ग्रहण यानाः मूल्याङ्कन यानाः गुण-दोष क्यनाबीगुलिं समालोचनाय् विज्ञान व कला निगुलिं दुथ्यानाच्वंगु दु । उकिं समालोचनायात ‘कलाया विज्ञान’ धाय्माः धैगु बिचाः प्रबलरूपं न्ह्याःगु खः । तर टि. एस्. इलियटं (१९५० :७) धात्थेंगु समालोचना धैगु कवि-केन्द्रीत मजूसे कृति-केन्द्रीत जुइमाः[१३] धकाः घोषणा यासेंलि सलंसः दँया लेखक-केन्द्रीत समालोचना पद्धति ध्याकुनय् लात, समालोचनाया धाः हे न्हूगु दिशाय् फःहिल, कृति-केन्द्रीत समालोचनाया न्हूगु लुखा चाल । इलियटधुंकाः पिदंगु नवसमालोचना (New Criticism), रूपवाद (Formalism), संरचनावाद (Structuralism), शैलीविज्ञान (Stylistics) समालोचना प्रणालीं च्वमिया मृत्युया घोषणा यानाः कृतिदुनेया तत्वया जक विश्लेषण याइ । थुकिया लागि इमिसं भाषाविज्ञानया ग्वाहालि काइ । उकिं थौंकन्हय् समालोचना व भाषाविज्ञानया दथुइ तात्विक भेद मदय्धुंकल । थौंया परिप्रेक्ष्यय् स्वय्बलय् समालोचना कलासिबें विज्ञान खः धैगु बिचाः प्रबल जुयावःगु दु ।

६. समालोचनाया प्रकार

समालोचनाया मुख्य यानाः निगू भेद दु – सैद्धान्तिक समालोचना व व्यावहारिक समालोचना ।

६.१ सैद्धान्तिक समालोचना (Theoretical Criticism) – सैद्धान्तिक समालोचनाय् समालोचनासम्बन्धी सिद्धान्त निरुपण व काव्यशास्त्रीय मूल्य क्वःछीगु ज्या जुइ । साहित्य व उकिया थीथी अंग, विधागत स्वरूपया विश्लेषण नं थुकी हे लाइ । थ्व सम्पूर्णरूपं समालोचनाया वस्तुनिष्ठ रूप खः । सैद्धान्तिक समालोचनाया प्रतिष्ठापन निगूकथं जुइ –

(अ) काव्यशास्त्रया आचार्यपिंसं च्वयातःगु समालोचनासम्बन्धी ग्रन्थया अध्ययन यानाः उकिं सिद्धान्त पिकाय्गु । गथेकि, अरिष्टोटलया *पोइटिक्स* सफू ब्वनाः अनुकरणया सिद्धान्त, विरेचनया सिद्धान्त पिकाय्गु ।

(आ) समालोचकं थःगु हे प्रतिभाया बलं साहित्यसम्बन्धी सिद्धान्तया प्रतिपादन याय्गु । गथेकि, क्रोचेया अभिव्यञ्जनावाद, टि. एस्. इलियटया परम्परा व वैयक्तिक प्रतिभाया सिद्धान्त, डेरिडाया विनिर्माणवाद आदि ।

---

१३. Honest criticism and sensitive appreciation is directed not upon the poet but upon the poetry.

६.२ व्यावहारिक समालोचना (Applied Criticism) – व्यावहारिक समालोचनां साहित्यिक कृतिया व्याख्या यानाः उकिया मूल्याङ्कन याइ। प्रकाशित साहित्यिक कृतिया समालोचना याइगु जुयाः थुकियात 'साहित्यिक समालोचना' नं धाय्‌गु याः। व्यावहारिक समालोचनाया अप्वः धैथें अंश सैद्धान्तिक समालोचनाय् हे आधारित जुइ। पद्धतिया आधारय् व्यावहारिक समालोचनाया स्वंगू भेद दु –

६.२.१ प्रभावात्मक समालोचना – थुकी छुं नं कृति ब्वनेधुंकाः उगु कृतिं समालोचकया मनय् लाःगु प्रभावया आधारय् कृतिया मूल्याङ्कन याइ। थुज्वःगु समालोचनाय् तर्क व बुद्धिपक्षसिबें भावनात्मकपक्ष प्रबल जुइगुलिं व्यक्तिनिष्ठ जुइ। थुकी सैद्धान्तिकपक्षयात बेवास्ता यानाः स्वतन्त्ररूपं समालोचना जुइगुलिं समालोचकया व्यत्तिगत रुचि, आग्रह व सर्जकनापया वैयक्तिक स्वापूया अप्वः भूमिका दयाच्वनी। थुकी कृतिया मूल्य निर्धारण मयाःसे कलात्मक अनुभूतिया स्पन्दन हे व्यक्त जुयाच्वंगु दइ। उकिं थुज्वःगु रचना समालोचना थें मच्वंसे भावनात्मक निबन्ध थें च्वनी। गुलिस्यां थुज्वःगु समालोचनायात समालोचना हे मखु, कृतिबारेया 'प्रतिक्रिया' जक खः धाइ।

६.२.२ व्याख्यात्मक समालोचना – व्याख्यापरक समालोचनाय् छुं नं कृतिया व्याख्या-विश्लेषण यानाः कृतिया चिरफार यानाः क्यनातःगु दइ। थुकी कृतिया आत्मादुने दुहांवनाः तटस्थभावं उकिया गुण-दोषया सम्यक् मूल्याङ्कन यानाः व्यवस्थितरूपं सौन्दर्यया उद्‌घाटन याइ। व्याख्यात्मक समालोचनाया नं मनोविश्लेषणात्मक समालोचना, समाजवादी समालोचना, ऐतिहासिक समालोचना, तुलनात्मक समालोचना आदि थीथी भेद दु।

६.२.३ निर्णयात्मक समालोचना – निर्णयात्मक समालोचना पद्धतिइ समालोचकं छम्ह न्यायाधीशं थें आलोच्य कृतिया मूल्याङ्कन यानाः अन्तय् थःगु निर्णय बी। थुज्वःगु समालोचना याय्‌बलय् समालोचक निर्भिक जुयाः साहित्यख्यलय् उगु कृतिया योगदान गुज्वःगु जुइ धकाः निर्णय बीमाः। उकथं निर्णय बीबलय् छुं निश्चित सिद्धान्त वा मापदण्डया ग्वाहालि काय्‌माः। छुं सिद्धान्त वा मापदण्डया ग्वाहालि मकाःसे कृतिबारे निर्णय बीबलय् व सन्तुलित, निष्पक्ष व वस्तुगत जुइमखु। अथेसां निर्णायक समालोचक धैम्ह साहित्यसम्बन्धी विधि व्यवस्थापन याइम्ह जिद्दीवाल मखु, वया लक्ष्य हे ज्ञान, विश्लेषण व तुलनाया आधारय् मूल्याङ्कन याय्‌गु खः।[१४]

प्रभावात्मक समालोचना बाहेक व्याख्यात्मक व निर्णयात्मक समालोचना याय्‌बलय् छुं सिद्धान्तया आधार काय्‌माः। छुं सिद्धान्त वा मापदण्डयात न्ह्यःने मतःसे कृतिं नुगलय् लाःगु प्रभावया आधारय् जक समालोचना यातकि व आत्मगत जुइ। समालोचना याय्‌बलय् कृतिया रसास्वादन याय्‌त मन माः तर समालोचना याय्‌गु उपकरण मन जुइमज्यू। समालोचना धैगु आत्मगत मजूसे वस्तुपरक जुइमाः। डा. मल्लं (१०८७:प) सैद्धान्तिक व वस्तुपरक आधारय् निरपेक्ष जुयाः च्वसा ज्वनेगु मयाःतले समालोचकत एकांगी जुइगु सम्भावना दु धकाः आत्मपरक समालोचनापाखे मवनेत सचेत यानादीगु दु। रिचार्ड्‌सं (२००४:viii) समालोचना धैगु अनुभूतिया पृथकीकरण व मूल्याङ्कन याय्‌गु कुतः जूगुलिं गुबले तक अनुभूतिया स्वरूपया ज्ञान दइमखु अथवा मूल्याङ्कन व सम्प्रेषणया सिद्धान्तया ज्ञान दइमखु उबलय् तक समालोचना याय्‌फइमखु धयादीगु दु।[१५] इलियटं (१९५०

---

१४. The judicial critic is not a legislative dogmatist; his aim is rather to reach evaluations based upon knowledge, analysis and comparision.

१५. Criticism, as I understand it, is the endeavour to discriminate between experiences and to evaluate them. We cannot do this without

:३४३) छुं नं साहित्य महान् खः कि मखु धकाः केवल साहित्यिक प्रतिमानया आधारय् जक क्वःछिनाः धाय् फइमखु, अथेसां छुं नं कृति साहित्य खः वा मखु धकाः साहित्यिक प्रतिमानया आधारय् जक निर्धारण याय् फइ धयादीगु दु ।[१६] वया बिचाःकथं साहित्यया महत्व, साहित्यं लाकीगु प्रभावया निर्धारण याय्त नैतिक, धार्मिक आदि मेमेगु प्रतिमानया ग्वाहालि नं काय्माः तर साहित्यया गुण-दोषया मूल्याङ्कन याय्त अनिवार्यरूपं साहित्यिक प्रतिमान वा सिद्धान्तयात आधार नालेमाः । अनुभूति व सहजज्ञानयात जक मापदण्ड नालाः याइगु समालोचना महाअनर्थकारी जुइ ।

छुं सिद्धान्तया बः मकाःसे याःगु समालोचना 'समालोचना' जुइमखु, व मात्र साहित्यिक कृति ब्वनेधुंकाः प्वंकातःगु 'प्रतिक्रिया' जक जुइ । उकथंया प्रतिक्रिया न्ह्याम्ह मनुखं नं बीसइ, बीफइ । तर प्रतिक्रिया बीवं व समालोचक जुइमखु । सामान्य मनुखं बीगु प्रतिक्रिया व समालोचकं याइगु समालोचनाया दथुइ तात्विक भिन्नता दइ । सामान्य मनुखं छुं कृति ब्वनाः मनय् लाःगु प्रभावया आधारय् बांलाः वा बांमलाः धकाः धाय्फुसां छाय् बांलाः वा बांमलाः धकाः तर्क, प्रमाण, तुलना यानाः धाय्फइमखु । समालोचकं छुं कृति बांलाः वा बांमलाः जक धयां मगाः । छाय् बांलाः वा छाय् बांमलाः धकाः तर्क, प्रमाण व तुलना यानाः प्रस्तुत याय्माः । उकिया लागि समालोचकं आपालं अध्ययन, चिन्तन, प्राज्ञिक साधना याय्माः । साहित्यख्यलय् वयाच्वंगु न्हू-न्हूगु बिचाः, वाद, प्रणालीया ज्ञान दय्माः । अझ थौंकन्हय् समालोचक जुइत समाजशास्त्र, मानवशास्त्र, मनोविज्ञान, भाषाविज्ञान, इतिहास आदि थीथी विषयया ज्ञान दय्माः । प्राज्ञिकक्षेत्रय् समालोचना याय्बलय्, स्नातकोत्तर व विद्यावारिधिया शोध याय्बलय् छुं छगू सिद्धान्त विशेषयात आधार मदय्कूसें मगाः । बिना सैद्धान्तिक आधार शोधज्या न्ह्याके हे फइमखु, शोध न्ह्याकेगु अनुमति हे बीमखु ।

७. समालोचकया गुण

समालोचक धैम्ह थः नं च्वय् मसःम्ह, कर्पिन्सं च्वयातःगुयात नं कुं जक खिनीम्ह ध्वंसात्मक व छिद्रान्वेषी प्रवृत्तिया मनू मखु । प्रसिद्ध चिन्तक Benjamin Disraeli जुं धाःथें साहित्य-सृजनाया ख्यलय् असफल जूपिं मनूत जक समालोचक जूवइगु नं मखु । छम्ह समालोचक जुइत वयाके लेखकयाके दइगु सृजनात्मक गुण नं माः । सृजनात्मक गुण बाहेक समालोचकयाके छुं कृतिया दुनेथ्यंक दुवालाः स्वय्गु सूक्ष्म दृष्टिकोण माः । कृतिया गुण-दोषया विवेचना यानाः निर्भिकतापूर्वक निर्णय बीगु क्षमता नं माः । माणिकलाल श्रेष्ठं (१०८८:१५) समालोचकयाके दय्माःगु गुणबारे थुकथं च्वयातःगु दु –

> समालोचनाया निता ज्या दु - व्याख्या यायेगु व निर्णय बिइगु । व्याख्या यायेत दुने थ्यंक कुत्तु कुला वाला स्वयेमा, लूगु खँ सिलसिला हने सयेमा, अथे जूगुलिं थ्व सिलसिला हंगु सूक्ष्म समालोचना यायेत अध्ययन मा, विद्वता व ज्ञान मा । अनंलि समालोचकं छुं छता कोजिइक धया नं बिइ फयेमा, थुकिया निंतिं प्राविधिक ज्ञान छ्यला ठीक बेठीक धका निर्णय बिइमा, उकिया निंतिं समालोचकयाके संयम व अनुशासन नं दयेमा ।

some understanding of the nature of experience, or without theories of valuation and communication. Such principles as apply in criticism must be taken from these more fundamental studies.

१६. The "greatness" of literature cannot be determined solely by literary standards; though we must remember that whether it is literature or not can be determined only by literary standards.

छम्ह समालोचकयाके छुछु गुण दय्माः धैगु खँय् रिचार्ड्सं (२००४:११४) समालोचकयाके स्वता गुण दय्माः धाःगु दु – समालोचना याय्माःगु कृति ब्वनाः वपाखें पाय्छिकथं अनुभूति ग्रहण याय्गु कुशलता, अनुभूतिया पृथकीकरण याय्गु क्षमता, कृतिया मूल्य निरुपण याय्गुली निपुणता ।[१७]

सेन्ट्बरी (१९६२:४११)या बिचाःकथं समालोचक जुइत दकले न्हापां कृतिपाखें प्रभाव-ग्रहण याय्गु क्षमता दय्माः, अनंलि उकियात अभिव्यञ्जना यानाः सम्प्रेषण याय्गु गुण दय्माः ।[१८] अथे हे समालोचक विन्सलेया धापूकथं समालोचकयाके विस्तारपूर्ण दृष्टि, सन्तुलित मस्तिष्क, मानव मनया सूक्ष्म ज्ञान नापनापं सहानुभूति व जागरुक तटस्थता आवश्यक जू (इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका कम्पनी, १९१०:४६९) ।[१९]

साररूपय् धाय्माःसा समालोचकयाके दय्माःगु गुण थुकथं दु –

- साहित्य, साहित्यिक सिद्धान्तया विस्तृत अध्ययन
- तटस्थता
- सहृदयता, भावुकता व सहानुभूतिशीलता
- छिद्रान्वेषी प्रकृतिया निराकरण
- कवित्व-शक्ति
- निर्णयात्मक शक्ति
- अभिव्यक्ति-कौशल

साधारण ज्ञान व अभ्यासया भरय् जक सुं नं मनू समालोचक जुइफइमखु । समालोचना धैगु गम्भीर प्राज्ञिक साधना खः । थ्व साधना गुलि थाकु उलि हे चुनौतीपूर्ण नं जू । गुबलय् समालोचकं च्वमिया कृतियात वस्तुवादी ढंगं विश्लेषण यासें कुंखिनाः सुधारया लागि मार्गनिर्देश याइ उबलय् च्वमिं समालोचकयात शत्रु भाःपी । कृतिदुने न्ह्याक्व हे दोष दुसां उकियात बेवास्ता यानाः प्रशंसा यानाः च्वछायाब्यूसा च्वमि लय्ताया: समालोचकया सत्तीम्ह पासा जूवनी । थुज्वःगु अस्वस्थ ज्याखँया कारणं सृजना व समालोचनाया गुणस्तरय् ह्रास वइ । च्वमिया गल्ती, कमीकमजोरी क्यनीम्ह समालोचक भौतिकरूपं नं असुरक्षित जूवनी । थुज्वःगु विषम परिस्थितिइ समालोचक धर्मसंकटय् लाइ - थःगु दायित्व पूवंकूसा स्रष्टाया आक्रमण फय्मालीगु खतरा, थःगु दायित्व ल्वःमंकाः न्ह्याथे हे बांमलाःगु कृतियात नं बांलाः धकाः प्रशंसा याःसा पाठकप्रति जूवनीगु अन्याय । समालोचना जोखिमपूर्ण ज्या जूगुलिं हे स्रष्टातय् दथुइ समालोचक अलोकप्रिय जुयाच्वनी ।

सर्जक व समालोचक निगू पक्षया दथुइ गुकथंया स्वापू दय्माः धैगु खँय् श्रेष्ठजु (१०८८: १७)या धापू विचारणीय जू –

---

१७. The qualifications of a good critic are three. He must be an adept at experiencing, without eccentricities, the state of mind relevant to the work of art he is judging. Secondly, he must be able to distinguish experiences from one another. Thirdly, he must be a sound judge of values.

१८. The first requisite of the critic is that he should be capable of receiving impressions: the second, that he should be able to express and impart them.

१९. To be critic of literature is to possess wide vision, balanced mind and inexhaustible insight into the deepest secrects of human mind. It needs to be sympathetic and yet alert to watch the wisdom unfaultering.

> लेखकपिंत तुति ज्वना क्वथलेगु ज्या समालोचकं याये मजिउ बरु घ्वाना न्ह्यज्याका यंकेमा । धाथें हे रचनात्मक समालोचनां सिर्जनात्मक साहित्ययात नं ख:गु लँय् यंकी । ... सिर्जना व समालोचनाया सम्बन्ध खुसिया ल: व घाटया थें ख: । खुसिया ल: हे मन्ह्यासा घाटया छुं मतलब मदु, खुसि दया हे घाट दत, अथे हे साहित्य व कला दुगुलिं हे जक समालोचना पिदन । हानं घाट मदुसा खुसि मखुथे मखुथे न्ह्याये यो । घाटं खुसियात ख:गु लँय् लाका त:थें समालोचनां साहित्ययात लँपु लिका तइ । बरु समालोचनां सिर्जनायात अपो चिइत सन धायेवं खुसिं घाट तछ्याथें नियन्त्रण चब्बुना वनी ।

च्वमिं च्व हे मच्वल धा:सा समालोचकं छुकिया समालोचना याय्गु ? च्वमिं च्व:गु कृतिया समालोचना मजूसा कृतिया दुने च्वंगु गुण-दोष, कृतिगत सौन्दर्यया उद्घाटन जुया: पाठकया न्ह्य:ने गथे थ्यनी ? प्लेटो व अरिष्टोटलया समालोचनाया किचलय् होमर, एस्किलस, सोफोक्लिजपिनि प्रतिभा विश्वया न्ह्य:ने उजागर जूगु ख: । मोतीराम भट्टया समालोचनाया किचलय् भानुभक्तया प्रतिभा न्ह्य:ने व:गु ख: । चित्तधर 'हृदय'या समालोचकीय प्रतिभाया कारणं हे प्यंग:थांया अवधारणा विकास जूगु ख: । उकिं च्वमि व समालोचक शत्रु मखु, परिपूरक ख: ।

८. नेपालभाषाया समालोचनाया वर्तमान स्थिति

नेपालभाषा साहित्यया इतिहास गुलि पुलां जू, समालोचनाया इतिहास उलि पुलां मजू । नेसं ६२५ या भागवत पुराणयात नेपालभाषाया न्हापांगु साहित्यिक कृति धका: विद्वान्तय्सं स्वीकार यानात:गु दु । तर नेपालभाषाया समालोचना नेसं १०६९ स तिनि खनेदत । सृजनात्मक साहित्य पिदना: ४४४ दँ लिपा तिनि समालोचना पिदंगु दु । खयत:ला मल्लकालय् संस्कृत वाङ्मय ग्रन्थयात नेपालभाषां अनुवाद-टीका च्वय्गु प्रचलन मदुगु मखु तर उकी मौलिकता व सृजनात्मकता मदुगुलिं समालोचना धका: स्वीकार याय्फइमखु । नेपालभाषा समालोचनाया ख्यलय् नेसं १०४७ स धर्मादित्य धर्माचार्यया *बुद्धधर्म व नेपालभाषा* पत्रिकाय् पिदंगु 'नेपालभाषा व थ्वया साहित्य' शीर्षकया च्वसु महत्वपूर्ण जू । उगु च्वसु मूलत: साहित्यया इतिहाससम्बन्धी ख:सां साहित्यया विधाया वर्गीकरण याय्गुया नापं साहित्यिक रचनाप्रति समालोचनात्मक दृष्टिं नं स्वयात:गुलिं नेपालभाषाया समालोचना साहित्य पिकाय्गु पूर्वाभ्यास या:गु श्रेय धर्मादित्ययात बीमा: (श्रेष्ठ, ११२९: १६) । नेसं १०६९ स *धर्मोदय* पत्रिकाय् पिदंगु रत्नध्वज जोशीया च्वसु 'धर्मोदयया कहानीत'पाखें नेपालभाषाया वास्तविक समालोचनाया शुरुवात जुल । थुकथं नेसं १०६९ स शुरु जूगु नेपालभाषाया समालोचना थौंतक थ्यंबलय् अझ समृद्ध विधाया रूपय् न्ह्य:ने वय्मा:गु ख:, तर नेपालभाषाया समालोचना स्तर न्हापाया तुलनाय् झन् कुहांवंगु दु । पुलांपिं अग्रज समालोचकपिंके गुगु अध्ययनशीलता, बौद्धिकता, प्रतिवद्धता दुगु ख: न्हू व:पिं समालोचकपिंके खनेमदु । समष्टिरूपं स्वय्बलय् नेपालभाषाया समालोचनाया स्थिति क्वय् न्ह्यथनाकथं खनेदु –

(१) गुणात्मक व संख्यात्मक निगुलिं पक्षं स्वय्बलय् नेपालभाषाया सैद्धान्तिक समालोचनाया स्थिति नाजुक खनेदु। व्यावहारिक समालोचनाय् च्वसा न्ह्याकीपिनिगु तुलनाय् सैद्धान्तिक समालोचनाय् च्वसा न्ह्याकीपिं म्हो जक खनेदु ।

(२) नेपालभाषाय् पिदनाच्वंगु समालोचना 'क्लास लेक्चर'या स्तरसिबें थहांवंगु खनेमदु । म्हो हे जक समालोचकपिंसं अनुसन्धान-विधियात अनुशरण यानाः पादटिप्पणी बियाः समालोचना च्वयूगु यानाच्वंगु दु । उकिं नेपालभाषाया समालोचना Plagiarism या ल्वचं ग्रस्त खनेदु । थःम्हं न्ह्यब्वयागु तथ्ययात पुष्टि यायत स्रोत क्यनाबीगु अभ्यास नेपालभाषाया समालोचकपिंसं याय्माःगु खनेदु ।

(३) नेपालभाषाया समालोचना वस्तुगत मजूसे आत्मगत जुयाच्वंगु दु । अप्वः धैथें समालोचकपिन्सं कृतिया मूल्याङ्कन याय्बलय् छुं सिद्धान्त वा मापदण्डयात आधार मदयूकूसे कृतिं थःगु नुगलय् लाःगु प्रभावयात हे समालोचना धकाः पिब्वयाच्वंगु खनेदु । मूल्याङ्कनया उपकरण हे 'मन' जूगुलिं उकथंया समालोचना बौद्धिक मजूसे आत्मगत जक जूगु दु । उकिं नेपालभाषाया समालोचना व्याख्याप्रधान जुल, सिद्धान्तया आधारय् समालोचना मजूगुलिं निर्णयात्मक मजुल । छुं नं कृतिया सारसंक्षेप कनेगु समालोचना मखु । मल्ल (१०८७ः ध)या खँग्वः त्यासा कयाः धाय्गु खःसा नेपालभाषाया समालोचना व्याख्याप्रधान जूगुलिं 'छ्वालुगु वासः' जक जुयाः प्रभावहीन जूगु दु । नेपालभाषा समालोचनाया शीर्षकय् दइगु 'जिगु मिखाय् ...', 'जिं खनाम्ह ...', '... ब्वनेधुंकाः', '... छपुलु', '... कृतिइ झीगु ख्वाःपाः' थेंजाःगु खँग्वलं नेपालभाषाया समालोचनाय् वैचारिक दारिद्र्य स्पष्ट जुइक क्यनाच्वंगु दु । उज्वःगु समालोचना Book Review या स्तरसिबें थहांवंगु खनेमदु । उकिं नेपालभाषाया समालोचक जुइपिन्सं अनिवार्यरूपं साहित्यसम्बन्धी सिद्धान्तया अध्ययन यानाः उकिया हे आधारय् सिद्धान्तनिष्ठ समालोचना याय्माःगु खनेदु ।

(४) नेपालभाषाया व्यावहारिक समालोचना फुक्क हे च्वमि-केन्द्रीत जुयाच्वंगु दु । च्वमि-केन्द्रीत समालोचना धैगु परम्परागत समालोचना पद्धति खः । थुज्वःगु समालोचनां कृतिया व्याख्या, विश्लेषण यानाः उकी दुनेया कमीकमजोरीयात उलाक्यनी । च्वमि-केन्द्रीत समालोचनाय् समालोचकं च्वमिया सेवक जुयाः कृतिइ च्वंगु अस्पष्ट खँयात स्पष्ट यानाः च्वमियात लँ क्यनी । तर थौं च्वमि-केन्द्रीत समालोचना असान्दर्भिक जुइधुंकूगु दु । नेसं १०८७ स हे कमलप्रकाश मल्लं च्वमि-केन्द्रीत समालोचना त्वःताः पाठ-केन्द्रीत समालोचनापाखे न्ह्यज्यायत आह्वान याःगु खः । तर थौंतक नं नेपालभाषाया समालोचनाख्यलय् पाठ-केन्द्रीत समालोचना पिदंगु मदुनि ।

(५) नेपालभाषाया समालोचना 'प्राध्यापकीय समालोचना'पाखें मुक्त जूगु खनेमदु । प्राध्यापकपिन्सं विद्यार्थीपिन्त ध्यानय् तयाः पाठ्यक्रमय् दुथ्याःगु कृतिया जक समालोचना च्वःगुलिं थथे जूगु खः । नेपालभाषाया समालोचनायात प्राध्यापकीय समालोचनाया सीमित घेरां मुक्त यानाः प्राज्ञिक अनुशीलन दयूकेमाःगु दु । छुं अपवादयात त्वःताः खयूभाय्या समालोचनाय् थें 'गाइडबुक समालोचना' पिमदंगुयात धाःसा सकारात्मक दृष्टिं स्वयूमाः ।

(६) नेपालभाषा समालोचनाय् न्हूगु पुस्ताया च्वमिपिं न्ह्यज्याःगु खनेमदु । नेपालभाषाया समालोचनाख्यलय् न्हापांगु पुस्ताया च्वमिकथं रत्नध्वज जोशी, माधवलाल कर्माचार्य, कमलप्रकाश मल्ल, माणिकलाल श्रेष्ठयात कायूफुसा निगूगु पुस्ताकथं इन्द्र माली, प्रेमशान्ति तुलाधर, चन्द्रमान वज्राचार्य, पूर्ण ताम्राकार, पुष्पराज राजकर्णिकार आदियात कायूफु । थ्व निगूगु पुस्ताधुंकाः स्वंगूगु पुस्ताया समालोचकपिं उत्पादन जूगु खनेमदुनि ।

९. लिखँ

नेपालभाषाया समालोचना शुरु जूगु थ्यंमथ्यं न्हय्गू दशक दय्धुंकल । अथेसां थुकियात प्राज्ञिक साधनाकथं कयाः प्रतिवद्ध जुयाः निरन्तररूपं च्वसा न्ह्याकीपिं च्वमिपिं म्हो जक दु । छम्ह-निम्ह समालोचकयात त्वःताः अप्वः धैथें समालोचकया समालोचना पद्धति हे मदुनि । समालोचनायात हल्काफुल्का विधाया रूपय् कयाः समालोचना यानाहःगुलिं थ्व विधाय् हे प्रतिबन्ध तय्गु खःला धैगु सः नं पिमज्वःगु मखु । अथेसां थौंकन्हय् थीथी पत्रपत्रिकाय् समालोचनाया न्हू-न्हूगु पद्धतिबारे पठनीय च्वसु पिदनाच्वंगु दु । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् नं न्हू-न्हूगु समालोचनाया सिद्धान्तयात दुथ्याकाः पठनपाठन जुयाच्वंगु दु । संचारया विकासं यानाः विश्व साहित्यया ख्यलय् पिदनाच्वंगु न्हूगु सिद्धान्तया जानकारी काय्गु छुं थाकुगु खँ मखुत । आः न्ह्यानाच्वंगु थें आत्मगत, सिद्धान्तहीन, व्याख्याप्रधान समालोचना जक पिदनाच्वनेगु खःसा नेपालभाषा समालोचना विधाया भविष्य मदु । तर न्हू वइपिं समालोचकपिन्सं न्हू-न्हूगु सिद्धान्तया अध्ययन यानाः पाठ-केन्द्रीत, वस्तुगत समालोचनापाखे पलाः न्ह्याकूसा नेपालभाषाया समालोचनाया भविष्य उज्वल जुइफु ।

लिधंसा

ओझा, दशरथ (ईसं १९५५), *समीक्षा-शास्त्र* (भारतीय तथा पाश्चात्य) । दिल्लीः राजपाल एण्ड सन्ज ।

खत्री, एस्. पी. व शिवदानसिंह चौहान (ईसं १९६४), *आलोचना इतिहास तथा सिद्धान्त* । दिल्लीः राजकमल प्रकाशन ।

मल्ल, कमलप्रकाश (सं) (नेसं १०८७), नेपालभाषाय् आलोचनाया विकास व प्रवृत्ति, कमलप्रकाश मल्ल (सं.), *नःलि स्वना* । यँः च्वसापासा, पृ. क-ब ।

वर्मा, धीरेन्द्र (विसं २०२०), *हिन्दी साहित्य कोश,* भाग १ (निगूगु संस्करण) । वाराणसीः ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।

शर्मा, राजनाथ (ईसं १९५४), *साहित्यिक निबन्ध* । आगराः विनोद पुस्तक मन्दिर ।

श्रेष्ठ, माणिकलाल (नेसं १०८८), *समालोचनाया सिद्धान्त* । यँः च्वसापासा ।

श्रेष्ठ, माणिकलाल (नेसं ११२०), नेपालभाषाया समालोचना, काशीनाथ तमोट (सं.), *उच्च शिक्षाय् नेपाल-भाषा व साहित्य* । यलः नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, पृ. १५-२१ ।

Coleridge, S. T. (1834), *Biographia Literaria*. New York: Leavitt, Lord & Co.

Eliot, T. S. (1950), *Selected Essays*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Hudson, W. H. (1913), *An Introduction to the Study of Literature* (Second Edition). London: George G. Harrap & Company.

Jowett, B. (Tr.), (1880), *The Republic of Plato*. Oxford: At the Clarendon Press.

Moulton, R. G. (1915), *The Modern Study of Literature*. Chicago: The University of Chicago Press.

Richards, I. A. (2004), *Principles of Literary Criticism* (Reprint). London and New York: Routledge Classics.

Saintsbury, G. (1962), *A History of English Criticism*. Edingurgh and London: William Blackwood & Sons Ltd.

Scott-James, R. A. (1946), *The Making of Literature* (Reprint). London: Martin Secker & warburg Ltd.

Shipley, J. (Ed.) (1953), *Dictionary of World Literature* (Revised Edition). New York: Philosophical Library.

Skeat, Walter W. (1883), *An Etymological Dictionary of the English Language*. Oxford: At the Clarendon Press.

The Encyclopaedia Britannica Company (1910), *The Encyclopaedia Britannica*, Vol. VII (Eleventh Edition). New York: The Encyclopaedia Britannica Company.

* * *

अभिलेख विज्ञानया छुं सैद्धान्तिक पक्ष

☞ *शि.स. शरद कसाः*

नेपालय् लिच्छविकालंनिसें तःगूमछि लिपिया छु यलाबुला यायां मल्लकालय् वयाः लिपिया विकास चरमसीमाय् थ्यन । थुकीमध्ये प्रचलित नेपाललिपिं थन बांलाक हा कयायंकूगु खनेदु ।

नेपाललिपिं आपालं अभिलेख व पाण्डुलिपि ग्रन्थ सृजना यानातःगु दु । थजाःगु अभिलेखय् च्वमिया नां व वंश अथवा आश्रयदातातय्गु नां दइ । थ्वया नापं देश एवं कालनाप सम्बन्धित खँया नं उल्लेख दइ । थजाःगु सामग्री पाण्डुलिपिया पुष्पिकाय् बियातःगु दइ । लिपिया स्वरुप नं देशकालनाप स्वानाच्वंगु दइ । अथेहे भ्वंया प्रकारया सम्बन्ध नं देशकालय् निर्भर जुइ । उकिं छुं नं ग्रन्थया विषयवस्तुइ विद्यमान तथ्यपाखे मवंसांतबि उगु खँया निंतिं इतिहास ज्ञानया प्रक्रिया सीकेत ग्वाहालि जू वइ (कंसाकार, ११११ः ५६) ।

पाठालोचन

'लिपि' या समस्या धुंकाः 'पाठ' वइ । प्रत्येक ग्रन्थया मूलच्वमिं गुगु च्वइ व मूल पाठ जुइ । मूलपाठ–स्वयं च्वमिया ल्हातं च्वयातःगु पाठ तसकं महत्वपूर्ण व मूल्यवान् वस्तु जूवइ । यदि गुगु नं ल्हातं च्वयातःगु मुनाय् (हस्तलेखागार) गुगु नं ग्रन्थया मूलपाठ सुरक्षित दुसा उगु ग्रन्थ मुनाया (ग्रन्थागार) प्रतिष्ठा व गौरव उप्वइ । थजाःगु प्रतिया मुनाया मू वस्तुतः ध्यबाय् लनेफइ मखु । उकिं थजाःगु ग्रन्थय् मुनाया नायः (आगाराध्यक्ष) पाखें विशेष ध्यान बीमाःगु आवश्यकता दु ।

मूलपाठ विज्ञान रुपय् परिचय

मूलपाठया गुलिखे उपयोग दु । <u>छुं उपयोग थुकथं दुः</u>

१) च्वमिया लिपि–लेखन शैलीयात कयाः थुइकेफइ गुकिं वं च्वःगु ईया स्थिति व अभ्यासया नं ज्ञान कायेफइगु जुइ ।

२) वया थःगु वर्तनी–विषयक नीतिया पता लगे जुइ ।

३) ग्रन्थ–संघटन सम्पादनय् मूल–पाठ आदर्शया ज्या बीफइ । वस्तुत पाठालोचन–विज्ञान थुगु मूलपाठया मालेज्या याइगु विज्ञान हे खः ।

४) मूलपाठपाखें लेखकया शब्दार्थ–विषयक–प्रतिभाया शुद्ध ज्ञान दइ ।

५) मूलपाठपाखें मेगु उपलब्ध पाठ ज्वःलाकेवं पाठान्तर व पाठभेदय् लिपि, वर्तनी अले शब्दार्थया रुपान्तरय् जुइगु प्रक्रियाया ज्ञान मेगु पाठालोचनय् तसकं ग्वाहालि जुइ फइ ।

६) मूलपाठया भ्वं, मसि, पृष्ठांकन, तिथिलेखन, चित्र, हाशिया, हडताल छ्यला, आकार, ग्रन्थन आदिपाखें आपालं हे ऐतिहासिक खँ थुइका काये फइ वा उकिया पुष्टि–अपुष्टि जुइफइ । भ्वं–मसि आदिया बिस्कं–बिस्कं इतिहासय् नं थ्व खँ उपयोगी जू *(सत्येन्द्र, १९७८ः२१५)* ।

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।*

लिपिकारया प्रतिलिपी दइगु अशुद्धि, विकार, भ्रम

प्राचिनकालय् प्रेसया अभावय् ग्रन्थयात लिपिकारतय्त च्वकाः च्वकाः ब्वनीपिनिगु निंतिं न्ह्यब्वइगु खः । लिच्वः थ्व जुयाच्वनी कि लिपिकारया गुलिखे अयोग्यताया हुनि पाठ अशुद्ध जूवनी, अथे हे लिपिकारयाके रचयिता वा च्वमिया लिपियागु पाय्छिकथं ब्वनेगुया योग्यता मदुसा पाठ अशुद्ध जुयाबी । सकलें च्वमितय्गु ल्हाः आखः वा हस्तलेख बां लाइमखु, यदि लिपिकार बुद्धिमान मजुल अले ग्रन्थया विषय अपरिचित जुल अथवा वया शब्दकोष तसकं सीमित जूसा वं गुगुं खँग्वःया छताया मेता च्वःवने फइ ।

शब्द विकार : काल्पनिक

'राप'यात राय ब्वनेगु वा 'राय'यात राप ब्वं वनीगु असम्भव मखु । पयात थुकथं थुइका च्वने यः । थजाःगु छगू मखु अनेक थाय् गुगुं नं हस्तलिखितग्रन्थ ब्वनेत वइ, गन किंचित असावधानीया हुनिं छगूया मेगु ब्वं वने फइ, लिच्वः कथं लिपिकारया भ्रमं छगूया मेगु च्वःवन जुइ । थुगु भ्रमया परम्परा लिपिकारं लिपिकारतक जुजुं गुगुं मूल खँग्वलय् भयंकर विकार ब्वलंका बीफु । लिच्वः काव्य (साहित्य) या अर्थ हे गनया गन जूवने फु, दसु कथं–

च्वमिं च्वत – राप

न्हापांम्ह लिपिकारं ब्वन – राय

निम्हम्हेसिनं ब्वन – राम

स्वम्हम्हेसिनं ब्वन – नाम

प्यम्हम्हेसिनं ब्वन – नास

थुगु शब्दविकारया थ्व छगू काल्पनिक इतिहास बियातःगु खः तर जुइबले नं थथे हे जुइ, थुकी संदेह मदु । थुकिया छुं यथार्थ दसु नं थन बी फइ ।

प्रमादया लिच्वः

लिपिकारं पुष्पिकाय् थ्व हे धाय्गु याइकि 'गथे खन अथे हे च्वया' तर लिपिकारं थथे याय् मफय्फु । गुगु रचयिता वा च्वमिं च्वयातःगु दइ उकियात ब्वनाःहे ला लिपिकारं च्वइ । अले ब्वनेगु व च्वय्गु निगुलिं हे अज्ञान व प्रमादं छुंया छुं लिच्वः जूवनाच्वने यः । थुकियात प्रमाद 'दृष्टिकोण' धायेगु याः । अथे हे छगू मेगु प्रकारया प्रमाद जूवने फइ, थुगु प्रमादयात 'लोपक प्रमाद' धाय्फइ । थुकी लिपिकारं गुगुं खँग्वः वा खँपुया छुं अंश हे त्वःफिकातःगु दइ ।

त्वःफिउगु, भूल, आगम व मेगु विकार

दसुकथं लिपिकारं सरवरया 'सवर' जक नं च्वःवने फु । वं 'र' च्वय्गु हे ल्वःमंका बिल । फुति, मिलाफुति नापं च्वय्क्वय् तय्गु मात्रा ल्वःमनीगुया गुलिखे दसु दु । गुबलें गुबलें लिपिकारं प्रमादय् गुगुं आखःयात दथ्याके नं फु । छगः हे आखःयात निक्वः च्वय्फु ।

गुबलें लिपिकारं रचनाकार स्वयाः थःत अप्वः योग्य तायेकाः वा छुं खँग्वःया अर्थ पाय्छि कथं मथुइकूसे अज्ञानय् थःगु बुद्धिं मेगु अन्यार्थक खँग्वः अथवा वाक्य–समूह तयाबीयः । दसुया निंतिं हिन्दी 'आखत ले' या 'आखतले' याःगु व व लिपा उकियात 'आँखतले' याःगुली नं दु *(सत्येन्द्र,१९७८:२१७)*।

थुकथं लिपिकारया प्रमादया हुनिं पाठय् तसकं गम्भीर विकार जूवने यः

भ्रम

ल्हातं च्वयातःगु ग्रन्थय् आपालं आखः भ्रम जुयाः छगः च्वयेमाथाय् छगः जुयाच्वने यः । आखः उथें उथें च्वंगु समानताया हुनिं लिपिकारं छगूया थासय् मेगु च्वः वने यः । गथे–

र > न   य > प   ण > श आदि

लिपिकारया भ्रान्तिं शब्दरुप नं छताया मेता जुयाबी–
प्रभाव प्रमादं प्रसव च्वःवने फु
प्रत्यक्षतोवगम्या प्रत्यक्ष बोधगम्या आदि जुइफु ।

गुबलें गुबलें लिपिकारं आखः जक मखु खँग्वः च्वयेगु नं त्वःफिके यः । मेम्ह लिपिकारं थुगु म्हतिया अनुभव याःगु जुइ, छाय्‌कि छन्दं छुं च्वयातःगु जूसा अन छुं गडबड खने दः मवइ मखु, अर्थय् नं पंगः वय् फु, अथे जुयाः वं अनुमान यानाः छुं खँग्वः अन तयाबी फु ।

थीथी प्रतिलिपी दइगु पाठभेद, उथेंउथेंजाःगु आखःया भ्रम

न्हापान्हापा सकतां पाण्डुलिपि ग्रन्थ ल्हातं च्वयातइगु जूगुलिं लिपिकारया अनेक कथं द्वनाः अशुद्धि जुयाच्वंगु दय्‌फु । दसुया निंतिं थन जुजु जयप्रकाश मल्लं च्वयादीगु प्याखं 'वीरध्वजोपाख्यान' ग्रन्थया आधारय् थुजाःगु प्रवृत्ति छक्वः कुला स्वय्‌बहजू ।

पाण्डुलिपि च्वया यंकेबले द्वनाच्वनीगु व आखः त्वःफिना च्वनीगु छगू चलनथें खनेदु । गुकिं यानाः पाण्डुलिपि अध्ययन याइपिन्त अलमल याना बीफु व छगू ब्वनेमाःथाय् मेगु ब्वनाबी अले छगू अर्थ पिदने माःथाय् मेगु हे अर्थ पिदनाबी । छथाय् 'छमिस' जुइमाःथाय् 'छसिस' (६७ खः १) जुयाच्वंगु दु (कंसाकार,११११५ःः३७) । खँग्वः च्वय्‌बले छु खँग्वः च्वयेगु खः व खँग्वःया आखःत नं छसिकथं कल्पना जुइगु वा लुमनीगुलिं व हे अनुरुप ल्हाः ज्याना वनीगुलिं थन 'छमिस' धकाः च्वमिं लुलामंकल तर च्वयेगु ज्यानं नापं जुइगुलिं 'छ' च्वये धुंकाः 'मिस' च्वयेमाःथाय् ल्यूनेया आखः 'स' तक लुमनाः दिना ब्यूबलय् ल्हातं मचायेक कल्पनाय् दुगु 'स' च्वयाबिल । थुकथं व खँग्वः पूवंबलय् 'छमिस' या पलेसा 'छसिस' जूवन ।

थुकथं लिपि द्वनेगुयात लिपि मनोविज्ञानया विकारं न्ह्यःने ल्यूनेया आखलं प्रभावति जुयाः वा च्वसा चुलुयाः (Pen sleep) द्वंवंगु धकाः नं धायेज्यू । थ्व छगू कथं लिपि समीभवनया दसुथें खः । थुजाःगु कथं लिपि द्वनाच्वंगु उगु ग्रन्थय् तःथाय् दु ।

छगू हे ग्रन्थ थीथी लिपिकारतयसं थीथी काल व इलय् ल्ह्यज्या याइबलय् छम्हेसिनं च्वयातःगु आखः मेम्हेसिनं च्वइबलय् मेगु हे आखः जुयाच्वने यः । व थें वथें च्वंगु आखः जुइबलय् थजाःगु गल्ती जुइगु स्वाभाविक हे खः । अथे हे छम्हेसिनं 'ॐ नमो श्री गणेशाय नमः' धकाः च्वःगुयात मेम्हेसिनं 'ॐ नमः श्री गणेशाय नमो' धकाः च्वयेफु । थुकथं हे मेमेगु नं पाठ च्वया यंकेबलय् आखः, खँग्वः फरक जुयाः पाठय् भेद खने दये फु । छुं नं ग्रन्थय् थथे आखः, खँग्वः पानाच्वनीगुयात पाठभेद धकाः धाइ ।

तःगू प्रतिलिपिया विकासक्रम (वंशवृक्ष)

लिपिकारया च्वयेगुया दक्षताया कोटि, वयागु लिखावटया रुपया व 'ऋ'या 'अ' च्वइम्ह खः, 'ष'या 'ख' च्वइम्ह खः, म्वः वा छ्यं तइम्ह खः वा मखु, 'प' व 'य' य् अन्तर वा पाकी लाकि मपाकी– थजाःगु सकतां खँ लिपिकारया प्रकृति–प्रवृत्ति नाप सम्बद्ध दु । थुकथं हे प्रत्येक आखःया च्वज्याया नापं वया थःगु प्रकृति स्वानाच्वंगु दइ, गुकिं प्रत्येक लिपिकारया प्रति थःथःगु विशेषतां युक्त जुइगु हुनिं मेम्ह लिपिकार स्वयाः पाइ । अतः वंशवृक्षय् न्हापांगु स्थानीय सन्तानत हे स्वम्ह लिपिकारया माध्यमं स्वंगू वर्ग विभाजित जूवनी । थुगु न्हापांगु स्थानीय प्रतिपाखें हानं मेपिं लिपिकारं प्रतिलिपित तयार याइ अले छम्ह धुंकाः मेम्हेसिगुपाखें प्रतिलिपित तयार जुजुं वनी । थुगु प्रकारं छगू ग्रन्थया वंशवृक्ष उप्वया वनी । थुकिया निंतिं दसुकथं छगू वंशवृक्षया रुप छक्वः स्वये

मूलपाठ

लिपिकार 'क' *लिपिकार 'ख'* *लिपिकार 'ग'*

थुकथं वंश–वृक्ष उप्वयावनी । प्रत्येक पाठय् छुं वैशिष्टय मिले जूवइ । थ्व वैशिष्टय हे प्रत्येक प्रतिया निजी व्यक्तित्व खः । थ्व वास्तवय् प्रतिलिपिया सामान्य सृजनया निर्माण–प्रक्रिया खः ।

क्षेपक

प्राचीन ग्रन्थय् 'प्रक्षेप' वा 'क्षेपक' या समावेश अप्वः मात्राय् जूवनाच्वनी । छुं काव्ययात छगू न्हूगु नामं सःतेगु याये धुंकल । उकियात थौंकन्हय् ' विकसन–शील' काव्य धयाहगु दु । थ्व धायेत कि मूलरुपय् चिहाकःगु काव्ययात लिपायापिं कविपिसं वा पाठकपिसं अथेहे बाखं वाचन याइपिसं थःपिनिगुपाखें छुं स्वानाः वा थपेयानाः उगु वाक्ययात तःधंक दयेकाबिल ।

'महाभारत'या विद्वान अध्येतापिसं थ्व मानेयाःकि मूलरुपय् थ्व आपालं चिहाः जू । छुं मनूतय् धारणा दु कि 'लघु' संस्करण मूल जुइमाः, लिपा उकी मेमेगु आपालं सामग्री स्वाका यंकल । थुगु प्रणालीपाखें उकिया आधुनिकं वृहद् रुपय् खनेदत ।

थजाःगु हे दसु कथं छुं ग्रन्थया उपयोग 'बाखं' कनेगु निंतिं जुया वयाच्वंगु दु । भारतय् दुगु तुलसीया 'रामचरित मानस' थुकिया छगू उदाहरण खः । बाखं कनाच्वंम्हेसियां बाखं कनाच्वंगु इलय् गुगुं प्रसंग अजाःगु वल, गन भचा खँ तने ज्यू, अले वं थम्हं च्वयाः तनाबिल, लिपा थःगु प्रतिइ उगु खँ स्वानाबिल । मानसय् 'गंगावतरण'या प्रसंग थजाःगु हे प्रक्षेप वा क्षेपक मानेयानातःगु दु (डा.सत्येन्द्र,१९७८:२२१) ।

क्षेपकया कारण

क्षेपकया न्यागु हुनिनं गुगुं काव्य वा साहित्यय् दुथ्याना च्वनी ।

१) गुम्हं कवि (अथवा कथाकार) पाखें थःगु उपयोगया लागि अजाःगु थाय् ल्यइ गन थःत उपयोगी जूथें च्वनी । थ्व उपयोगिता निगू रुपय् जुइफइ –

क) गुगुं विशेष प्रकरणयात अफ्व उप्वः पल्लवित यायेगु लागि

ख) कविया थःगु गुगुं स्वतन्त्र कृतित्व गुगु वयागु पाठ्य–ग्रन्थया गुगुं अंशं सम्बन्धित जू अले गुगु वयात ताइ कि मूल कविया कृतिइ स्वानाः उकियात न्ह्यब्वयेवं थःत न्ह्यइपुताइ ।

२) छगू हे विषयया बिस्कं बिस्कं स्वतन्त्र कृतित्वया गुम्हं मेम्हंपाखें छगुली ज्यूथें वा यथासन्दर्भ सम्पादित यानाछ्वयेगु । गुम्हं कवि थ्व खँयात थम्हं च्वयाबी, गुम्हं सुम्क च्वनाबी ।

३) गुबलें गुबलें कविया पूमवंगु काव्ययात उम्ह हे कविया काय वा शिष्यं पूवंका बी या उकी लिपा छुं परिवर्द्धन यानाबी अले गुबलें गुबलें न्हापाया कृतित्वया नं संशोधित यानाछ्वइ ।

४) गुगुं उखेथुखे लानाच्वंगु सामग्रीयात छगू व्यवस्थाय् तयेगु इलय् दथुइ मदुगुली माःहना यंकेगु कुतः नं कविपिसं यानाच्वनी । थ्व माःहनेगु व्यवस्था याइम्ह कविं थःगु कौशलं स्वानाछ्वइ ।

५) मुक्तकया संग्रह ग्रन्थय् समान–भावया मुक्तक मेमेपिं कविपिनि थाय् काःवंसा वा मिले जूवंसा अजू चायेम्वाः ।

फलतः पाठानुसंधानया धर्म खः कि थजाःगु प्रक्षेप वा क्षेपकयात वैज्ञानिक प्रणालीं म्हसीकेगु व उकियात लिकयाः प्रामाणिक मूल न्ह्वयाबीमाः । थ्व ज्या वैज्ञानिक प्रणालीं जुइमाः, स्वेच्छा वा अवैज्ञानिक ढंगं मखु ।

प्रतिलिपिकारं गुबलें प्रमादय् गुगुं पंक्ति, खँग्वः वा आखः त्वःताबीफु, गुबलें व प्रतिलिपि गुगुं विशेष दृष्टिं यानाच्वने फु अले छुं अंश थःत म्वाःथें तायाः त्वःताबीफु ।

पाठालोचनया थ्व ज्या नं खः कि थजाःगु छूट वा त्वःतूगुया नं प्रामाणिक मूलपाठया प्रतिष्ठा यानाः व पूवंके माः ।

पाठालोचनया प्रक्रिया

(ग्रन्थमुना, तुलना, पाठ–पुनर्निर्माण आदि)

ग्रन्थ मुना

गुगुं छगू ग्रन्थया पाठालोचन यायेत थ्व अपेक्षा याइ कि न्हापां उगु ग्रन्थया प्रकाशित वा ल्हातंच्वयातःगु वा हस्तलेखय् प्राप्त पौ वा प्रति छथाय् मुंकेमाः । थुकिया लागि न्हापां ला उगु प्राप्ति–थाय्या ज्ञान दयेकेमाःगु जुइ । गन गन थुगु ग्रन्थया पौ वा प्रतित उपलब्ध जुइ । थ्व गुगुं साधारण ज्या मखु । सुचंत प्राप्त यायेगु लागि च्वयेगु–ब्वनेगुलिं, पासापिनिपाखें, यात्रा यानाः, सरकारी माध्यमं छगू जाःग्वयेगु वा ग्वसाःग्वयेगु यानाः नं ज्या यायेमाः ।

थजाःगु सुचंया नापनापं उगु ग्रन्थ प्राप्त यायेत नं कुतः यायेमाःगु जुइ । गनं नं थ्व ग्रन्थ छितः लितः बीकथं दःवयेफु, गुकी ज्याकाये धुंकाः छिं लित बीफइ । गनं नं थजाःगु ग्रन्थया गुम्हं सुलेखकपाखें प्रतिलिपि याके माली, गनं नं थुकिया फोटो–चित्र वा माइक्रोफिल्म गुगुं कथं कयादी फइ । थुकथं ग्रन्थया संग्रह वा मुनेज्या यायेगु याइ ।

गुगुं नं ग्रन्थबारे अध्ययन–अनुसन्धान यायेमाल धाःसा दकलय् न्हापांगु ज्या हे थ्व ग्रन्थ मुनेज्या खः । उकिं थ्व छगू महत्वपूर्ण ज्या खः ।

तुलना

छुं नं ग्रन्थ प्राप्त जुइधुंकाः लिपा उगु ग्रन्थया पारस्परिक तुलना यायेमाःगु जुइ । थुकिया लागि निगु ज्या यायेमाली ।

१) न्हापां छगू हे शीर्षकया गुलि नं ग्रन्थ भ्रीत प्राप्त जुइ उकियात कालक्रम कथं मिले यायेगु ।

२) प्रत्येक ग्रन्थयात छगू संकेत नां बीगु । संकेत नां बीबलय् ग्रन्थया पाठ–संकेत बीत अःपुइ, थाय् म्हो जक काइ अले दूनं म्हंचाइ ।

संकेत प्रणाली –

संकेत बीत आपालं प्रणालीत दय्फु, गथे– (क) क्रमांक–फुक्कं आधार ग्रन्थया धलः दय्काः उकियात गुगु क्रमांक बीगु खः, उकियात हे 'ग्रन्थ' संकेत माने याय्फु । गथे – (१) यँपाखें प्राप्त प्रति (२) यलपाखें प्राप्त प्रति, आदि । आः थ्वया विवरण बियाच्वनेगु आवश्यकता मन्त, केवल 'संकेत' ल्याः च्वयाबीवं ज्या वइ । प्रति ल्याः (२) न्ह्याबलें यलपाखें प्राप्त प्रति धकाः थुइकी । थ्व आवश्यक दु कि सूची–बद्ध अथवा धलः दय्केबलें प्रत्येक 'संकेत' या नापं ग्रन्थया विवरण नं बीगु याय्माः । गुकिं उगु ल्याःया ग्रन्थया स्वरुपया यथार्थ ज्ञान दः वइ ।

थुकथं हे प्रतिलिपिकार – प्रणाली, थाय् संकेत प्रणाली, पाठ–उथेंच्वंगु समूहया प्रणाली, पौल्याः वा पत्र–संख्या प्रणाली व मेमेगु प्रणाली छ्यलाः नं थुकथंया ज्या याय्फइ ।

पाठ–पुनर्निमाण

पाठया पुनर्निर्माण, व नं प्रामाणिक निर्माण, थ्व नं पाठालोचनया छगू पक्ष खः । एजरटन (धइम्ह विद्वानं पंचतन्त्रया पाठया पुनर्निमाण याःगु दु । (Edgerton, Franklin -- The Panchatantra Reconstructed. Vol.II.p. 48) पाठ–निर्माणय् वय्कःया ज्या आदर्शज्या मानेयाःगु दु ।

एजरटनं 'पंचतन्त्र पुनर्निर्मिति' नांया ग्रन्थय् विविध क्षेत्रं प्राप्त पंचतन्त्रया थीथी रुपयात कयाः उकी खनेदुगु अन्तर व भेदया दृष्टिं स्वयाः उकिया 'मूलरुप'या निर्माण यायेगु कुतः यानादीगु दु । पंचतन्त्रया विविध रुपान्तरय् कहानीइ आगम, लोप व विषयक ज्वःलाःवइ । न्हापांगु न्ह्यसः थन हे उपस्थित जुइ कि उबलय् पंचतन्त्रया मूलरुप छु दयाच्वंगु खः अले उकी गजाःगु गजाःगु कहानीत दु व छु क्रमय् दयाच्वन जुइ । थ्व माने याःकि विश्वय् लोकंह्वाःगु दृष्टिं बाइबल धुंकाः पंचतन्त्रया थाय् दु । थ्व हे हुनिं पंचतन्त्रया गुलिखे संस्करण दया च्वंगु दु । उकी अन्तर दु– अतः पंचतन्त्रया मूलरुपया निर्माण यायेगु समस्या नं 'पाठालोचन'या दुने हे वयाच्वनी (डा. सत्येन्द्र,१९७८:२४१) ।

नेपालभाषा साहित्यय् पाठ–पुनर्निर्माणया छगू बांलाःगु दसु भाजु प्रेम बहादुर कसाःनं सम्पादन यानादीगु सफू 'शुकबहत्तरी' यात न्ह्यब्वये फु । थुगु सफूया भूमिकाय् वय्कलं पाठ–निर्माण यायेत गुलि थाकु धइगु भावं थथे च्वयादीगु दु –

"पुलांगु भाय् । थौंकन्हय् मछ्यले धुंकूगु आपालं खँगो थुकी दु । थज्यागु खँगोया अर्थ अर्थात माने तयाबिल धासा ब्वनीपिंत अपुइ धयागु बिचार वल । माने च्वच्वं वना । आपाथें खँगोया माने अपुक हे च्वया । गुगुं गुगुं खँगोया माने च्वयेत धासा न्ह्यप्पु हे नायेके माल । गुगुं खँगोलय् आख हे तनाच्वंगु जुयाच्वन । गुगुं खँगो अशुद्ध नकसां च्वयातगु जुयाच्वन । थथे जुया खँगोया अर्थ छ्यायेे मफुगु जुयाच्वन । थ्व गथे पत्ता लगय् जुल धासा थज्यागु हे सफू मेगु प्यंगू जिके दु । छगूला थ्व ध्वानासफूया गुलपं अर्थात गुरु सफू च्वम्हस्यां हे दच्छिन्ह्यो च्वयातगु । उकिं थ्व आख तनाच्वंगु व अशुद्ध जुयाच्वंगु सीदत, मेमेगु सफुलिं मेमेगु खँगोया अर्थ छ्यायेत यक्को गुहालि दत । तर, गुगुं खँगो फुक्क सफुली नं व हे । थज्यागु खँगोया माने च्वयेत तस्सकं गौर यायेमाल । थथे जूगुया कारण थ्व सफू नेपालभाषाया मौलिक सफू मजुसे उर्दू व हिन्दी ल्वाकज्यागु भासं अनुवाद यानातगुलिं हे ख । मेगु कारण ख गुरु सफू छगू हे जक यायेगु विचार । एम. ए.यात ल्वगु सफू दु धका क्यनेत हथाय् चागु नं कारण मखु धाये मफु ।" (कसाः,११००:ग)

थुकथं स्वयेबलय् थ्व पाठपुनर्निर्माण यायेगु ज्या नं म्हो महत्वपूर्णगु ज्या मखु धइगु क्यं । छगू ला पुलांगु पाठया ज्ञान दयेकेमाल । व सम्बन्धी दुग्ययेक अध्ययन यायेमाल । अथेहे व लिसे ज्वःलाःगु नं आपालं सफू व सन्दर्भ धलःया अध्ययन–अनुसन्धान नापं विश्लेषण नं यायेफयेकेगु क्षमता दयेके माल । अथे जूसा जक गुगुं नं विषयया पाठपुनर्निर्माण यायेगु ज्या ताःलाइ ।

न्हापा पाठपुनर्निर्माणया ज्या बास्तवय् छापेयायेगु सुबिधा मदुगुलिं छगू सफू पूवंकेत नं यक्व यक्व मेहनत यानाच्वने मालाः जूगु खः । संसारय् हे प्रसिद्ध रामायण, महाभारतया नापनापं हितोपदेश, पञ्चतन्त्र आदि थेंजाःगु आपालं लोकंह्वाःगु सफूया यक्व पाठपुनर्निर्माण जुयाच्वंगु भ्मीसं खनी । थौं कन्हय् व हे सफू थीथी संस्कारणकथं प्रकाशन जुइथें न्हापा पाठपुनर्निर्माणया ज्या जुइगु खः ।

प्रतिलिपिकालिका भाषा प्रयोग–

पाठालोचनय् प्रतिलिपिकालिक भाषा प्रयोगय् नं मिखा ब्वयेमाःगु जुया बी । यदि निगू सफूया दथुइ उकी दुगु भाषिक प्रयोगया बारे बिचाः यायेगु खःसा निम्ह च्वमियाके छताजिया हे प्रयोगवृत्ति खनेदुसा उकिया शक्ति व क्षमताया पुष्टिया सम्भावना उप्वइ । उकिया थ्व सहज स्वीकृति जुइ कि भाषाय् नियम व आकस्मिकता नितां हे तत्वं ज्या यानाच्वंगु दइ । थनतक कि खँग्वःया ल्यज्याय् नं आकस्मिकताया आग्रह दयाच्वंगु दइ । थुगु आकस्मिकता समसामयिक च्वमिया तुलनाय् अनन्तर ग्रन्थ–विशेषया आकस्मिक

प्रयोगावृत्तिं स्पस्ट जूवइ, गुगु पाठ–शोधय् हे मदु वा मखु रचनाया कालक्रमिक निर्णय एवं पाठ–प्रामाणिकता आदिइ विशेष सफल नापं उपादेय सिद्ध जूवइ ।

तुलनात्मक भाषा वैज्ञानिक पद्धति–

थुगु पद्धतिइ छन्दय् विशेष बिचाः यायेबह जू। लिच्वःकथं थीथी भाषाया पारिवारिक सम्बन्धया निर्धारण जूवइ। छन्दया अध्ययन स्वंगु रुपय् यायेफइ –

१) लेख वैज्ञानिक २) संगीतात्मक ३) ध्वनिक

लेख–विज्ञानय् पाय्छि पाय्छि ध्वनिया एवं अनुतानया प्रयोग संगीतात्मक रुपय. जूइ । संगीतात्मक–अध्ययनय् छन्द संगीतया लयया सदृश जुइ, गुकिया ज्ञापन संगीत–चिंपाखें जुइफइ। ध्वनिक अध्ययन स्वराघात, प्रवलता व संधियात विभक्त यानाबी अले अर्थय् गुगुं ध्यान बीमखु । थ्वं पद्यया ध्वनिया अनुक्रम स्वीकार याइ अले अर्थ नापं शब्द एवं वाक्यांश सीमा (Boundary)या लागि छ्यं स्याका च्वनीमखु ।

लिधंसा ज्वलं

कसाः, प्रेमबहादुर (सं.) (११००), *शुकबहत्तरी*। यें : च्वसापासा ।

कंसाकार, शरदवीर (१११५), *मध्यकालया नेपाललिपि प्रवृत्ति–छगू ब्वँज्या : वीरध्वजोपाख्यान प्याखंया लिपि–अध्ययन* (अनुसन्धान–प्रबन्ध)। यलः नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग ।

अभिलेखय् प्रशस्ति वाक्य

☞ *आ.शि. जीवनकुमार महर्जन*

मूति *: सुनं मनूया शील, स्वभाव, रुप आदिया वर्णन याय्‌गु हे प्रशस्ति खः । नेपाःया अभिलेखय् प्रशस्ति वाक्यदुने अप्वः धैथें जुजुया वंश, कीर्ति, आभूषन, पदवी, पराक्रमया वर्णन यानातःगु दु । लिच्छविकालय् जुजुं मान पदवीकथं थःगु नां न्ह्यःने श्री जक तयातःगु दुसा मल्लकालय् जुजुं थःगु नां न्ह्यःने श्रीश्री धकाः निगः श्री तय्‌गु याःगु खनेदुसा शाहकालय् श्रीश्रीश्री धकाः थःगु नां न्ह्यःने श्री स्वंगः तःगु खनेदु । लिपा श्री न्यागः तय्‌गु यात । अथे हे लिच्छविकालय् जुजुं अबुया पालिया आशिर्वाद दुम्ह, द्यःया कृपा दुम्ह जक धाय् सःसा मल्लकालय् वया द्यः कृपा दुम्ह, दक्व विद्याय् नं पारंगत जूम्ह, नेपालमण्डलया दकले तःधंम्ह जुजु धकाः धाय्‌गु यात । शाहकालय् वया जुजुं थःत नारांद्यःया अवतारकथं काय्‌गु यात ।*

मूखँग्वः *: प्रशस्ति, बप्पपादानुध्यात, नेपालेश्वर, राजराजेन्द्र, गिरिराजचक्रचूडामणि, नरनारायणेत्यादि*

प्रशस्तिया अर्थ प्रशंसा खः । सुं मनूया शील, स्वभाव, रुप, बल आदिया प्रशंसा प्रशस्ति वाक्यं याइ । नेपाःया थीथी अभिलेख (शिलालेख, ताम्रपत्र, लुँपौ आदि), ग्रन्थ, लिखतपत्रया लिधँसाय् खास यानाः प्रशस्ति वाक्यदुने जुजुया वंश, कीर्ति, आभूषण, पदवी, बल/पराक्रम आदिया प्रशंया यानाः थुगु वाक्य च्वय्‌गु चलन दु । उकिं नेपाःया अभिलेखय् प्रशस्ति वाक्यय् जुजुया नां च्वय्‌गु चलन दु ।

यानाः वंगु ज्याया प्रशंसा वा शुभफलया उल्लेख प्रशस्तिइ यानातइ । शुभज्या याइम्ह कर्ताया वर्णन वा प्रशंसा खः, प्रशस्ति वाक्य । दक्षिण भारतय् प्रशस्ति वाक्यया शुरुवाट अशोकया अभिलेखं जूगु खः । अथे हे नेपाःगालय् नं लिच्छविकालंनिसे थीथी अभिलेखय् प्रशस्ति वाक्य च्वय्‌गु चलन दय्‌धुंकूगु खँ थनया लिच्छविकालिन अभिलेखं क्यनाच्वंगु दु । प्रशस्ति वाक्य ईअनुसार थीथीकथं च्वयातःगु खनेदु । लिच्छवि, मल्ल व शाहकालया प्रशस्ति वाक्य फरक फरक खनेदु । प्रशस्ति वाक्य उप्वः यानाः श्लोकबद्धकथं संस्कृत भासं च्वय्‌गु परम्परा दु ।

२ **थीथी ईया प्रशस्ति** : नेपाःया अभिलेखय् न्ह्यथनातःगु थीथी ईया अभिलेखय् वःगु प्रशस्ति थुकथं दु ।

२.१ लिच्छविकालीन प्रशस्ति

स्वस्ति नैपालभ्यः सकल जगद्विसारिकीतिरनतिवृत्तायुर्यमर्यादासेतर भगवन पशुपति भट्टारकपादानुगृहीतो बप्पपादानुध्यातः श्रीसामन्ताशुवर्म्मा

सारा संसारय् कीर्ति न्यंम्ह (फैले जूम्ह) आर्य मर्यादा हाचां मगाःसे पालन याःम्ह, यक्व गुण दुम्ह भगवान पशुपति नाथया कृपा दुम्ह, अबुया पालिया नं आशीर्वाद दुम्ह श्री सामन्त अंशुवर्मा (वज्राचार्य, २०५३ : २०९)

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।*

स्वस्ति नैपालभ्यः परमदैवत श्री बप्प भट्टारक पादानुध्यात भट्टारक महाराज श्रीवसन्तदेव

परम द्यःया स्वरुपम्ह गद्दी च्वनाच्वंम्ह अबुया पालिया आशीर्वाद दुम्ह महाराज श्री वसन्तदेव (वज्राचार्य, २०५३ : ११०)

स्वस्ति मानगृहात्प्रशस्तानेकगुणगणाधारो लिच्छविकुलकेतर भट्टारक महाराज श्री शिवदेव

मानगृहया अनेक बांलाःगु गुण दुम्ह लिच्छविकुलया ध्वाँय् स्वरुपम्ह महाराज श्री शिवदेव (वज्राचार्य,२०५३:२३२)

स्वस्ति मातगृहात्प्रिशस्तानोप्यासिकुलकेतु भट्टारक श्रीभीमार्जुनदेवस्त

मानगृहया गद्दीया कुलया ध्वाँय् स्वरुपम्ह गद्दीइ च्वनाच्वंम्ह श्री भीमार्जुनदेव

कैलासकूट भवनात्सोमान्वयभूषणो भगवत् पशुपति भट्टरकपादानुगृहीतो बप्पपादानुध्यातः श्री जिष्णुगुप्तदेवः

कैलासकुटं भगवान् पशुपतिनाथया पालिया आशीर्वाद दुम्ह, अबुया पालिया नं आशीर्वाद दुम्ह श्री जिष्णु गुप्तदेव (वज्राचार्य,२०५३:४३४)

२.२ मल्लकालीन प्रशस्ति

श्रीमन्माणिग्लाधिपति सकलशस्तशास्त्रनृत्य वाद्यसकलकला कोशल संगीतविद्यापारग महाराजधिराजश्रीश्रीजययोगनरेन्द्रमल्लदेव

मणिगलया अधिपति दक्व कथंया ल्वाभः, शास्त्र, प्याखं, बाजं, कला, संगीत विद्याय् पारंगत जूम्ह महाराजधिराज श्रीश्री जय योगनरेन्द्र मल्लदेव (वज्राचार्य,२०५६:२७१)

श्रीमन्लोकनाथचरणकमल धूलि धूसरित शिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्ट देवता वरलब्ध प्रसादित देदीप्यमान मानोन्नत (र)विकुल तिलक हनुमद्ध्वज नेपालेश्वर महाराजधिराज श्रीश्रीजयश्रीनिवासमल्लदेव

लोकनाथया पालिया धुलिं गःगु सँ। लोकनाथया कृपा दृष्टि दुम्ह, मन्मानेश्वरी इष्ट द्यःया वर प्राप्त जूम्ह, मान सम्मानं उन्नत जूम्ह, सूर्यवंशीया सिन्हथें च्वंम्ह, ध्वाँचय् हनुमान दुम्ह। बःलाःम्ह। न्ह्याबलें त्याइम्ह, नेपाःया जुजु महाराजधिराज श्रीश्री श्रीनिवासमल्लदेव (वज्राचार्य,२०५६:१९१)

शस्त्रशास्त्रसंगीतादि सकरविद्या पारगः राजराजेन्द्रकविन्द्र विद्ग्धचूडामणि महाराजधिराज श्रीश्रीजयप्रतापमल्लदेवप्रभु थाकुरस्य विजयराज्यः ॥ (राजवंशी,२०२७:९७)

मल्लकालया जुजुपिन्सं छगू हे कथंया प्रशस्ति च्वय्गु याःसां छुं छुं थःगु हे कथं च्वय्गु याः।

१. **प्रताप मल्ल** – कविन्द्र, भूपकेशरी, शास्त्रशास्त्रसंगीतासकर विद्यापारंग, नेपाल भूपाल चूडामणि, रविकुल तिलक

२. **भूपतीन्द्र मल्ल** – नेपालमण्डलाधीश्वर, देदीप्यमान मानोन्नत, श्रीमत् पशुपति चरणकलम धूलि धूसरित शिरोरुह, मन्मानेश्वरीष्टदेवता वरलब्ध प्रसादित

३. **लक्ष्मीनरसिंह** – देदीप्यमान, मानोन्नत, श्रीमत् पशुपति चरणकमल धूलि धूसरित शिरोरुह

२.३ शाहकालया प्रशस्ति

स्वस्ति श्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदवली विराजमान मानोन्नत श्रीश्रीश्रीमहाराजगीर्वाणयुद्ध विक्रम शाह

पर्वतया जुजुमध्ये दकले तःधंम्ह, नारायणद्यः, थीथी भूषणया मालाः तयातःम्ह, मानसम्मानं दकले उप्वः उन्नत जूम्ह, श्रीश्रीश्री गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाह (वज्राचार्य,२०३७:३४०)

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविध विरुदावलि विराजमान मानोन्नत श्रीमन् महाराजधिराज श्रीश्रीश्री महाराजे रणवहादुर (वज्राचार्य,२०३७:१८३)

दुवाला

नेपाःया अभिलेखय् वःगु प्रशस्तियात दुवाला स्वय्बले जुजुया पुरुषार्थ मान पदवीया गुणगान यानातःगु खनेदु । लिच्छविकालंनिसें शाहकालतक अभिलेखयात दुवाला स्वय्बले प्रशस्ति वाक्य थुकथं विकास जुजुंवंगु खनेदु ।

टिष्टुङ्ग, भटुवालय् च्वंगु लिच्छवि संवत ३१ या अंशुवर्माया अभिलेखय् न्ह्यथनातःगु प्रशस्ति वाक्यकथं भगवान पशुपतिनाथं न्ह्याबलें कृपा तयातःम्ह, अबुया पालिया आशिर्वाद कयाः थःगु कुलया आर्यमर्यादायात गुबलें हाचां मगासे पालना याइम्ह गुणं पूर्ण जूम्ह थःगु ज्या न्यंकभनं ल्वोकंह्वाःम्ह धकाः गुणगान यानातःगु खनेदु । थुकथं द्यःया दृष्टि थः लानाच्वंगु न्ह्यानावयाच्वंगु रितिरिवाजयात पालना याइम्हकथं अंशुवर्मा थःत न्ह्यब्वःगु खनेदु । थःगु नांया न्ह्यःने मान पदवीकथं श्रीसामन्त अंशुवर्मा धकाः श्री छगः तयातःगु दु ।

अथे हे द्यः स्वरुपम्ह थः अबुया पालिया आशिर्वाद दुम्ह धकाः थःगु कुलया मानमर्यादायात पालना याइम्ह धकाः थः पिलूगु खनेदु । नापं श्रीवसन्तदेव धकाः थःगु नांया न्ह्यःने श्री छगः तयातःगु दु ।

अथे हे शिवदेव लिच्छविकुलया प्रतिनिधिकथं न्ह्यब्वयातःगु दु । थानकोटय्च्वंगु लिच्छवि संवत ५७ या भीमार्जुन व जिष्णुया अभिलेखय् नं कुलया मानमर्यादा पालना याइपिं, अबुया पालिया कृपा दुपिं, द्यःया दृष्टि लाःपिंकथं च्वयातःगु दु ।

थथे लिच्छविकालीन प्रशस्तियात दुवालेबले थुकथं खनेदु ।

मान पदवी - श्री छगः

द्यः दृष्टि - पशुपतिनाथ, कैलाशकुट भगवन

कृपा - अबुया पालि

पालना - कुलया मर्यादा

यल यम्पिबहाःया नेस ८१० या योगनरेन्द्र मल्लया प्रशस्ति थुकथं दु । मणिगलया जुजु दक्व ल्वाभः चले यायसःम्ह, शास्त्र, प्याखं, बाजं, कला, संगीत आदि सःम्ह धकाः योगनरेन्द्र मल्लं थःत न्ह्यब्वयातःगु दु । नापं मानपदवीकथं श्री निगः तयातःगु दु ।

अथे हे बुंगया अभिलेखय् जुजु श्रीनिवास मल्लया प्रशस्ति थुकथं न्ह्यब्वयातःगु दु । नेपाःया हे जुजु, यक्व बःलाःम्ह, सूर्य वंशीयाम्ह, लोकनाथया दृष्टिइ लानाच्वंम्ह, मानसम्मान दुम्ह नापं नांया न्ह्यःने श्री निगः दु ।

यें छुस्या बहालय्च्वंगु नेसं ७८८या अभिलेखय् प्रताप मल्लया बारे थुकथं गुणगान यानातःगु दु ।

अस्त्र, शास्त्र, संगीत, विद्या आदि दक्वय् पारंगत जूम्ह, थःत जुजुपिनि नं जुजु कविन्द्र धकाः न्ह्यथनातःगु दु । नापं थःगु नां न्ह्यःने श्री निगः तयातःगु दु । थुकथं मल्लकालया नेपालमण्डलया अभिलेखया प्रशस्ति अध्ययन याय्बले जुजुपिन्सं थःत यक्व सःस्यूम्ह, दक्व विद्या सःम्ह, दकले तःधंम्ह जुजु धायत कुतः याःसाः नं मूलभूत खँय् दक्वः ज्वःलाः ।

विसं १८५३ लम्जुङया अभिलेखय् गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहया प्रशस्ति थुकथं दु ।

गीर्वाणयुद्धया पूर्खा पहाडया जुजु जूगु नातां थःगु प्रशस्ति वाक्य नं पर्वतया दकले तःधंम्ह जुजुकथं भाःप्यूगु खनेदु । थःत नारां द्यः अवतारकथं काय्गु यात । मान सम्मान नं भय्ब्यूम्ह धकाः न्ह्यथनातःगु दु । अथे हे थःगु नांया न्ह्यःने श्री स्वंगः घानातःगु दु ।

विसं १८४७स मुस्ताङ्गया जुजुयात रणबहादुर शाहलं छ्वःगु सिजःपतिइ च्वयातःगु प्रशस्ति नं च्वय् न्ह्यथनागु गीर्वाणयुद्धनाप ज्वःलाः ।

लिच्छविनिसें शाहकाल दुनेया प्रशस्ति वाक्ययात दुवाला स्वय्बले जुजुयात च्वछाय्गु नं उप्वःयावंगु खनेदु । मान पदवीया दृष्टिं स्वय्बले नं लिच्छविकाले श्री छगः जक खनेदु । लिच्छवियात मल्लं त्याकल अनं लिपा थःगु नां न्ह्यःने श्री निगः तय्गु यात । अथे हे शाहकालय् श्री स्वंगः तय्गु यात । तर तत्कालीन जुजुपिन्सं श्री न्यागः तःगु जुल ।

अथेहे लिच्छवि इलय् जुजुं अबुया पालिया आशिर्वाद दुम्ह द्यः कृपा दुम्ह जक धाय् सःसा मल्लकालय् वया द्यः कृपा दुम्ह, दक्व विद्याय् नं अति हे सःम्ह नां नेपाःया दकले तःधंम्ह जुजु धकाः भाःपियातःगु खनेदु । शाहकालय् वयाः जुजुं थःत नारांद्यःया अवतारकथं काय्गु यात । थुकिं थःत द्यः कृपा लानाच्वंम्ह जक मखु थः हे द्यः खः धकाः गुणगान याय्गु ज्या जुल । उकिं लिच्छविकालंनिसें शाहकालतकया प्रशस्ति वाक्य छु सीदु धाःसा जुजुपिनिगु पुरुषार्थ लिच्छवि इलय् स्वयां मल्ल इलय छुं भतिचा थकाय्गु ज्या जुलसा, मल्लकालय् स्वयां शाहकालय् नं जुजुया महिमा अप्वय्केगु ज्या जूगु खनेदु ।

लिधँसा ज्वलं

राजवंशी शङ्करमान (२०२०), *कान्तिपुर-शिलालेख सूची*। काठमाडौं : राष्ट्रिय अभिलेखालय ।

वज्राचार्य धनवज्र (२०५३), *लिच्छविकालका अभिलेख*। काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र ।

वज्राचार्य धनवज्र (२०५६), *मध्यकालका अभिलेख*। काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र ।

वज्राचार्य धनवज्र, टेकबहादुर श्रेष्ठ (२०३७), *शाहकालका अभिलेख* (पहिलो भाग) । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र ।

शोध-ढाँचा

☞ आ.शि. दीपा महर्जन

मूति *: न्हूकथंया ज्ञान कायूत याइगु व्यवस्थित व वैज्ञानिक खोज हे शोधविधि खः । वैज्ञानिक खोज जूगुलिं शोधविधिपाखें लुयावइगु ज्ञान व तथ्य क्रमिक, तार्किक, विश्वनीय व वैध जुइ । थ्व हे विशेषता व उद्देश्यया लिधँसाय् शोधयात सैद्धान्तिक व व्यवहारिक यानाः निगूकथं विभाजन यानातःगु दु । छुं नं समस्या म्हसीका उकिया विश्लेषण व परिकल्पना यानाः तथ्यांक मुंकेगु नापं उगु तथ्यांकया व्यवस्थित व वैज्ञानिक व्याख्या-विश्लेषण शोधविधिं याइ । थुकिया लागिं शोधविधिया महत्वपूर्ण पलाःत दु । गथेकि शोधविषयया समस्या म्हसीकेगु, उद्देश्य थुइकेगु, शोधढाँचा दय्कीगु, तथ्यांक मुंकेगु, मुंकागु तथ्यांकया विश्वनीयता व वैधता म्हसीकेगु आदि । थुपिं पलाः मध्ये थन शोधढाँचाया विषयसं चर्चा जुयाच्वंगु दु ।*

छुं नं अनुसन्धान याय्‌त माःगु योजना, संरचना व रणनितियात हे शोधढाँचा धाइ । अनुसन्धानया झ्वलय् अनुसन्धानकर्ता, उत्तरदातालिसे फुक्क क्रियाकलापया समग्रता हे शोधढाँचा (Research Design) खः । शोधढाँचायात सम्पर्क (ल्याः), सन्दर्भ अवधि व अध्ययन प्रकृतिया आधारय् ब्वथला अध्ययन विषयया अनुसन्धान याय्‌छिं । सम्पर्क (ल्याः) या आधारय् अनुसन्धानया विषयलिसे स्वापू दुपिं सम्बन्धित मनूत वा उत्तरदातातनापं सम्पर्क तया अनुसन्धानयात माःगु तथ्यांक संकलन याइ । ईयात मुख्य आधार यानाः अनुसन्धानया प्रक्रिया, स्थिति व समस्या मालेगु हे सन्दर्भ अवधि खः । अथे हे, अध्ययनया प्रकृतिअन्तर्गत अनुसन्धान विषयया 'कारण व असर' थुइकेगु जुइ ।

मूखँग्वः *: शोध, शोधविधि, शोधढाँचा, शोधविषय*

१. शोधया परिचय

सामान्य अर्थय् शोध धैगु छुं नं न्हूगु तथ्य, ज्ञान, सूचं आदि विषयसं जानकारी काय्‌गु छगू विधि खः । शोधयात अनुसन्धान नं धाइ । अँग्रेजी *Research* धाइ । *Re* व *Search* निगः खँग्वःपाखें निर्माण जुयाच्वंगु *Research* या सामान्य शाब्दिक अर्थ धैगु 'हाकनं मालेगु' खः । उकिं शोध/अनुसन्धान अर्थात् *Research* धैगु हे छुं नं विषयवस्तुइ ब्वलंगु न्ह्यसःया लिसः मालाः उकी दुनेच्वंगु वास्तविकता लुइकेगु छगू विधि वा माध्यम खः । *Researh is one of the ways to find answers to your questions (Kumar, 2008:6).*

शोधयात विद्वानतय्‌सं थःथःकथं परिभाषित यानादीगु दु ।

Redman and Morry '*Research is systematizing effort to gain new knowledge.*' -न्हूकथंया ज्ञान प्राप्त याय्‌त व्यवस्थित खोज हे अनुसन्धान खः ।)

C.R.Kothari (2002) '*Research is a systematic investigation to find solution to a problem.*' -समस्याया समाधान मालेत याइगु व्यवस्थित खोज हे अनुसन्धान खः ।)

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।*

Kurtlewin (1988) '*Social Research is systematic method of exploring, analyzing, conceptualizing social life in order to extend, correct or verify knowledge as in the construction of the theory.* (सामाजिक जीवनया व्यवस्थित अध्ययन यानाः उकियात विश्लेषण यासें सहि विचारसहितया सिद्धान्त निर्माण याय्गु हे सामाजिक अनुसन्धान खः ।)

E.S.Bogardus '*Social Research is the investigation of the interlying process operative in the lives of persons who are in associations.*' (छथासं नापं मिलेजुया च्वनिपिं मनूतय्गु जीवनय् क्रियाशील अन्तरनिहित प्रक्रियात मालेगु हे सामाजिक अनुसन्धान खः ।)

Fred N. Kerlinger (2004)' *Scientific research is a systematic controlled, empirical & critical investigation of hypothetical propositons about the presumed releations among the natural phenomenon*' (वैज्ञानिक-अनुसन्धान प्राकृतिक घटनाया दथुइ अनुमानित सम्बन्धया विषयसं परिकल्पनात्मक सिद्धान्तया व्यवस्थित, नियन्त्रित, अनुभवसिद्ध व सूक्ष्म अन्वेषण खः ।)

च्वय् न्ह्यथनातःगु अनुसन्धानया थीथी परिभाषाया अध्ययन व विश्लेषणपाखें अनुसन्धान धैगु न्हून्हूगु तथ्यया व्यवस्थित व वैज्ञानिककथं मालेगु ज्या खः । क्रमबद्धता, तार्किकता, प्रयोगसिद्धता व प्रमाणिकता अनुसन्धानया मूविशेषता खः । थुपिं हे विशेषतालिसे उद्देश्यया आधारय् शोध वा अनुसन्धानयात सैद्धान्तिक व व्यवहारिक यानाः निगूकथं विभाजन यानातःगु दु । थीथी सिद्धान्तया परिक्षण व पुनःपरिक्षण यानाः सामाजिक घटना, तथ्य व सिद्धान्तदथुइ सम्बन्ध स्थापित याय्गु हे सैद्धान्तिक-शोध खः । अथे हे, सामाजिक समस्याया सहि पहिचान यानाः उगु समस्या तत्काल समाधान याय्गु लँपु मालेगु हे व्यवहारिक-शोध खः ।

२. शोधया च्यापला

छुं नं घटना, तथ्यया विषयसं सिलसिलाबद्ध रुपं अनुसन्धान याय्गु नितिं शोधया थीथी च्यापलाः दु ।

२.१ शोध-समस्या थुइकेगु (Formulating a Research problem)

शोध वा अनुसन्धानया दकले न्हापांगु पलाः अनुसन्धान याय्त्यनागु विषयया समस्या थुइकेगु खः । सामाजिक अनुसन्धानअन्तर्गत समाजय् दुगु थीथी समस्यायात सहि पहिचान यानाः उगु घटना व प्रवृत्ति समाजलिसे धाथें स्वानाच्वंगु नापं नियन्त्रण व पुष्टि याय्फइगु जुइमाः । धाथेंया समस्या-पहिचान यासें उगु समस्याया व्याख्या व विश्लेषण याइ । अले समस्यायात व्याख्या व विश्लेषण याय्त न्हापा दुगु थीथी सान्दर्भिक साहित्यया समिक्षाया आधारय् प्रस्तावित शोधविषयया सैद्धान्तिकपक्षया जानकारी दइ । थथे सान्दर्भिक साहित्यया समिक्षात्मक अध्ययनया लिधँसाय् शोधया मूउद्देश्ययात सूक्ष्मकथं निर्दिष्ट, उपयोगी व नियन्त्रित याय्फइ । समस्याया पहिचान, व्याख्या, विश्लेषण व सान्दर्भिक साहित्यया अध्ययनलिसे शोधया उद्देश्य पहिचान यानाः शोध सम्बन्धित थीथी पक्षया दथुइ स्वापू तयाः पुर्वानुमान याइ । थुकियात हे प्राक्कल्पना धाइ । प्राक्कल्पना धैगु शोध-समस्याया अनुमानित समाधान खः । शोधया विषयगत समस्यायात थुइकेत थुकथं दुवाले माः - न्ह्यज्या (Review of the Literature), समस्या पहिचान (Identifiation of Problem), समस्याकथन (Statement of the Problem), उद्देश्य (Determination of Objective), व प्राक्कल्पना (Formulating Hypothesis).

२.२ शोधढाँचा दय्केगु (Conceptualizing a Research Design)

अनुसन्धातां सम्पर्कया (ल्याः), सन्दर्भ अवधि व थःगु अध्ययनया प्रवृतियात योजनाबद्ध निर्धारण

यायगु हे शोधढाँचा दयकेगु खः । (थुकिया विषयसं विस्तृत ३ सं दु ।)

२.३ तथ्य मुनेज्वलं ल्ययगु (Constructing an instrument for Data collection)

सामाजिक अनुसन्धानय् अनुसन्धातां अनुसन्धानया उद्देश्य पूवंकेत संकलन याइगु सूचंत हे तथ्यांक खः । तथ्यांक मुनेत प्राथमिक स्रोत (अवलोकन, अन्तरवार्ता, प्रश्नावली) व द्वितीय स्रोतया विधि कःघाइ । अनुसन्धातां गुलि स्वतन्त्र, निष्पक्ष व आत्मविश्वासी जुइ, तथ्यांक संकलन उलि हे विश्वनीय जुइ । संकलित तथ्यांकया औचित्य व विश्वनीयता परीक्षण यायगु नं थ्वः हे पलाखय् लाइ । तथ्यांकया औचित्यता धैगु अनुसन्धाता थःम्ह याय् त्यंगु अनुसन्धानया उद्देश्यलिसें थम्हं संकलन यानागु तथ्यांक दथुया तुलनात्मक मापन खः । (*Validity is defined as the degree to which the researcher has measured what he has set out to measure) (Kumar, 2008:153).* अथे हे तथ्यांकया औचित्यता पुष्टि जूसां उकिया विश्वनीयता गुलि दु धकाः मापन यायगु हे शोधया विश्वनीयता खः । शोधया विश्वनियता अनुसन्धातान्यनीगु न्ह्यसः नापं उत्तरदाताया लिसलय् निहीत जुयाच्वनी ।

२.४ नमूना ल्ययगु (Selecting a Sample)

अनुसन्धानया भ्र्वलय् प्राविधिक, आर्थिकनापं मेगु थीथी समस्याया कारणं अनुसन्धातां अनुसन्धान लागाय् सकल उत्तरदातालिसे प्रत्यक्ष खँल्हाबँल्हा याय् खनीमखु । उकिं अनुसन्धाताउत्तरदाताया प्रतिनिधित्व जुइकथं नमूना छनौट याइ । सामाजिक अनुसन्धानय् नमुना ल्ययगु धैगु समग्रपाखें प्रतिनिधिमूलक एकाइजक ल्ययगु व्यवस्थित विधि खः । C.R. kothari याकथं नमूना ल्ययगु विधि समग्रपाखें नमूना कायगु सुनिश्चित योजना खः *(A Sample Design is a definite plan for obtaining a sample from a given population)* (पोखरेल, २०६३:२३१) ।

२.५ शोध-प्रस्ताव च्वयगु (Writing a Research Proposal)

सैद्धान्तिक अनुसन्धानजक यानाः अनुसन्धानया तातुना पूवनी मखु । उकियात अनुसन्धानलिसे स्वापू दुगु फुक्ककथंया न्ह्यसःया लिसः न्हापा हे योजना दय्काः अध्ययनया खाका तयार याय्माः । थुकियात हे शोध-प्रस्ताव च्वयगु धाइ । शोध-प्रस्ताव च्वयगु नं थीथी पलाः दु । शोधया प्रकृति आधारय् शोध प्रस्ताव च्वय्फइ । शोध-प्रस्ताव च्वयगु लागिं छसीकथं थुकथं पलाः न्ह्याकेमाः । शोध-प्रस्ताव, शोध-परिचय, समस्याकथन, शोधया उद्देश्य, प्राक्कल्पनाया परिक्षण, शोधया औचित्य, शोधविधि, लितँसा व लिधंसा ।

२.६ तथ्य मुनेगु (Collecting Data)

तथ्यांक मुंकेत माःगु ज्वलं प्राथमिक व द्वितीय-स्रोतया विषयसं शोधया स्वंगू पलाखय् व्याख्या जुइ । तर पलाखय् धाःसा अनुसन्धानकर्ता, उत्तरदाता व शोधया प्रायोजक स्वंगू पक्षया जिम्मेवारी व नैतिकताया विषयसं अध्ययन जुइ । थुपिं स्वंगुलिं पक्षया जिम्मेवारी व नैतिकताया आधारय्जक सहि तथ्य मुनेफइ ।

२.७ तथ्य प्रशोधन (Processing Data)

अनुसन्धानया भ्र्वलय् थीथी कथंया तथ्यांक मुंकेगु याइ । अथेखयानं मुंकागु फुक्क तथ्य अनुसन्धान विषयनाप स्वापू दयाच्वनी मखु । गुलि तथ्य अतिकं आवश्यक जुइ, गुलिं अनावश्यक । उकिं मुंकागु तथ्ययात प्रशोधित यायगु अनुसन्धानकर्ताया तःधंगु जिम्मेवारी जुइ । मुंकागु तथ्य सम्पादन यानाः उकियात चरणबद्धकथं सांकेतिकरण अर्थात् कोडिङ्ग याइ । थथे सम्पादन व कोडिङ्ग धुंकाः तथ्यया विश्लेषण यानाः थासा दयकी । थ्वहे तथ्य प्रशोधन यायगु पलाः खः ।

२.८ शोध-प्रतिवेदन च्वयगु (Writing a Research Report)

शोधविधिया थ्व दकले लिपांगु पलाः खः । अनुसन्धानया विषयगत समस्या म्हसीका, उद्देश्य, विधि, तथ्य मुंकेगु व प्रशोधन यानाः च्वयगु प्रस्तावना पास जुइवं अनुसन्धातां थःगु अध्ययनया विस्तृत विवरणकथं शोध-प्रतिवेदन च्वइ । थ्व प्रतिवेदन हे अनुसन्धाताया प्रस्तुति खः ।

३. शोधढाँचा (Research Design)

३.१ शोधढाँचाया परिचय

छुं नं अनुसन्धान याय्त माःगु योजना, संरचना व रणनीतियात हे शोधढाँचा धाइ । अनुसन्धानया झ्वलय् अनुसन्धाता, उत्तरदातालिसे फुक्क ज्याखँ हे शोधढाँचा (Research Design) खः । मेकथं धाय्गुखःसा अनुसन्धानया ज्या न्ह्याकेत अनुसन्धातां ग्वसाःग्वःगु ज्याखँया रुपरेखा खः । शोधढाँचायात विभिन्न विद्वानतसें थुकथं परिभाषित यानातःगु दु । Selltiz et al, *'A Research Design is the arrangment of conditions for collection and analysis of data in a manner that aims to combine relevence to the research purpose with economy in procedure (Kumar, 2008:84).* (अनुसन्धातां थःगु अध्ययनयातं छसिकथं कथहंक मुनातःगु तथ्यांक व उकिया विश्लेषण इलंह्वाक्क कथहंक याय्गु हे शोधढाँचा खः ।) Fred N. Kerlinger, *'Research Design is the plan, structure and strategy of investigations conceived as to obtain answers to research questions and to control variance (Kumar, 2002:62).* (शोधढाँचा धैगु अन्वेषणया योजना, संरचना एवं युक्ति खः । उकिं अनुसन्धानं न्ह्यसःया लिसः लुयावइ । अले असमानतायात चीकाः नियन्त्रण याइ ।) *Research Design deals with a logical problem not a logistical problem (Vaus,2005:9).*(शोधढाँचा धैगु हे तार्किककथं समस्या माथंवंकेगु खः, प्रशासानिक मखु ।)

उकिं शोधढाँचा धैगु अनुसन्धानया कार्ययोजना दय्कीगु नापं उकिया लिपातकया लिच्वः निश्चित याय्गु शोधविधिया छगू महत्वपूर्ण पलाः खः ।

दसू : छखा छैं दनेत दकले न्हापा गजागु छैं दनेगु धकाः छैं दनीम्ह मनू निश्चित जुइमाः । व्यापारिक प्रयोजनयात वा थः हे च्वनेत ? स्पष्ट जुइमाः । अनलि गथे, ग्वतँ दनेगु लगायतया थीथीकथंया योजना स्पष्ट जुइमाः । थथे कार्यविधि सम्बन्धि योजना त्याजीक दय्का उकिया लिपातकया लिच्वः क्वछीगु हे शोधढाँचा खः ।

३.२ शोधढाँचाया ज्या

शोधढाँचाया थीथी परिभाषाकथं शोधढाँचाया मुख्य निगू ज्या दु । न्हापांगु, शोधविषयया कार्यविधि निर्धारण याय्गु अले निगूगु उगु कार्यविधिपाखें लिपातकया लिच्वःया खँय् अध्ययन याय्गु । F.N. Kerlinger,' *the function is the control of Variance.'(Kumar, 2008:84).* (शोधढाँचाया ज्या धैगु थवंथवय् पाःगु खँयात ज्यंकेगु खः।)

- अनुसन्धानया विषय अर्थात् अध्ययनया विषयया प्रक्रियागत पलाःयात म्हसीकाः उकियात तर्कसंगत नापं छसिकथं मिलेयाय्गु
- प्रक्रियाया गुणस्तरियता थुइका उकिपाखें अनुसन्धान विषयया बैधता, विश्वसनीयता, उद्देश्य व शुद्धता मापन याय्गु

दसू : 'नेपाली विद्यार्थीत विदेश वनेगु चलन अप्वःगु कारण' विषयसं अध्ययन याय्गु खःसा उकिया थीथी पक्षयात छसिकथं अध्ययन याय्माः । गथेकि : अध्ययन याय्गु विषयया जनसंख्या *(Study population),* अध्ययन प्रक्रिया *(Study Process),* प्रक्रियाया वैधता, विश्वसनीयता, उद्देश्य, आदि । थथे शोधया

कार्यविधि दय्का अध्ययन याय्वं विद्यार्थीत विदेश वनेगुया अनेकौं कारण लुयावइ । गथेकि स्वदेशय् रोजगारीया समस्या, पठनपाठनया स्तर, विद्यार्थीया मनोविज्ञान, देशया राजनैतिक अवस्था आदि ।

३.३ शोधढाँचाया विधि : शोधढाँचाया स्वंगू विधि दु ।

३.३.१. सम्पर्कया (ल्याः) (Number of Contacts)

३.३.२. सन्दर्भ अवधि (The Reference Period)

३.३.३. अध्ययन प्रकृति (The Nature of the Investigation)

३.३.१. सम्पर्कया (ल्याः) (Number of Contacts)

अनुसन्धानया विषयलिसे स्वापू दुपिं सम्बन्धित मनूत वा उत्तरदातातनापं सम्पर्क तयाः अनुसन्धानयात माःगु तथ्यांक संकलन याय्गु विधि हे सम्पर्कया (ल्याः) विधि खः । थ्व विधिअन्तर्गत उत्तरदाताया संख्यायात आधार दय्काः अनुसन्धान याइ । उत्तरदाताया संख्याया आधारय् अभ्क स्वब्व थलेछिं ।

क) अन्तरखण्डीय (Cross sectional Studies)

अन्तरखण्डीयविधि सामाजिक अनुसन्धानय् दकले अप्वः छ्यलीगु विधि खः । अनुसन्धानया विषय, घटना वा समस्यायात थीथी खण्डय् ब्वथलाः उगु प्रत्येक खण्डया तुलनात्मक अध्ययन याय्गु हे अन्तरखण्डीयविधि खः । थ्व विधिअन्तर्गत अनुसन्धाता थःम्हं याय्त्यनागु अनुसन्धाननाप स्वापू दुगु जनसंख्या ल्यया, उकियात थी थी खण्डय् विभाजित यानाः तप्यंक थःत माःपिं उत्तरदातात नापलाना माःगु सूचं काय्फइ ।

दसू : 'नेवाः भाय् ल्हाइपिं म्हो जुयावंगु कारण' विषयसं अनुसन्धान याय्गु खसाः दकले न्हापा नेवाःसमाज ल्यय्माल । अनलि समाजय् च्वपिं मनूतय्त उमेर, लिङ्ग, पेशा आदि थीथी आधार कयाः विभाजन याय्माल । उगु थीथी खण्डं नमूना ल्यया न्यनेकने यानाः फुक्क खण्डयात तुलनात्मक रुपं अध्ययन याय्गु हे अन्तरखण्डीयविधि खः ।

दकले अःपुगु अले अप्वः छ्यलीगु विधि खयाः नं छुं नं ठोस प्रवृत्तिया जानकारी बीत थ्व विधि असफल । नापं परिवर्तन नं मापन याय्फइमखु । परिवर्तन मापन याय्त म्होति नं निगू बिस्कं समाजया अध्ययन आवश्यक जुइ ।

ख) न्ह्यवलिव (Before & After)

थ्व विधियात cross sectional या मेगु विधि नं धाइ । थ्व विधिपाखें परिस्थिति, प्रक्रिया, विषय, समस्या आदिया परिवर्तन मापन याय्फइ । छुं नं विषयया प्रभावकारिता मापन याय्त थ्व तसकं धिसिलाःगु विधि खः । छगू हे पुचःयात छुं ई पाक्क निक्वःतक न्यनेकने याय्गु जुयाः थ्व विधिपाखें प्रभावकारिता व परिवर्तनया मापन याय्फइ । क्वय् बियातःगु थीथी खँय् थ्व विधि छ्यलाः अध्ययन याय्छिं ।

- स्थानीय तहया निर्वाचन न्हापा व लिपाया प्रशासनिक सेवा,
- सामानया कालबिलया विज्ञापनया असर, आदि

अनुसन्धानया प्रभावकारिता मापन याइगु विधि खयाः नं थुकिया छुं बेफाइदा दु । न्हापा लिसः ब्यूपिंत हे हाकनं न्यनेगु जूगुलिं निक्वःया पालय् न्हापा लिसः ब्यूपिं मलुइफु । थुकिं यानाः अनुसन्धानया तथ्य लुइमखु । थ्व विधिइ परिवर्तन मापन जूसां उकिया कारण, कारक व स्रोतयात ध्यानय् तइमखु ।

ग) दीर्घकालिन अध्ययन (The Longitudinal Study design)

न्ह्यवलिव विधिपाखें परिवर्तन मापन जूसां उकिया थासा अध्ययन याय्फइ मखु । थ्व दीर्घकालिनविधिं परिवर्तनया थासानापं स्वइ । मदिक्क

तथ्य संकलन यायगु विधि जूगु कारण थुकिं यर्थाथ सूचं कायफइ । अनुसन्धानया झ्वलय् अनुसन्धातां छुं ई पाक्क छक्व:पतिकं अनुसन्धान क्षेत्रय् वनाच्वनीगुलिं यक्व तथ्य मुंकेफइ । दीर्घकालिन अध्ययनया निश्चित अनुसन्धातातय्गु प्रगतिया अध्ययन, उमिगु उत्पत्ति गथे जुल, अथे हे दँयदसं याइ । (दीर्घकालिन अध्ययनमा निश्चितकर्ताहरुको प्रगतिको अध्ययन जसरी तिनिहरु उत्पत्ति भएका हुन्छन् त्यसरी नै वर्षेनी गरिन्छ (गौतम, २०५८:१०७) । उगु तथ्यांक मुंकेत नमुना वा उत्तरदाता फरक फरक नं जुइफु । छक्व:पतिकं तथ्य मुंकेबलय् ज्व:ला:गु तथ्य नं लुइफु । उकिया थासा धा:सा हिलीमखु । थ्व विधि छ् यला क्वय् बियात:गु कथंया अनुसन्धान यायफइ ।

- न्हूगु वास: दयकीगु कम्पनी थम्हं दयकागु वास:या परीक्षण यायत याइगु अध्ययन,
- ल्यूने लानाच्वंगु समुदायया शैक्षिक विकासया अध्ययन, आदि

दीर्घकालीनविधिइ ह्यूपाया थासा मापन या:सांतबि थुकि नं छुं बेफाइदा दु । बारम्बार छगू हे अनुसन्धान लागाय् वना: छगू हे न्ह्यस: न्यनेकने यायबले उत्तरदाताया लिस: मवयफु वा विश्वीनय लिस: मबीफु । उकिया लिच्व:कथं अनुसन्धानया विश्वनीयता म्हो जुइ ।

३.३.२. सन्दर्भ अवधि (The Reference Period)

ईयात मुख्य आधार याना: अनुसन्धानया प्रक्रिया, स्थिति व समस्या मालेगु हे सन्दर्भ अवधि ख: । ईयात नाला सन्दर्भ अवधियात थप स्वंगू चरणय् ब्वथलेछिं ।

क) पूर्वव्यापी (Retrospective)

पूर्वव्यापीविधि अन्तरगत विगतया घटनाया प्रकृति, प्रक्रिया, अवस्था व समस्याया अध्ययन अनुसन्धान जुइ । अर्थात् विगतया थीथी ऐतिहासिक घटनाक्रमया अध्ययन अनुसन्धान यायगु थ्व: विधिअन्तर्गत लाइ । थजागु अनुसन्धानया झ्वलय् तथ्यांक मुंकेत तत्कालीन अवस्थाय् आधारित तथ्य, उगु अवस्थाया बारे स्यूम्ह व्यक्तियात स्रोतकथं छ् यली । क्वय् बियात:कथंया अनुसन्धान थ्व विधिइ लाइ ।

- मल्लकालिन इलय् नेवा:तय्गु सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक आदि अवस्थाया अध्ययन,
- विसं १९९० सालया त:भुखाचं या:गु विनासया अनुसन्धान,
- विसं २००७ सालया प्रजातान्त्रिक आन्दोलनय् नेवा:तय्गु भूमिका, आदि

ख) दुरदर्शी (Prospective)

वर्तमान अवस्थाय् जुयाच्वंगु वा व्याप्त घटनाया प्रक्रिया, अवस्था व समस्याया भविष्यय् गजागु लिच्व: लाइ धैगु विषयसं अनुसन्धान यायगु हे दुरदर्शी (लिच्व: वइगु) अध्ययन ख: । थुकिं आ: जुयाच्वंगु घटना व भविष्यय् लाइगु लिच्व:या दथुइ सम्बन्ध स्थापित याइ । प्रयोगात्मक अनुसन्धान विशेष थ्व अध्ययनअन्तर्गत लाइ । प्रयोगात्मक अनुसन्धानया झ् वलय् अनुसन्धाता थ:गु अध्ययनया लिच्व: पीमाली । थ्व विधिअन्तर्गत क्वय् बियात:गु कथंया अनुसन्धान यायछिं ।

- देशय् अप्वयाच्वंगु बेरोजगारी समस्याया कारणं बैदेशिक रोजगारीया निर्तिं वनेगु प्रचलन अप्व:गु विषयसं अनुसन्धान यायगु
- नेपा:गालय् अप्वयाच्वंगु वातावरण प्रदुषणया असरया अनुसन्धान

ग) पूर्वव्यापी- दुरदर्शी (Retrospective–prospective)

न्हापाया घटनाया प्रक्रिया मुख्य तायका उकिया भविष्यय् लाइगु लिच्व:या अनुसन्धान यायगु हे

पूर्वव्यापी- दुरदर्शी अध्ययन खः । थ्व अध्ययनअन्तर्गत अनुसन्धानया विषय धाःसा पुलांगु हे जुइ तर उकिं न्हूगु विचाः पिदनी ।

- ट्राफिक प्रहरीं यानावयाच्वंगु मादक पदार्थ सेवन चेकजाँचया सडक दुर्घटनाय् लानाच्वंगु असर
- सामानया कालबिल सम्बन्धि विज्ञापनया असर

३.३.३. अध्ययनया प्रकृति (Nature of Investigation)

छुं नं विषयवस्तुयात अनुसन्धानया विषय दय् कीगु खःसा उकि मुख्ययानाः निकथं अध्ययनया प्रकृति दयाच्वनी ‘कारण व असरÚ । छु नं अनुसन्धानया झ्वलय् उगु अनुसन्धान विषयया कारण थुइकेगु खसाः व लिसेतुं उकिया असर थुइकेमाः । अथे हे, असर थुइकेगु खसाः उगु असर लानाच्वंगुया कारण थुइकेमाः । थ्वः निताया आपसी समन्वय वा सम्बन्धपाखें अध्ययनया प्रकृति गजागु खः धैगु स्पष्ट जुइ ।

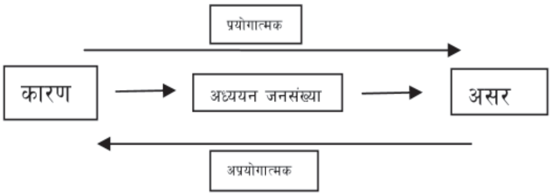

थ्व हे असर व कारण थुइकेगु लागि शोधढाँचाअन्तर्गत अध्ययन प्रकृतियात थीथीकथं विभाजन यायच्छिं ।

क) प्रयोगात्मक (Experimental)

थ्व अध्ययनअन्तर्गत अनुसन्धातां विषयया कारण थुइका उगु कारणं छु असर लाकी उकिया अध्ययन याइ । थुकि अनुसन्धातां कारण न्हापा हे सियाच्वंनी । व कारणं छु असर लानाच्वंगु दु धैगु अध्ययन याइ । गथेकि :

- नेवाःभाय् ल्हाइपिं म्हो जुयाच्वंगु कारणं छु असर लानाच्वंगु दु ? धैगु अध्ययन याय्गु ।

सामाजिक अनुसन्धानया झ्वलय् प्रयोगात्मक अध्ययनयात अझ थीथीकथं ब्वथला अनुसन्धान याय् फइ ।

i) पश्चात परिक्षण (After-only Experiment)

थ्व अध्ययनअन्तर्गत समान विशेषता व प्रकृतिया निगू पुचः ल्यया छगूयात नियन्त्रित समूह व मेगुयात प्रयोगात्मक समूहकथं विभाजन याइ । नियन्त्रित समूहयात छु नं मयासे प्रयोगात्मक समूहलय् धाःसा छुं परिवर्तन यानाः उकिया कारणं जुइगु परिवर्तन अध्ययन याइ ।

- स्वास्थ्यसम्बन्धि जनचेतना ज्याझ्वया कारण सर्वसाधारणया स्वास्थ्यप्रतिया सजगताया अध्ययन
- सामानया बिक्रीवितरणय् उगु सामानसम्बन्धि विज्ञापनया असर

ii) पूर्व पश्चात परिक्षण (Before & After Experiment)

अनुसन्धान याय्त छगू समूह ल्ययाः छुं विषयसं अध्ययन याय्त दकले न्हापा अनुसन्धाता दकले न्हापा थःहे स्पष्ट जुइमा । विषय ल्यय्वं उगु समूहया न्हापा व लिपा यानाः निक्वः अध्ययन याइ । थथे अध्ययन याइबलय् न्हापा परीक्षण याःबले खनेदुगु अवस्था व लिपा परीक्षण याःबले खनेदुगु अवस्थाया तुलनात्मक अध्ययन यानाः लिच्वः पिकाइ ।

- छम्ह विरामी वासः नय् न्ह्यःया अवस्था व जाँच याकाः वासः नय् धुंकाःया अवस्थाया तुलनात्मक अध्ययन यानाः लिच्वः पिकाय्गु

iii) तुलनात्मक परीक्षण (Comparative Experiment)

अनुसन्धान याय्त जनसंख्यायात निब्वय् थलाः निब्वःयात नं अध्ययन याइ । उपिं दथुया तुलनात्मक अध्ययन याइ । थथे असरया तुलनात्मक अध्ययनया

नितिं निगुलिं समुहयात थीथी कथंया परीक्षण याइ ।

- यँ/यल भाषिका व ख्वप भाषिकाया तुलनात्मक अध्ययन (ध्वनिया आधारय्)

iv) Matched-control Experiment

अनुसन्धानया नितिं निगू समूह दथुइ ज्वःलाःगु आधारत गथेकि छगू हे उमेर समुह, छगूकथंया सामाजिक अवस्था दुपिं आदि ल्यया तुलनात्मक अध्ययन हे Matched-control Experiment खः ।

- छगू हे उमेर समूहयापिं मस्तय्गु शैक्षिक स्तरया अध्ययन
- छगू हे सामाजिक अवस्था दुपिं निम्हसिया समाजप्रति थःगु दायित्वसम्बन्धि चेतनाया अध्ययन

ख) अप्रयोगात्मक (Non-Experimental)

न्हापा लानाच्वंगु लिच्वलय् अनुसन्धान यायत उकिया दुग्यंगु कारणया अध्ययन यायगु हे अप्रयोगात्मक अध्ययन खः । थुकि अनुसन्धाता प्रयोगात्मकय् थें असर व कारणयात थः अनुकुल नियन्त्रण यानाः प्रयोग यायफइमखु । अनुसन्धाता थम्हं खंगु विषययात हे स्वतः तथ्यांकया कथं काइ । अथे हे थः अनुकुल अनुसन्धान लागा व जनसंख्या नं ल्ययफइमखु ।

- नेपालभाषा ल्हाइपिं म्हो जुयाः भाषायात हे असर लानाच्वंगुया कारण छु खः ? धैगु विषयसं अध्ययन

ग) अर्द्धप्रयोगात्मक (Semi-Experimental)

थुकी प्रयोगात्मक व अप्रयोगात्मक निथिकंया अध्ययन जुइ, अर्थात् अनुसन्धानया झ्वलय् कारण व असर नितांया अध्ययन जुइ ।

सम्पर्कया (ल्याः), सन्दर्भ अवधि व अध्ययनया प्रकृति स्वंगू अध्ययनया आधारय् अनुसन्धानया ज्या जुइ । थ्व बाहेक नं मेमेगु छुं छुं अध्ययन थुकथं दु ।

१. **Action design** : तत्काल जूगु समस्याया अध्ययन यायगु नितिं याइगु अनुसन्धान हे action design खः ।

२. **Feminist :** मिसामुखी अनुसन्धान । विशेषयानाः मिसापिनिगु विकास व प्रगतिया नितिं याइगु अध्ययन खः । लैंगिक असमानता दुगु थासय् विशेषयानाः थजागु कथंया अनुसन्धान जुइ ।

३. **Trend :** भूत, वर्तमान व भविष्यया अध्ययन याइगु । अनुसन्धानात्मक छानबिन यायगु नितिं अप्वः छ्यलीगु अध्ययन खः ।

४. **Case Study :** छुं छगू विषय वा व्यक्ति विशेषया अध्ययन अनुसन्धान यायगु हे Case Study खः ।

शोधया च्यापलाः

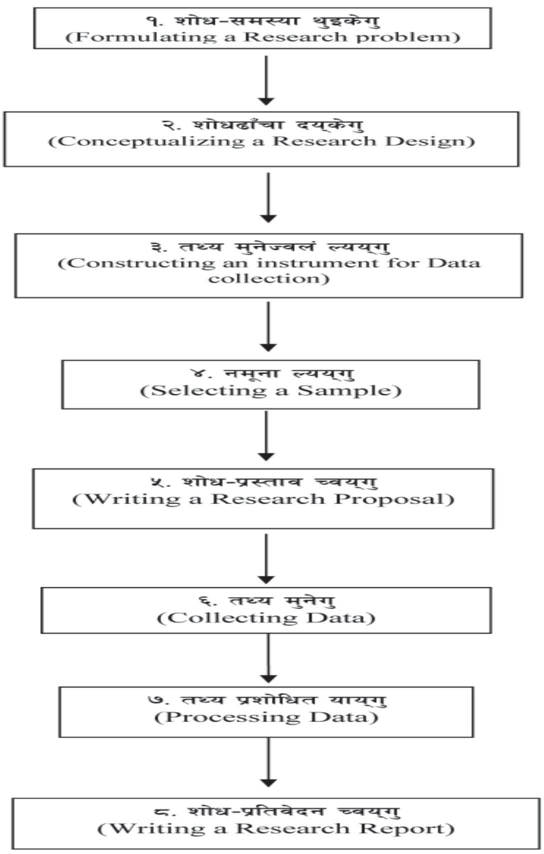

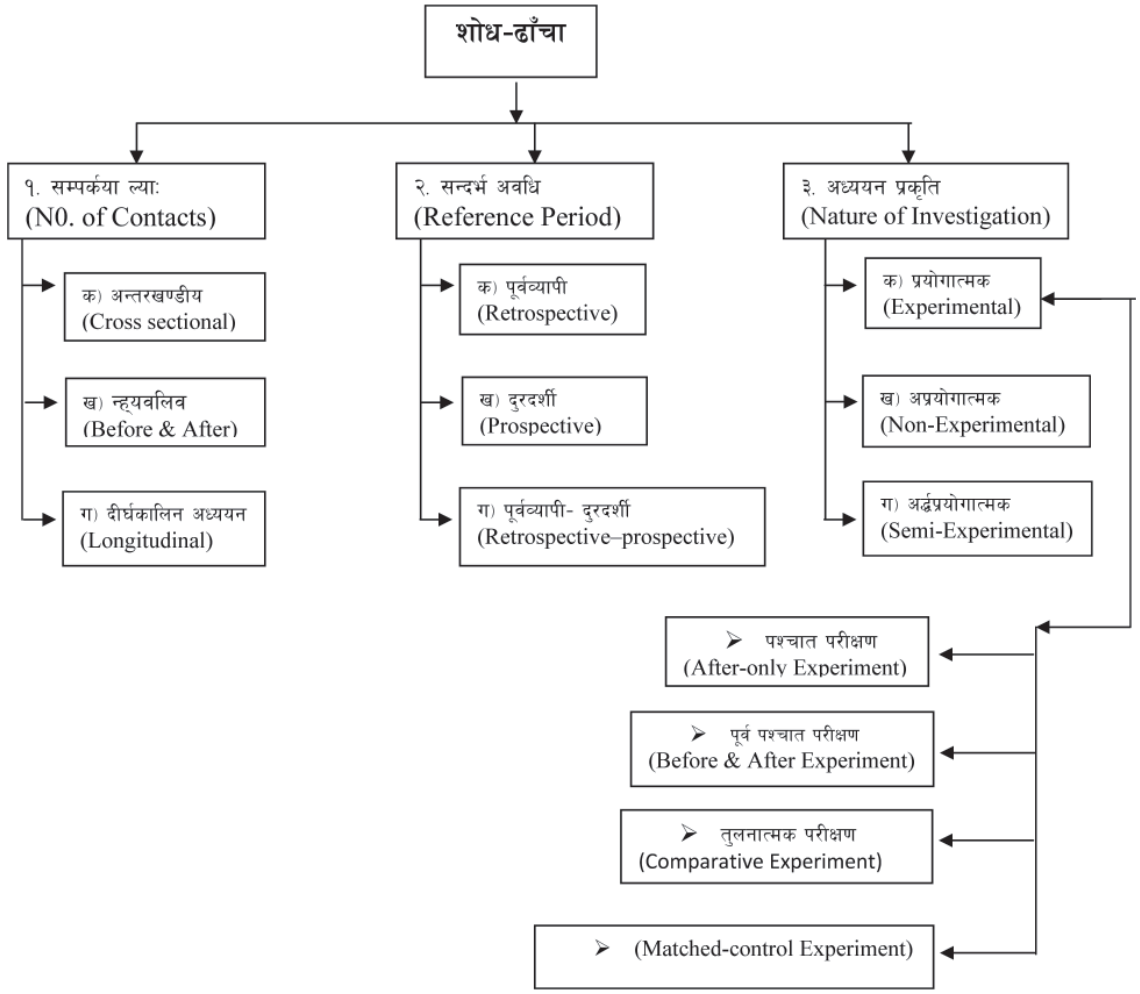

लिधंसा

गौतम, टीकाराम (२०५८), *सामाजिक अनुसन्धान पद्धति*। काठमाडौंः विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

पोखरेल, ईश्वर (२०६३), *सामाजिक अनुसन्धान पद्धति*। काठमाडौंः अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन ।

Kumar, Arvind (2002), *Research methodology in Social Science*. New Delhi: Sarup & Sons.

Kumar, Ranjit (2008), *Research methodology*. India: Dorling Kindersley.

Vaus, David de (2005), *Researh Design in Social Research.* New Delhi: Sage Publications.

* * *

प्राचिनकालया स्वम्ह म्येच्वमि रानीपिं

☞ *आ.शि. लसता सिं*

मूति : *प्राचीनकालय् नेपालभाषा साहित्य थकायुगु ज्याय् लायकूखलःया अप्वः योगदान दु । प्रस्तुत च्वसुइ लायकूया स्वम्ह रानीपिं ऋद्धिलक्ष्मी, वृद्धिलक्ष्मी व भुवनलक्ष्मीपिनिगु म्ये व उकिया व्याख्याविश्लेषणा दुथ्याःगु दु । रानी ऋद्धिलक्ष्मीदेवीयात नेपालय् न्हापांम्ह कवयित्रीकथं नालातःगु दु । वय्कःया म्ये श्रृंगारिक खनेदुसा रानी भुवनलक्ष्मीया म्ये देशभक्ति नापं आत्मआलोचना म्येया रूप् खनेदु । रानी वृद्धिलक्ष्मीया म्येय् थःत जूगु दुःख वेदना प्वंकातःगु दु । स्वम्ह रानीपिनिगु म्यें तत्कालिन ईया राजनैतिक, सामाजिक अवस्था छर्लंग जू ।*

मूखँग्वः : *प्राचिन म्ये, ऋद्धिलक्ष्मी, वृद्धिलक्ष्मी, भुवनलक्ष्मी, श्रृंगारिक म्ये*

१. न्ह्यखँ

नेपालभाषाया साहित्यिक इतिहासकथं ने.सं.६२५ निसें ९६७ तकया ईयात प्राचीनकालकथं नाला कयातःगु दु । प्राचीनकालयात नं निब्वय् ब्वथलातःगु दु । ने.सं.६२५ निसें ८८८ तकया ईयात न्ह्यच्वःगु प्राचीनकाल, ने.सं.८८८ निसें ९६७ तकया ईयात लिच्वःगु प्राचीनकाल ।

प्राचीनकालय् नेपालभाषाया स्वंगू साहित्यिक विधा विकास जूगु खनेदु ।

- बाखं
- म्ये
- नाटक

प्राचीनकालय् दकले अप्वः विकास जूगु विधा म्ये (काव्य) खः । थुगु इलय् अप्वः यानाः धार्मिक पक्षयात कःघानाः म्ये च्वयातःगु दु । धार्मिककथं सद्‌गुण व निर्गुण भक्तिम्ये च्वयातःगु दु । सद्‌गुणभक्ति धायबले द्यःपिनिगु रूप, बल, भेषभुषा आदिया वर्णन यानातःगु खःसा निर्गुणभक्ति द्यःया रूप वा शरिर वर्णन मयासे निरञ्जन निराकार स्वरूपया वर्णन यानातःगु खः । ई हिला वंलिसे भक्तिभावं जाःगु म्येया नापनापं देशभक्ति, राजभक्ति, देशवर्णन, देशया परिस्थिति, राजनैतिक, मतिनाम्ये आदियात कयाः म्ये च्वयातःगु दु ।

प्राचीनकालया दकले न्हापांगु नेपालभाषाया म्ये यलया तिभय जुजुपिनि पालय् अज्ञातच्वमिं च्वयातःगु ने.सं. ६९१ या 'प्रणमति जुगपति' म्येयात नालातःगु दु (तुलाधर; ११३२:२) । अथे हे नेपालभाषाया दकले न्हापांम्ह आदिकविकथं येँया जुजु महेन्द्र मल्ल (ने.सं.६८०–६९४) यात नालातःगु दु (वैद्य; ११२२:१७) । जुजु महेन्द्र मल्लं च्वयातःगु निपु म्ये 'कपटि नं माया क्यना', 'मेव मदु जित छि' लुयावःसां थुकी तिथिमिति उल्लेख मजूगुलिं न्हापांगु म्येया रूपय् नालातःगु मदु । प्राचीनकालय् नेपालभाषाया साहित्य अप्वः यानाः मल्लजुजुपिसं च्वयातःगु दु । उकिं नेपालभाषा साहित्य इतिहासय् मल्लकालयात स्वर्णयुग नं धाय्‌गु याः (तुलाधर; ११३२:१) । जुजुपिं नापनापं लानी (रानी)पिंसं नं च्वयातःगु दु । थुकथं हे सर्वसाधारणं म्ये च्वयातःगु लुयावःसां उमिगु नां

** च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।*

उल्लेख यानातःगु खनेमदु । उगु इलय् सर्वसाधारणं थःगु नां उल्लेख यानाः मतःसां उगु ईया जुजुया नां व तिथिमिति म्येया अन्तय् न्ह्यथनेगु वा च्वय्‌गु याः । गथेकि– यलया तिभय जुजुपिनि पालय् च्वयातःगु ने.सं. ६९४ या 'अमल सहस्रनाम' धैगु म्येया अन्तय् उगु ईया स्वम्ह जुजुपिं नरसिंह देव, पुरन्दरसिंहदेव, उद्धवसिंहदेव धकाः न्ह्यथनातःगु दु ।

उगु इलय् च्वयातःगु म्ये स्वय्‌बले जुजु, रानी व सर्वसाधारणं च्वइबले थःथःगु हे पहः पिज्वः । सर्वसाधारणं च्वयातःगु अप्वः यानाः राजभक्तिम्ये खनेदुसा, जुजुपिंसं च्वयातःगु म्ये द्यःया भक्तिभाव, थःथम्हं आत्म प्रशंसा यानाः च्वयातःगु दु । रानीपिंसं च्वयातःगु म्येय् थःत जूगु अन्याः, अत्याचारया बारे, थःम्हं भोगे यानागु दुःख, वेदना प्वंकाः च्वयातःगु दु । थुगु इलय् पिदंपिं प्रमुख कवयित्री रानीपिं खः, राज्यलक्ष्मी, ऋद्धिलक्ष्मी, जयलक्ष्मी, भुवनलक्ष्मीदेवी, महीन्द्रलक्ष्मी, कुमुदिनीदेवी, बृद्धिलक्ष्मी, चन्द्रलक्ष्मी, दयालक्ष्मी आदि ।

२. ऋद्धिलक्ष्मीदेवी मल्ल (ने.सं.८००–८०६)

२.१ म्हसीका :

येँया जुजु पार्थिवेन्द्र मल्लया रानी व जुजु भुपालेन्द्र मल्लया मां खः रानी ऋद्धिलक्ष्मी । रानी ऋद्धिलक्ष्मी नेपाःया दकले न्हापांम्ह कवयित्रीकथं नालातःगु दु (तुलाधर ; ११२०:५३) ।

२.२ कृति

रानी ऋद्धिलक्ष्मीया साहित्यिक कृति उलि खनेमदु । वय्‌कःया छ्पु जक म्ये लुयावःगु दु ।

सोव सोव रसिकन समय बसन्त ।
झंगल पगलपनि जुर उमन्त ॥ धु ॥
विद्यावनस (विन्द्रावनस) होओ नाना रंग ।
राधिका रति जुल कृष्णजुया अंग ॥ १ ॥
धुवा चन्दन अबीर फुलेल ।
तफध (व) कस्तुरी त्रिभुवन लेल ॥ २ ॥
रिथिलछिमि (ऋद्धिलक्ष्मी) देवीन ल्हाय ड्हुने गोविन्द ।
लेन्द्र थाकुरया याव आनन्द ॥ ३ ॥

(कायस्थ; १०९७ :२३)

२.३ ब्याख्या

काव्यशास्त्रया परम्पराकथं थ्व म्ये चिनातःगु खः । थ्व म्ये वसन्त उत्सव अथवा वसन्तऋतुइ लाःगु होली पर्वयात कयाः च्वयातःगु म्ये खः । थीथी रंग ह्वलाः म्हितीगु होली उमंग उत्साहपूर्ण जुइगु ई खः । थुकथं थ्व म्येय् विन्द्रावनय् म्हिताच्वंगु होली पर्वय् राधा कृष्णयात खनाः अतिकं रसिक जुल धइगु खँ क्यनातःगु दु । श्रीकृष्ण राधिकाया फागु लीलाया वर्णन यानातःगु दु । झंगः, पंछि तकं उमंग जुइगु वसन्त ऋतुकालीन ईया वर्णन नापनापं बिन्द्रावनया प्राकृतिक श्रृंगारिक वातावरणया नं उल्लेख यानातःगु दु (वैद्य; ११२२:१२०) ।

म्येया अन्तय् रानी ऋद्धिलक्ष्मीं 'भुपालेन्द्र थाकुरया याव आनन्द' थः काय् भुपालेन्द्र मल्लया भविष्य जीवन आनन्दमय जुइमा धकाः मातृसुलभ स्नेह पिज्वय्‌कातःगु दु ।

थ्व म्ये नेपालभाषां च्वयातःगु जूसां निभ्वः मैथलीभाय् नं छ्यलातःगु दु ।

चुवा चन्दन अवीर फुलेल
तफध (व) कस्तुरी त्रिभुवन लेल ।

३. भुवनलक्ष्मीदेवी मल्ल (ने.सं.८०७–८२१)

३.१ म्हसीका

भुवनलक्ष्मी येँया जुजु भुपालेन्द्र मल्लया रानी व भास्कर मल्लया मां खः । भुपालेन्द्र मल्लया शासनकाल ने.सं.८०७–८२१ तक खः । भुपालेन्द्र मल्ल तीर्थयात्रा वनेगु भ्वलय् लँय् हे मृत्यु जूगु खः । भुपालेन्द्र मल्लया मृत्यु लिपा प्यदँ दुम्ह भास्कर

मल्लयात राजगद्दीइ तयाः भुवनलक्ष्मीं राजकाजया ज्या न्ह्याकूगु खः (वैद्य; ११२२:१२१) । देश वर्णन दुथ्याकाः च्वःपिं मिसाच्वमिपिंमध्ये न्हापांम्ह कवयित्री भुवनलक्ष्मी खः ।

३.२ कृति

कृतिया ल्याखं भुवनलक्ष्मी देवीया स्वपु म्ये लुयावःगु दु । व खः - 'जय देवी सोगुलि भुवनया थकुरानी', 'हादे अतिन सुन्दर देश कान्तिपुरी' व 'छि छम्हस्या आस दास मेव मदु ।

क. जयदेवी सोगुलि भुवनया थकुरानी

छिगुलि चरन सदान रे ॥ धु ॥
सुंभ निसुंभ असुर महिर व
थीथी अति बललाक रे ॥
दैत्य अति बल खनाव
म्हति म्हति ग्याक सकल संसार रे ॥ १ ॥

असुरपनि जुलकानं लितकाव
मखते तव अहंकार रे ॥
जोगिनीगण मुनाव
म्हति म्हति याक फुतके उपय रे ॥ २ ॥

नेना सबदथे थीथी हतकाब
वन दुतु दुतु ब्वान रे ॥
वा न्हेस्य कततन सबद दुरुलुरु
दम्बरु बाजनया सल रे ॥ ३ ॥

सुभं निसुंभया सल चीतखन
सकल असुरत्व ग्याक रे
खवज चस कास्ये तुतीन लस न्हुसे
नुगल सुल म्हैखाया रे ॥ ४ ॥

हार धाधरा पायल मोलय
लस्व यन अन्धकार स्थान रे ॥
हिल खुसि जुस्य फाक
समुद्र लान पब्व थ्यन रे ॥ ५ ॥

जम्बुक बल ललकोस
कलकल जुल गृध मुनाव रे ॥
गथिन सुख जुल कवन वेतालया
अदीक ही तोने दयाव रे ॥ ६ ॥

सबक दय्के बयरी फुतके
मनस अतिस तायाव रे ॥
देव देनेव धास्य लोकन नाम कास्य
संसारस मदु छि बानान रे ॥ ७ ॥

भुवनलक्ष्मी देवीन भजलपा
छिगुलि चरन सदान रे ॥
बालक भास्कर मल्ल थाकुरया
आनन्द फल बिव छिन रे ॥ ८ ॥

(तमोट; ११०१:१४१–१४२)

३.२.१ ब्याख्या

थ्व दुर्गा भवानीया स्तुति म्ये खः । शुम्भ निशुम्भ निम्ह दैत्यतय्गु बाखंया आधारय् च्वयातःगु खः । शुम्भ निशुम्भं तपस्या यानाः प्राप्त याःगु बलया दुरुपयोग यानाः संसारय् च्वंपिं प्राणी, द्यःतय्त तकं अतिकं दुःख बियाः जुल । संसारय् च्वंपिं फुक्कसित ख्यानाः जुल । थथे दुःख बियाजूपिं निम्ह दैत्यया संहार गुकथं जुइ धैगु खँय् ऋषिपिं मुनाः सहलह यात वा उपाय माल । उपायकथं दुर्गा भवानीथाय् वनाः रक्षाया निंतिं स्तुति यात । दुर्गा भवानी शुम्भ व निशुम्भया संहार यात । शुम्भ व निशुम्भया संहार याःबले मेपिं दैत्यत फुक्कं बिस्युं वन । थुकथं शुम्भ निशुम्भ अतिकं बल दुपिं जूसां दुर्गाभवानीं गुकथं संहार यात धैगु खँ थ्व म्येय् न्ह्यब्वयातःगु दु । थुकथं अतिकं बल दुपिं शुम्भ निशुम्भ दैत्ययात हे संहार यायफुम्ह देवीं थः काय् भास्कर मल्लया रक्षाया नापनापं आनन्द जुइगु फल बी माल धकाः स्तुति यानाः च्वयातःगु दु ।

ख. हादे अतिन सुन्दर देश कान्तिपुरी नाम हाय स्वय

हादे वने त्यल वागमती इताथय् विष्णुमती धर्मया थास ॥
हादे नेपाल अधिपति गनेजु पशुपति पुरङ उत्र पति ॥
रसन सोव याक पर थिथि कत अजुगति ॥
हादे हे देश वनान दान यानाव दोन थिथि मुनाव पासा ॥
तिरिया पुरुष छम्ह धर्मया आशानं सिइ ॥
भुवनलक्ष्मीदेवीन ल्हाक भाष्क(स्क)र मल्ल महाराज ॥

(वैद्य; ११२२: १२१)

३.२.२ व्याख्या

कान्तिपुर धइगु अतिकं बांलाःगु सुन्दर देय् खः, वागमती, विष्णुमती थीथी तिर्थस्थल दुगु थाय् खः । थ्व देय्यात संरक्षण यानाच्वंम्ह पूर्व-उत्तर च्वंपिं गणपति पशुपतिया कारणं यानाः थन च्वंपिं मनूत लय्ताः । अथे हे थन देय्यापिं मिसात नं प्रतिव्रता जू धइगु खँ उल्लेख (न्ह्यब्वया तःगु) यानातःगु दु ।

थ्व म्ये ने.सं.८२१ पाखें चिनातःगु म्ये खः । थ्व देश वर्णन यानाः च्वयातःगु म्ये खः । रानी भुवनलक्ष्मी देवीं थःगु देय् कान्तिपुर अतिकं बांलाःगु खः धकाः थःगु राष्ट्रियभाव न्ह्यब्वयादीगु दु । अथे हे थ्व म्येया माध्यमं उगु इलय् लायकू दुने षड्यन्त्र जुयाच्वंगु दु धइगु खँ नं प्वंकाच्वंगु दु । गथेकि– **'सोव याक पर थिथि कत अजुगति'** धइगु भ्वलं छु सी दु धाःसा उगु इलय् लाय्कूदुने मनूतसें थःकतः याइगु मनिंगु व्यवहारया जुयाच्वंगु खनेदु (वैद्य; ११२२ : १२२) ।

ग. छि छम्हस्या आस

छि छम्हस्या आस दास मेव मदु जितः गति
कुबुधिन (कुबुद्धिन) जुर जि विपति ॥ क्व ॥
साहेबिनि ङेहुने पिज पापिया विनति ॥ क्व ॥
कुदिनया फर (ल) जुसे ग्रहन लिनाओ तसे,
थ्व दैव चदार (चण्डाल) ॥ क्व ॥
प्रतितम्ह (पतितम्ह) खङाओ करुणा दयकाओ
व मि (वि) नान मदु जि प्रतिपार ॥ दोङ जि
सतछि पोर ॥
क्षमा दयकसे जितः विहुने सुमति मति गति ॥ क्व ॥
वया सरन जितः माल ॥ क्व ॥
नंदया बारक थें सुन्दर वदन जुसे भाष्कयिद्र प्रभु
(भास्करइन्द्र) मर (मल्ल) ॥ क्व ॥
बुसिधरया (वंशीधरया) गोचल (चोचर) मन तसे
ङेहुने ॥ क्व ॥
जि पतित याओ उप्रकार (उपकार ॥ क्व ॥

(वैद्य; ११२२:१२२)

३.२.३ व्याख्या

रानी भुवनलक्ष्मी देवीं थःगु कुबुद्धिया कारणं यानागु पापयात क्षमा यानाः ब्यु धकाः भास्कर मल्लया साहेविनिया न्ह्यःने थःगु विन्तिभाव प्रकट यानाच्वंगु दु । अथे हे जि थज्याःम्ह अवला सुं हे मदुम्ह नारीया दोषयात क्षमा यानाः ब्यु, जितः थुलि उपकार यानाः ब्यु धकाः थःम्हं यानागु भुलया बारे आत्मालोचना यानातःगु दु ।

थ्व म्ये आत्मआलोचना यानातःगु आत्मपरकतां जाःगु म्ये खः (तुलाधर; ११२०:५३) । थ्व म्ये पूवंक ब्वना स्वय्बले उगु इलय् लाय्कूदुने यक्व हे कचिंगः जुयाच्वंगु स्पष्ट जू । भास्कर मल्लया साहेविनि व वंशीधरं चौताराया जालभेलं यानाः मांकाय् वा भास्कर मल्ल व रानी भुवनलक्ष्मीदथुइ कचिंगः ब्वलन । कचिंगःया कारणं यानाः थः कतः, कतः थः जुल । थुकथं भारदारपिं निम्हसिया जालभेलं थःपिनिदथुइ कचवं ब्वलंगु खः धैगु सीकाः भुवनलक्ष्मी थः हे क्वमिलु जुयाः इमिगु न्ह्यःने विन्तिभाव वा क्षमा याचना यात । थुकथं भुवनलक्ष्मीदेवीं थःगु नुगलय् च्वंगु ब्यथा म्येया रूपय् प्रकट यानातःगु दु (वैद्य; ११२२:१२२) ।

४. वृद्धिलक्ष्मीदेवी मल्ल (ने.सं.८४२–८९०)

४.१ म्हसीका

ख्वप देय्या जुजु रणजित मल्लया रानी वृद्धिलक्ष्मीदेवी मल्ल खः । दकले आपाः म्ये लुयावःम्ह कवयित्री रानी वृद्धिलक्ष्मी खः ।

४.२ कृति

कृतिया ल्याखं खुपु म्ये लुयावःगु दु । वयक:या खुपु म्ये राष्ट्रिय अभिलेखालयया अप्रकाशित अभिलेख ग्रन्थय् लूगु दु । खुपु म्येया विषयवस्तु थः काय्या उत्तराधिकार राजकुमार जुइगु हक संरक्षणया निंतिं सः तय्गु खः (वैद्य; ११२२:१२४) । रानी वृद्धिलक्ष्मीं च्वयादीगु म्येमध्ये 'क, ख, ग, घ'या म्ये न्ह्यथनेबहः जू । (तुलाधर; ११२०:५४)

क. कलिस जनम् दयिवन बिल छाय्

कलिस जनम् दयिवन बिल छाय्
खछिया बछिया रस मदु सुख याय ॥
गरुड गओम्हसेन मयात विवेक
घल कलहन जुल अ(प)मान अनेक ॥
ङन चितन नर मदु दमयंति थेङ
चपस्वान भिङा छाय् भमल मचोङ ॥
छलछाम मसयाव थम क्वथे लाक
जगतस दुःख पदक रस खाक ॥
झलिन पुक थें दुख कथन थे जाव
ञमन म्हयाव चोङा तलेजु धकाव ॥
ट (त) खत तोलता थम मुरुख याव
थ्व दोख मेवयात चिलके छु आव ॥
ड (द) गध जुलोयो मन दाह दङाव
ढ (ध) तुलि व चोल खोबि म्हग्वस खोयाव ॥
ण (न) क स मयाङा थम जतन उपाय
तप फल पुरुवस मदते छु याय ॥
थओ पर सिय विपतिस नाङ म्हाओ
दया चाय सहनस विवेक याहाङाव ॥
धरम समान मदु मेव तव धन
नरहरि सिओम्हन थुल गुन ज्ञान ॥
पर उपकार याय सुजनया भाव
फस धूलि थेङ जिओ अथिर सियाओ ।
वयरि श्वम्हन थओ भालपे मतेव
भरोसा बियाओ विपरित याय येओ ।
मते हरि अबला ओ लिसन याय छाय
यक मन म्हस चोङ छि छि नाम सहाय ॥
रसस विरस जुओ करमया भोग
लख मदु चओ मुखुलि विजोग ॥
वङ नेभार थे ङन शरीर धंधान
शतुरिन केनकल कपतया चालान ॥
षओ खओ हित गुरु यन विधातान ॥
हरि नेम्ह तिओ छिन कुशल याङाओ
क्षय मजुयक बालक सियाओ ।
वृद्धिलछिमिया (वृद्धि लक्ष्मी) धन साहेवन ल्हाल क खः
या मे गुणिकन याहुने विचाल ॥ १ ॥

(वैद्य; ११२२:१२५)

४.३ ब्याख्या

थ्व म्ये अक्षरमालाकथं च्वयातःगुलिं रानी वृद्धिलक्ष्मीं थःगु हे जीवनया बारे च्वयातःगु आत्मपरक म्ये खः । थ्व म्येया भाव स्वय्बले उगु इलय् लायकूदुने रानीपिं दथुइ कलह जुयाच्वंगु स्पष्ट जू ।

रानी वृद्धिलक्ष्मी व लाय्कुली लिथुनाप कलह जुल । कलह जूगुया कारणं वृद्धिलक्ष्मीया काय् धनसाहेबयात उत्तराधिकारी घोषणा याःगुलिं दुने च्वंपिं मेमेपिं रानीपिंसं कचवं पिकाल । थ्व कचवंया कारणं यानाः वृद्धिलक्ष्मी व धनसाहेव लाय्कुलिं पिहां वय्माल । रानी वृद्धिलक्ष्मी व धनसाहेव लाय्कुलिं पिहांवःबले जुजु रणजित मल्लं छुं याय् मफु । गरुड गइम्ह (विष्णु)या नं विवेक मदयाः घरकलह यात धकाः रानीं जुजु रणजित मल्लयात धाःगु खः । संसारया हे प्रतिपालक याइम्ह जुजु जुयाः नं विवेक मदयाः तःम्ह कलाः तयाः वा यक्व कलाः हयाः छेँय् कलह जुल धकाः धयातःगु दु । अथे हे विपत्ति जूगु इलय् नं थःत वास्ता मयाः, मस्वल धकाः थःगु नुगलय् च्वंगु दुःख वेदनायात प्वंकातःगु दु । शत्रुतय्त गुबले नं थः भाःपी मज्यू, इमिसं लिपा अःखः यानाः बी । उकिं एकचित्त

मनं स्व धकाः जुजुयात धयातःगु दु । मेगुकथं धाय्‌गु खःसा मेपिं रानीपिंसं गुगु चाल म्हिताच्वंगु खः व थुइका काय्‌त इनाप यानाच्वंगु दु । 'थम्हं एकचित्तं छितः लुमंकाच्वना, जि थज्याःम्ह अवलायात ल्वःमंके मते हरि' धकाः जुजु रणजित मल्लयात धयातःगु स्पष्ट जू । शत्रुतय्‌गु कपतिचालं यानाः जुजुनाप बायाच्वनेमाःबले लः मदयाः चवस्वां सुखू गनाः वंथें थःगु शरिर नं विनावंगु निभाःथें जुल धकाः विरह प्वंकाच्वंगु दु ।

थ्व म्येया मुख्यभाव लिथुपिनिगु कारणं यानाः जुजुनाप बायाच्वनेमाःबले रानी वृद्धिलक्ष्मीया गज्याःगु विपत्ती जुल धकाः क्यनातःगु खः ।

५. लिखँ

प्राचीनकालय् नेपालभाषा साहित्य थकाय्‌गु ज्याय् सर्वसाधारणनिसें कयाः जुजु, रानीपिनिगु अप्वः योगदान दु । प्रस्तुत स्वम्ह रानीपिसं थःगु जीवनय् जुयाच्वंगु तत्कालिन घटनायात हे मू विषयवस्तु यानाः म्ये चिनातःगु दु । उकिं स्वम्ह रानीपिनिगु म्येपाखें तत्कालिन इलय् लाय्‌कू दुने जुयाच्वंगु कचवं, षड्यन्त्र, ल्वापु आदि अध्ययन याय्‌त तिवः जू । रानी ऋद्धिलक्ष्मीदेवीयात नेपालय् न्हापांम्ह कवयित्रीकथं नालातःगु दु । वय्‌कःया म्ये अध्ययन याय्‌बले श्रृंगारिक खनेदु । अथे हे रानी भुवनलक्ष्मीं देशभक्ति नापं आत्मआलोचना यानाः म्ये चिनातःगु खनेदुसा रानी वृद्धिलक्ष्मीं थःत जूगु दुःख वेदनायात कयाः म्ये चिनातःगु दु ।

लिधंसा

कायस्थ, छत्रबहादुर (संग्रह व सम्पादन) (नेसं १०९७), प्राचीन काव्य व काव्यकार । यलः साहित्यया मूलुखा ।

तमोट, काशीनाथ (सं) (नेसं ११०१) *पुलांगु मे मुना* । यैंः नेपालभाषा परिषद् ।

तुलाधर, प्रेमशान्ति (नेसं ११२०), *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास* । यैंः नेपालभाषा एकेदमि ।

तुलाधर, प्रेमशान्ति (नेसं ११३२), नेपालभाषा साहित्य छगू म्हसिका, *लुमन्ति दबू* १ः१–५ ।

वैद्य, जनकलाल (नेसं ११२२), *नेपालभाषाया प्राचीन काव्य सिर्जना* । यैंः नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

* * *

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् जूगु नेपालभाषा क्रियाया अन्तय् 'ये' लाकि 'य्' विषयया व्याकरण गोष्ठीइ न्ह्यब्वःगु कार्यपत्रया प्रतिवेदन

☞ *न्ह्यब्वःम्ह : रवि शाक्य*

नेपालभाषा स्नातकोत्तर तगिंया नियमित कक्षा शुरु जूगु लसताय् नेसं ११३७ गुंलागा १३ (विसं २०७४ भाद्र ३ गते) शनिवार नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् व्याकरण गोष्ठी जुल । उगु गोष्ठीइ सहप्रा. डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठं **नेपालभाषाए 'य, य्, ये व ए' या सर्वेक्षण** शीर्षकया सहलहपौ न्ह्यब्वयादीगु खः । विभागीय प्रमुख प्रा. डा. चन्द्रमान वज्राचार्यया नायःसुइ जूगु ज्याभ्वलय् मूपाहांकथं प्रा. डा. त्रिरत्न मानन्धर झायादीगु खः । सभानायःया थासं गोष्ठीया उद्देश्य कनादिसें डा. वज्राचार्यं छु समस्या वयाच्वंगु खः उकिया निदानया लागि कार्यपत्र प्रस्तुत जुइमाः, कार्यपत्रय् समस्या ब्वय्‌गुया नापनापं समाधानया लागि सुझाव नं बीगु याय्‌माः, थ्व कार्यपत्र-लेखनया नियम खः धयादिल । क्रियाया अन्तय् 'ये' व 'य्' निगूमध्ये गुगु च्वय्‌गु धकाः अन्यौल जुयाच्वंगु अवस्थाय् ओमकारजुं 'ये' नं मखु 'य्' नं मखु स्वरवर्णया 'ए' च्वय्‌माः धकाः विद्यार्थीपिन्त विशेष जोड बियाः ब्वंकादीगुलिं विद्यार्थीपिं झन् अन्यौलय् लाःगु दु । थुकिं यानाः विद्याथीपिं मारय् लानाच्वंगुलिं उगु अन्यौल चीकाः छगू निष्कर्षय् वय्‌त थुगु गोष्ठीया आयोजना याय्‌माःगु खः धयादिल । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं डा. श्रेष्ठयात नेपालभाषाया क्रियाया अन्तय् 'ये' वा 'य्' मध्ये गुगु तय्‌गु धकाः निगुली जक केन्द्रित जुयाः कार्यपत्र च्वय्‌त निर्देशन ब्यूगु खःसां वय्‌कलं 'ये, य, य्, ए' यानाः प्यंगू विषय दुथ्याकादीगु व उकियात गोष्ठीपौ मधाःसे 'सहलहपौ' धयातःगु प्रति नं डा. वज्राचार्य असन्तुष्टि प्वंकादिल । वय्‌कलं 'ये' वा 'य्' प्रयोगया सन्दर्भय् 'ए' या प्रयोग कक्षाय् दिकेगु खँय् थौं हे निर्णय जुइमाःगु खँय् जोड बियादीगु खः ।

डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठं थःगु कार्यपत्रयात छलफलया लागि विचारार्थ प्रस्तुत यानागु 'सहलहपौ' जक खः, कार्यपत्र मखु धयादिल । वय्‌कलं नेसं १०२९-११३७ तकया १०८ दँया अवधिदुने पिदंगु ५० गू सफूयात आधार दय्‌काः थःगु सहलहपौ न्ह्यब्वया-दिल ।

कार्यपत्रया टिप्पणी

(क) प्रा. डा. सुन्दरकृष्ण जोशी

(१) कार्यपत्र ताःहाकः जुल, भचा संक्षिप्त याय्‌माः ।

(२) पूर्वकार्य समीक्षा याय्‌बलय् कार्यपत्रया विषयस मथ्यूपिनिगु सफूया नं उल्लेख यानातःगु दु, थ्व आवश्यक मजू । थ्व विषयस न्हापा तःकःमछि हे कार्यपत्र प्रस्तुत जुइधुंकूगु दु । जि थःम्हेसिनं हे नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् नेसं ११२० दिल्लागा ७ खुन्हु कार्यपत्र न्ह्यब्वयागु खः । उकियात हाकनं विसं २०६२ वैशाख ३० गते प्रज्ञा-प्रतिष्ठानय् नं न्ह्यब्वयागु खः । जगदम्बा पुस्तकालयस नं कार्यपत्र प्रस्तुत याय्‌धुनागु दु । उकिया चर्चा थुकी जुयाच्वंगु मदु ।

(३) क्रियाया अन्तय् 'य' तय्‌माः धकाः प्रस्ताव तःम्ह

जनकलाल वैद्य खः। लिपा वय्‌कलं नं ‘य’ तय्‌गु विचार परित्याग यानाः ‘ये’ हे छ्यलादिल। उकिं ‘य’ तय्‌गु खँ आः ल्हाय् हे म्वाःलेधुंकल।

(४) शुक्रराज शास्त्रीं ‘ये’ व ‘य्’ नितां ज्यू धाःगु दु। तर नेवाःतय्‌सं जक मखु दक्व नेपाःमिपिंसं स्वरवर्ण ‘ए’ उच्चारण मयाः। च्वय्‌बलय् ‘ए’ च्वःसां उच्चारण याइबलय् म्येच्वकां थक्वय् थीकाः ‘य’ हे उच्चारण याइ।

(५) भाषाय् परिवर्तन मवलकि भाय् सिनावनी। अष्टाध्यायीं संस्कृतय् वयाच्वंगु परिवर्तनयात पनेकथं नियम दय्‌काबिल। फलस्वरूप संस्कृत भाय् ल्हाइपिं मदयाः सिनावन। उकिं भाषाय् वयाच्वंगु परिवर्तनयात स्वीकार याय्‌माः। न्हापा ‘ये’ धाइगु खःसां आः परिवर्तन वयाः ‘य्’ धाइगु जुइधुंकल। छुं ई न्ह्यःतक ख्वपय् ‘ये’ उच्चारण याइगु खःसां आः इमिसं नं ‘य्’ उच्चारण याइगु जुइधुंकल। थ्व हे परिवर्तनयात बिचाः यानाः चित्तधर ‘हृदय’जुं ‘य्’ च्वय्‌माः धकाः वकालत यानादिल। वय्‌कःया अनुशरण यानाः केदारमान ‘व्यथित’, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, वैकुण्ठप्रसाद लाकौल आदि च्वमिपिंसं ‘य्’ छ्यलादिल। तर चित्तधर ‘हृदय’ मदय्‌धुंकाः वय्‌कःया जिगु जातः सफू पिकाःबलय् सम्पादकं अनैतिक ज्या यानाः दक्व थासय् ‘ये’ यानाः पिकाःगु दु।

(६) थुकी आत्मअभूत व नामकथं ‘काय्’, ‘म्ह्याय्’ विषयस जक सर्वेक्षण जुयाच्वंगु दु। कार्यपत्रया शीर्षक हिलाः **क्रिया वा कारक रूपायनय् य/ये/य/ए या छ्यलाबुला** तःसा गथे जुइ ?

(७) ओमकारजुं धयादीगु खँ अंग्रेजीं च्वय्‌बलय् जक पाय्‌छि जुइ, देवनागरी लिपि छ्यलाः च्वय्‌बलय् पाय्‌छि जुइमखु। उकिं चित्तधर ‘हृदय’जुं छ्यलादीगु ‘य्’ हे छ्यलेमाः।

(८) थ्वबारे छकलं निर्णय याय्‌गु सम्भव जुइमखु, तःकःमछि छलफल यानाः जक निष्कर्षय् थ्यंकेगु पाय्‌छि जुइ।

(ख) काशीनाथ तमोट

(१) नेपालभाषा गुकथं च्वय्‌गु धकाः न्हापा तःकःमछि हे गोष्ठी जुइधुंकूगु दुसां पूर्वकार्य समीक्षा याःबलय् व खँ न्ह्यथनातःगु मदु।

(२) नेपालभाषाय् य/ये नं समस्या मखु, ए/य् नं समस्या मखु। मूल समस्या धैगु केन्द्रीभूत दीर्घया चियात गुकथं च्वय्‌गु धैगु समस्या खः। चित्तधरं थ्व समस्या थुइकल। नेसं १०५३ स पिदंगु पद्य निकुञ्ज सफुली ‘अय्’ व ‘आय्’ उच्चारण जुइथाय् अर्धाकार च्वयातःगु दु। लिपा जर्मन भाय्‌या Umlaut थें निफुति (¨) छ्यलाः नं च्वय्‌गु यानादिल। तर लिपा थ्व पद्धति व्यवहारय् मवल।

(३) भारतया छम्ह भाषाविज्ञानया शिक्षक भारती मोदीं दकलय् न्हापां नेपालभाषाया ध्वनिविज्ञानया बारे च्वसु च्वयादीगु खः। म्येहालामि नारायण गोपाल भारतय् ब्वनेत झ्‌ायादीबलय् मोदीं वय्‌कःया ध्वनि परीक्षण यानाः अध्ययन यानास्वःबलय् नेपालभाषाया स्वरवर्णय् ‘अय्’ धैगु नं दु धकाः लुइकादिल। नेपालभाषाया थ्व विशेषतायात न्ह्यब्वयाः मोदीं सन् १९६७ स The Phonemes of Newari शीर्षकया च्वसु पिकयादीगु दु। अनं लिपा नेपालय् Summer Institute of Linguistics (SIL) दुहांवयाः नेपालय् दुगु थीथी भाय्‌या अध्ययन शुरु यात। उगु संस्थापाखें सन् १९७५ निसें अष्टिन हेल, फ्रीडम्यान, तेजरत्न कंसाकार, ज्योति तुलाधर जानाः च्यादँ बिकाः नेपालभाषाया स्वरवर्णया अध्ययन यात। सन्

१९८३ स उगु अध्ययनया लिच्वःकथं 'अय्' व 'आय्' समेत यानाः नेपालभाषाय् च्यागः स्वरवर्ण दु धकाः क्वःजित ।

(४) पुलांगु नेपालभाषाया क्रियाय् 'य' वा 'ये' च्वयातःगु दइ । पुलांगु नेपालभाषा नं निथी दु । छथी - १४ गूगु शताब्दीसिबें न्ह्यःया नेपालभाषा, मेथी - १४ गूगु शताब्दीधुंकाःया नेपालभाषा । १४ गूगु शताब्दीसिबें न्ह्यःया नेपालभाषाय् थौंकन्हय् गुगु 'य' धयाच्वन, व 'च' जुयाच्वंगु दु । लिपा उच्चारण हिलाः 'य' जुयावंगु खः ।

(५) थुकिया बारे जिं कमसेकम खुपु च्वसु च्वय्धुन । जिं क्रियाया दथुइ लाःसा केन्द्रीभूत दीर्घयात पलेसा वःगु धकाः 'य्' च्वय्गु याना । वाक्यया अन्तय् क्रिया वःसा क्रियार्थकया रूपय् 'ये' च्वय्गु याना । उकिं जित ओमकारजुं 'उभयवादी' धलखय् तयादीगु खः ।

(६) चित्तधर 'हृदय'या नेपाल भाषा गय् च्वय्गु सफू दकले स्तरीय व्याकरण सफू खः । नेसं १०७२ स थ्व सफूया न्हापांगु संस्करण पिकाःबलय् वय्कलं दक्व थासय् 'य' जक च्वयातःगु खः । तर लिपा नेसं १०९७ स पिदंगु निगूगु संस्करणय् संशोधन यानाः 'य्' च्वय्गु यानादिल । चित्तधरं थःगु हे ल्हातं च्वयाः संशोधन यानातःगु सफू जिके आःतकं दनि ।

(७) 'य्' च्वःगु व्यञ्जनवर्ण च्वःगु मखु, व ला विसर्ग, शिरविन्दु च्वय्थें खण्डेत्तरवर्ण जक च्वःगु खः । उकिं ओमकारजुया विचाः hypothesis किसिमया जक जुल ।

(८) सरलीकरण धैगु नकतिनि च्वज्या जूगु भाषाय् जक पाय्छि जुइ, भीगु थें द्वःछि दँ पुलांगु लेख्य-परम्परा दुगु भाषाय् ठीक मजू ।

(९) भारोपेली भाषाय् एकार व ओकारयात दीर्घ नालाकाइ । नेपालभाषा धैगु सँय्-बर्मा पुचःया भाय् जूगुलिं भी पुर्खापिंसं एकार व ओकार धैगु ह्रस्व खः धकाः सँय्-बर्मा भाय्या स्वभाव क्यनेत चिनाआखः तय्गु यानातःगु खः ।

(१०) ओमकारजुं 'ए' छ्यलेगु धकाः धाःसां वय्कः थःम्हेसिनं हे थुगु पत्रय् 'य्' छ्यलातःगु दु ।

(ग) प्रा. डा. तुयुबहादुर महर्जन

(१) दकले न्हापां गोष्ठीया सभानायःयाके न्यने, थ्व गोष्ठी छाय् यानादियागु ? थ्वबारे नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं 'य्' छ्यलेगु धकाः निर्णय यानाः माइन्युट समेत यानातःगु दु ।

(२) थुगु गोष्ठीं 'ए' तय्गु धकाः पारित जूसा व्यवहारय् लागू याय्फु कि मफु ?

(३) थुगु गोष्ठीपत्रय् ह्रस्व-दीर्घ लाःलाःथे च्वयातःगु दु । गनं 'सफू' च्वयातःगु दु, गनं 'सफु' च्वयातःगु दु । जिं थ्व पत्र जबर्जस्तीं निगू पेज जक ब्वनेफत, अनंलि ब्वने हे मफयाः त्वःताबिया । थुज्वःगु रंगढंग मदय्क च्वयातःगु पत्रयात आधिकारिक धकाः गथे स्वीकार याय्गु ?

(४) थ्व गोष्ठी बौद्धिक छलफल खः वा विद्यार्थीतय्गु लागि निर्णय यानाबीगु छलफल जक खः ?

(घ) डा. योगेशराज मिश्र

थुज्वःगु विषयय् निर्णय याय्बलय् हथाय् मचाःसे बुलुहुँ याय्माः, यक्व छलफल जुइधुंकाः जक निष्कर्षय् थ्यंकेमाः । थुकथंया निर्णय याय्त ग्वाहालि जुइफइगु लँपु छु जुइफु धैगुली बुँदागतरूपं न्ह्यथने -

(१) नेपालभाषाया लेखनप्रणालीबारे निर्णय याय्त लिपि मदुगु, लेख्य-परम्परा मदुगु भाय्या निश्चय याय्थें याय्फइमखु । भीके Source

Corpus/Matrix Language अर्थात् स्रोतभाषा निगू दु – न्वंवानाच्वंगु व च्वयातःगु । उकिं लिपि मदुगु भाषाय् थें न्वंवानाच्वंगुया आधारय् जक निरुपण याय्‌गु सम्भव जुइमखु ।

(२) लेखनप्रणालीयात संशोधन याय्‌गु (Orthographic Re-alignment) प्रस्ताव हय्‌बलय् च्वयातःगु टेक्स्ट व न्वंवानाच्वंगु भाय्‌यात गुकथं नापनापं यंकेगु धैगु खँय् बिचाः याय्‌माः । Re-alignment याय्‌बलय् भाषाविज्ञानया जक आधार कयाः निरुपण याय्‌त स्वलकि स्वीकार्य जुइमखु । Orthographic Re-alignment धैगु शक्ति, प्रभुत्वया आधारय् जुइ । प्रभुत्व धाय्‌बलय् आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक प्रभुत्व (Cultural Hegemony) नापनापं स्वानावइ । उकिं थुज्वःगु विषयय् संशोधन याय्‌बलय् अल्पसंख्यक, भाषिका भेद दुपिं सकसितं स्वीकार्य जुइकथं याय्‌माः । नत्र कन्हय् शक्तिकेन्द्रया समीकरण परिवर्तन जुइवं न्हापा यानातःगु निर्णय अस्वीकार्य जूवनेफु ।

(३) लेखनय् वयाच्वंगु समस्या ज्यंकेत Orthography या निगू पद्धतियात ध्यानय् तय्‌मा -Shallow Orthography व Deep Orthography । Shallow Orthography या व्यवस्थाकथं गथे न्वंवात अथे हे च्वय्‌गु व गथे च्वल अथे हे उच्चारण याइ । Deep Orthography या व्यवस्थाय् Idea यात छगू संकेत बियाः आखःया रूप बियातःगु दइ, गथेकि चिनिया भाषाया आखः । Deep Orthography दुने अर्थ मुख्य जुइ, ध्वनि मुख्य जुइमखु । Shallow Orthography व Deep Orthography धैगु निगू extreme pole जक खः । भ्रीसं ल्हानाच्वनागु भाय् Shallow नं मखु, Deep नं मखु । उकिं नेपालभाषाया लेखन-प्रणालीबारे क्वःछीबलय् Shallow गुलि खः, Deep गुलि खः, गुलि Idea यात प्रतिनिधित्व यानाः च्वय्‌गु खः, गुलि ध्वनियात प्रतिनिधित्व यानाः च्वय्‌गु खः धकाः बिचाः याय्‌माः ।

(४) नेपालभाषाया लेखन Phonemic (ध्वनितात्विक) जक मखु, व अर्थ व प्रक्रियाया ल्यंपुल्यं नं खः । भ्रीगु आःया लेखनय् म्हिगःया भाय्‌या ल्यंपुल्यंयात क्यनेमाः । न्वंवालय्‌बलय् ध्व ल्यंपुल्यं क्यनेगु आवश्यक मजूसां च्वय्‌बलय् पुलांगु भाय्‌या ल्यंपुल्यं क्यनेमाः । अंग्रेजीया know खँग्वःया उच्चारण याय्‌बलय् 'k' आखःया उच्चारण याय्‌म्वाः । भाषाय् ह्यूपाः वयाः थौंया अवस्थातक गुकथं थ्यंगु खः धकाः पुलांगुया अवशेष क्यनेकथं 'k' तय्‌गु यानातःगु खः । उकिं भाय्‌या ऐतिहासिक परिवर्तनयात प्रतिविम्बित याइगु लेखन-प्रणाली माः ।

(५) गुगु लेखन-प्रणाली पाय्‌छि धकाः क्वःछीत निश्चित मापदण्ड दय्‌केमाः, नत्र सु शक्तिकेन्द्रय् दु वं धाःथे जुयावनी । च्वय्-ब्वने अःपुइगु व मितव्ययी लेखन-प्रणालीया नापनापं सांस्कृतिक सन्दर्भनाप ल्वःगु नं जुइमाः ।

(६) आखः खनेवं म्हसीकेफइगु जुइमाः । न्ह्याथाय् नं 'ए' छ्यलेफइ, तर अजाःगु थासय् छ्यलेमज्यू गन Confusion जुइ, ambiguity दइ । पाठक disambiguate जुइगु हदतक जक एकरूपता हय्‌ज्यू, अनंलिपा हय्‌मज्यू ।

(७) प्रविधि-मैत्री जुइमाः धकाः हालाच्वनेमाःगुया कारण भ्री बःमलाःगुलिं जक खः । भ्री बःलाःसा भ्रीसं गुकथं धाल उकथं प्रविधियात हीकेफइ । उकिं प्रविधि-मैत्रीया आधार कयाः Orthographic System हिलेमाःगु आवश्यकता मदु ।

(८) भाय् स्यनेत-सय्‌केत लेखन-प्रणालीइ परिवर्तन याय्‌गु खःसा परीक्षण यानास्वय्‌माः । थीथी भाषिका, थीथी जातिया, थीथी भौगोलिक क्षेत्रया

नेवाः मस्त नापनापं गैरनेवाः मस्तयत् अडियो न्यंकाः लिप्यन्तर याकेगु, लिप्यन्तर यानातःगुयात न्वंवाकेगु अभ्यास याकाः Controlled Survey यायफुसा लेखन-प्रणालीबारे क्वःछीत आपालं ग्वाहालि जुइफु ।

सहभागीपाखें न्यंगु न्ह्यसः

(१) **वज्रमुनि वज्राचार्य** – थ्व व्याकरण-गोष्ठी खः वा भाषाविज्ञानया गोष्ठी खः ? यदि थ्व व्याकरण-गोष्ठी खःसा थुकिं ठोस निर्णय बीमाः ।

(२) **हरिशंकर मानन्धर खैगुलि** – थ्व गोष्ठीइ वःगु खँ न्यनाः भ्फन् अलमल जक जुल । जिमिगु जाँचया उत्तरपुस्तिका परीक्षण जुइबलय् थ्व विषयया कारणं नम्बर काटे मयाइकथं निर्णय जुइमाल ।

(३) **शाक्य सुरेन** – जि भाषाविद् ला मखु, तर भाषाप्रेमी जूगुलिं चित्तधर 'हृदय', दुर्गालाल श्रेष्ठ, पद्मरत्न तुलाधरपिनि संगत यायां नेपालभाषां च्वय्गुली ल्हाः न्ह्याकाच्वनागु जक खः । व्याकरणविद्पिनि विवादया कारणं भ्फीसं पीडा फय्मालाच्वंगु दु । मौलिकता क्यनेगु नामय् लिपिइ तक नं थःथःगु पहः क्यनेगु ज्या जुयाच्वंगु गलत खः थें ताः । ओमकारजुं धयादीगु खँ सही हे खःसां सकलें छथाय् मुनाः Compromise मयाय्कं भाषाय् वयाच्वंगु थ्व विवाद ज्यनीमखु ।

(४) **विष्णु चित्रकार** – थ्व व्याकरण-गोष्ठी खःकि भाषाविज्ञानया गोष्ठी ? थन भाषाविज्ञानय् जक जोड बियाच्वंगु खनेदत । भाषाविज्ञान धैगु हे व्याकरण खःला ? भाषाय् निरन्तररूपं परिवर्तन जुयाच्वनीगुलिं न्यादँय् छकः वा भ्फिदँय् छकः गोष्ठी जुयाच्वनेमाः । प्रविधि-मैत्री धैगु छुं तःधंगु समस्या मखु । संसारया भाय्मध्ये सय्के अःपुगु भाय् नेवाःभाय् नं खः । तर नियम मदयाः व्यवस्थित मजूगुलिं थाकुयाच्वंगु जक खः । भ्फीगु भाय्या स्वभाव मथूगुलिं थ्व समस्या वःगु खः । नेपालभाषाया मूलस्वभाव 'एकाक्षरी' खः ।

(५) **धर्मगोविन्द श्रेष्ठ** – ओमकारजुं न्ह्यथनादीगु खँ नकतिनि प्वाथय् दुपिं मिस्तय्सं ल्ह्वःगु थें जक खः, मचा बुइकेत ला गुला हे ल्यंदनि । उकिं थ्व विषयबारे क्वःछीगु ई मत्यःनि ।

मूपाहां प्रा. डा. त्रिरत्न मानन्धरया मन्तव्य

डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठया शोध-निर्देशनय् नेपालभाषाय् विद्यावारिधि यानाच्वंम्ह छम्ह विद्यार्थीया पूर्वकार्य समीक्षाया मूल्याङ्कन याय्त जिथाय् छ्वयाहःगु खः । उकी दक्व थासय् 'ए' छ्यलातल । उगु पूर्वकार्य समीक्षाया डिफेन्स जूबलय् ओमकारजुं "थ्व जिगु बिचार खः" धकाः स्वीकार यानादिल । जिं वय्कःयात "छिगु आमथे बिचाः खःसां छकलं थुकियात लादे याय्मज्यू, छिगु बिचाःयात विभिन्न थासय् प्वंकादिसँ, यक्वसिनं स्वीकार यातधाःसा कन्हय् छिं धाःथें नं जुइ" धकाः पूर्वकार्य समीक्षाय् 'ए' च्वयातःगुयात हीकेत सल्लाह बियागु खः । उबलय् वय्कलं जिगु खँयात स्वीकार यानादीगु नं खः ।

भाषा धैगु भाषाविज्ञान व व्याकरणं निर्देश याःथें जक जुइमखु, परम्परा नं तःधंगु खँ खः । भाषाबारे थुकथंया छलफल जुइगु सकारात्मक खँ खः । तर नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग न्यासि वनेगु पलेसा छकलं ब्वाँय् वनेत स्वःगु थें ताः । थ्वबारे छकलं निर्णय याय्गु कुतः यानादीमते । बरु आः गुकथं न्ह्यानाच्वंगु खः उकथं हे कायम यानाः न्ह्याकादिसँ, ओमकारजुया बिचाःकथं 'ए' तय्गुबारे हाकनं-हाकनं छलफल न्ह्याकादिसँ । तर वय्कःयागु हे खँयात

कयाः आः हे निर्णय याय्फइगु अवस्था मदु, निर्णय याय् नं मज्यू ।

कार्यपत्र प्रस्तोता डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठया लिसः

(क) थ्व सहलहपौ जक खः, निर्देश-पत्र मखु । थ्व विषयस आपालं सहलह जुइमानि, थौंया थौं हे निर्णय जुइगु खँ मखु ।

(ख) व्याकरण व भाषाविज्ञान धैगु अलग-अलग विषय मखु । भाषाविज्ञानया थीथी कचा दु - निर्देशनात्मक अथवा निदानात्मक व्याकरण, वर्णनात्मक व्याकरण, ऐतिहासिक भाषाविज्ञान, समाज भाषाविज्ञान आदि । झीसं भाषाविज्ञानया 'रूपविज्ञान'यात जक व्याकरण धाय्गु यानावयाच्वंगु दु । प्रातसाख्य, तैत्तरिक, शिक्षा, ध्वनिविज्ञान न्ह्यागु धाःसां छगू हे खः ।

(ग) जिं धयागु खँ व तमोट सरं केन्द्रीभूत दीर्घया खँ धयादीगु छता हे खः, फरक मखु ।

(घ) जित थौं गुलि छ्याइ धकाः बिचाः यानागु खः उलि छ्याःगु मदुनि, छाय्कि छिकपिं अप्वःसिनं जिगु कार्यपत्र ब्वनावःगु हे मदु ।

(ङ) नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं थःगु हे शैली-पुस्तिका दय्केमाः ।

डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठजुं थःगु कार्यपत्रबारे वःगु टिप्पणी व जिज्ञासाया लिसः बियादीधुंकाः सभानायः प्रा. डा. चन्द्रमान वज्राचार्यजुं थःगु मन्तव्य प्वंकाः गोष्ठी क्वचाःगु घोषणा यानादीगु खः ।

सभानायः प्रा. डा. चन्द्रमान वज्राचार्यजुपाखें मन्तव्यनापं गोष्ठी अन्त जूगु घोषणा

उगु गोष्ठीया सभानायः प्रा. डा.चन्द्रमान वज्राचार्यजुं गोष्ठीया अन्तय् न्ववाय्गु भ्वलय् नेवाःतय्के सामान्य निर्णय याय्गु खँय् तकं साहस मदु धैगु खँ न्ह्यथनाः थथे साहस मदुगुलिं हे नेवाःत झंझं पतन जुयावंगु खः धैदिल । नेवाःतय्सं साहस याय्मफुगुलिं हे थौंयागु थ्व गोष्ठीइ तकं सामान्य निर्णय याय्त तसकं थाकुयाः थौं हे निर्णय मयाय्गु, लिपालिपातिनि निर्णय याय्माःगु खँ वयाच्वंगु खँ धयादिल ।

वय्कलं **व्याकरण-गोष्ठी** धकाः गोष्ठीया ब्यानरय् च्वयाःतःसां सुं नं वक्तां **व्याकरण-गोष्ठी** मधाःसे **भाषाविज्ञान-गोष्ठी** धयादीगुलिं थःम्हं हे जक जूसां **व्याकरण-गोष्ठी** धाय् धकाः ध्याचू नकादिल ।

थःगु थासं न्ववाना: सभानायःजुं नेपालभाषा क्रियाया अन्तय् 'ये' लाकि 'य्' ? शीर्षकयागु कार्यपत्र च्वय्गु वैठकं निर्णय जूगु, तर थन प्रस्तुत जूगुली 'ये' व 'य्' जक मजूसे 'य' व 'ए' नं थप यानाः न्ह्यब्वयादिल, अझ कार्यपत्र मखु, सहलह-पौ धकाः नं धैदिल । थुकथं गोष्ठीया उद्देश्य हे पानावन । 'य' व 'ए' झीगु नेवाः समाजय् समस्या हे मखु । 'ए'या समस्या थन विभागय् ओमकारेश्वर सर छम्हेसिगु व मेम्ह छम्ह विद्यार्थीयागु जक समस्या खः । मेपिं सुं नं थ्व पक्षय् मदु । थजाःगु अवस्थाय् कक्षाय् जबर्जस्तीपूर्वक 'ए' च्वकेगु कुतः जुयाच्वंगु कारणं हे विद्यार्थीपिन्त समस्या जुयाच्वंगुलिं कक्षाय् 'ए'या छ्यला बन्द याय्माल धैदिल ।

वय्कः सभानायःजुं जनकवि दुर्गालालयागु **वय् जि छंथाय् छाय् मवय् ?** धैगु स्येभ्वः ओमकारेश्वर श्रेष्ठयात च्वयाः क्यनादिसँ धासें थःम्हं हे - "छिं च्वयादीसा थथे च्वयादीका, स्वैदिसँ" धयाः बोर्डय् थुकथं च्वयादिल – **वए जि छंथाए छाए मवए ?**

अले छिं धयादीथें जनकवि दुर्गालालजुं नं अथे हे च्वयादीला ? धकाः न्यनादीधुंकाः वय्कः ओमकार श्रेष्ठजुं लिपा केन्द्रीय विभागय् 'य्' छ्यलेगु स्वीकारोक्ति बियादिल । थनं लिपा सभानायःजुं व्याकरण गोष्ठीयात ग्वहालि यानादीपिं थीथी क्षेत्रया व्यक्तित्वपिन्त सुभाय् बियादिसें उगु गोष्ठी क्वचाःगु घोषणा यानादिल ।

* * *

नेपालभाषा एम्.ए. ब्वनादिसँ ।

नेपालभाषा एम्.ए. ब्वना: छु फाइदा दइ ?

१. थ:म्हं ज्या यानावयाच्वंगु अफिसय् प्रमोशनया लागि नम्वर दइ, प्रमोशन जुइत ग्वाहालि जुइ ।

२. नेपालभाषा एम्.ए. ब्वनेबलय् नेपालभाषा साहित्य, कला-संस्कृति, लिपि, भाषा-विज्ञान, पुरातत्व आदिया बारे ज्ञान दइ ।

३. नेवा:तय्गु विकासया निंतिं एकताया भावना ब्वलनी ।

४. नेवा:तय्गु विकासया निंतिं थीथी अवधारणा ब्वलनी ।

५. नेवा:तय्गु विकासया निंतिं थीथी ज्याइव: न्ह्यानावइ ।

६. लजगा:या निंतिं आन्तरिक शक्तिया विकास जुइ ।

७. थुकथं देशया लागि सुयोग्य नागरिक तयार जुइ ।

नेपालभाषा एम्.ए. ब्वनेत भर्ना जुयादिसँ । थ्व एम्.ए. ब्वनेत स्नातकतह छिसं न्ह्याग्गु विषय पास यानात:गु जूसां ज्यू ।

- च्वय्गु लिपि छिसं स्यूगु, थूगु देवनागरी हे ख: । उकिं नेपालभाषा ब्वनेत छित छुं ग्या:चिकु जुइम्वा: ।
- भ्हीगु बारे भ्हीसं हे मब्वंसा सुनां ब्वनी ?
- नेपालभाषा एम्.ए. ब्वनादिसँ । आत्म-गौरव थकयादिसँ ।